

**İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYATI KAYNAKLARI
AÇISINDAN NESÎMÎ'NİN FARŞA DİVÂNİ**

Selma MOLLAİBRAHİMOĞLU

**Yüksek Lisans Tezi
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Reyhan KELEŞ
2025
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

Selma MOLLAİBRAHİMOĞLU

İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYATI KAYNAKLARI AÇISINDAN
NESÎMÎ'NİN FARŞA DİVÂNİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Reyhan KELEŞ

ERZURUM-2025

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYATI KAYNAKLARI AÇISINDAN NESİMÎ'NİN FARŞÇA DİVÂNİ" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

x Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

06.07.2025

Aslı Islak İmzalıdır

Selma MOLLAİBRAHİMOĞLU

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

.....
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Reyhan KELEŞ danışmanlığında, Selma MOLLAİBRAHİMOĞLU tarafından hazırlanan bu çalışma 06 / 01 / 2025 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Reyhan KELEŞ

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Hilal KALKANDELEN

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Ceylan MOLLAMEHMETOĞLU ÇEKİCİ

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	X
ABSTRACT	XI
KISALTMALAR DİZİNİ	XII
ÖNSÖZ.....	XIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

NESİMÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1.1. HAYATI.....	5
1.1.1. Doğum Yeri ve Tarihi	5
1.1.2. Adı.....	5
1.2. ESERLERİ	6
1.3. EDEBÎ KİŞİLİĞİ.....	7
1.4. HURÛFÎLİK.....	7

İKİNCİ BÖLÜM

DİN İLE İLGİLİ KAYNAKLAR

2.1. KUR'AN-I KERİM.....	9
2.1.1. Fâtiha Suresi	9
2.1.1.1. Fâtiha Suresi 1. Ayet	9
2.1.2. Bakara Suresi.....	11
2.1.2.1. Bakara Suresi 1. Ayet	11
2.1.2.2. Bakara Suresi 31. Ayet	12
2.1.2.3. Bakara Suresi 34. Ayet	13
2.1.2.4. Bakara Suresi 38. Ayet	14
2.1.2.5. Bakara Suresi 115. Ayet	14
2.1.2.6. Bakara Suresi 255. Ayet	15
2.1.2.7. Bakara Suresi 256. Ayet	16
2.1.3. Âl-i İmrân Suresi.....	17
2.1.3.1. Âl-i İmrân Suresi 4. Ayet	17

2.1.3.2. Âl-i İmrân Suresi 16. Ayet	17
2.1.3.3. Âl-i İmrân Suresi 96. Ayet	18
2.1.3.4. Âl-i İmrân Suresi 134. Ayet	18
2.1.4. En'âm Suresi	19
2.1.4.1. En'âm Suresi 79. Ayet.....	19
2.1.4.2. En'âm Suresi 95. Ayet.....	20
2.1.4.3. En'âm Suresi 151. Ayet.....	20
2.1.5. A'râf Suresi	21
2.1.5.1. A'râf Suresi 143. Ayet.....	21
2.1.5.2. A'râf Suresi 172. Ayet.....	22
2.1.6. Tevbe Suresi	23
2.1.6.1. Tevbe Suresi 40. Ayet	23
2.1.7. Yunus Suresi	23
2.1.7.1. Yunus Suresi 61. Ayet:.....	23
2.1.7.2. Yunus Suresi 76. Ayet:.....	24
2.1.8. Hûd Suresi	25
2.1.8.1. Hûd Suresi 1. Ayet	25
2.1.8.2. Hûd Suresi 59. Ayet	25
2.1.9. Yûsuf Suresi	26
2.1.9.1. Yûsuf Suresi 1. Ayet.....	26
2.1.10. Râd Suresi	27
2.1.10.1. Râd Suresi 29. Ayet	27
2.1.10.2. Râd Suresi 43. Ayet	27
2.1.11. Hicr Suresi.....	28
2.1.11.1. Hicr Suresi 46. Ayet	28
2.1.11.2. Hicr Suresi 87. Ayet	29
2.1.12. İsrâ Suresi	30
2.1.12.1. İsrâ Suresi 1. Ayet	30
2.1.12.2. İsrâ Suresi 44. Ayet:	30
2.1.12.3. İsrâ Suresi 70. Ayet	31
2.1.13. Meryem Suresi	31
2.1.13.1. Meryem Suresi 1. Ayet.....	31

2.1.14. Tâhâ Suresi	32
2.1.14.1. Tâhâ Suresi 1. Ayet	32
2.1.14.2. Tâhâ Suresi 5. Ayet	32
2.1.14.3. Tâhâ Suresi 14. Ayet	33
2.1.14.4. Tâhâ Suresi 114. Ayet	34
2.1.15. Mü'minûn Suresi.....	34
2.1.15.1. Mü'minûn Suresi 29. Ayet	34
2.1.16. Nûr Suresi.....	35
2.1.16.1. Nûr Suresi 35. Ayet	35
2.1.17. Neml Suresi	35
2.1.17.1. Neml Suresi 7. Ayet.....	35
2.1.17.2. Neml Suresi 16. Ayet.....	36
2.1.18. Kasas Suresi	37
2.1.18.1. Kasas Suresi 88. Ayet.....	37
2.1.19. Ankebût Suresi	37
2.1.19.1. Ankebût Suresi 56. Ayet.....	37
2.1.20. Yâsîn Suresi.....	38
2.1.20.1. Yâsîn Suresi 1. Ayet:	38
2.1.20.2. Yâsîn Suresi 78. Ayet	38
2.1.20.3. Yâsîn Suresi 82. Ayet	39
2.1.21. Sâffât Suresi	40
2.1.21.1. Sâffât Suresi 107. Ayet.....	40
2.1.22. Mü'min Suresi.....	41
2.1.22.1. Mü'min Suresi 16. Ayet	41
2.1.22.2. Mü'min Suresi 60. Ayet:	42
2.1.23. Fussilet Suresi	42
2.1.23.1. Fussilet Suresi 21. Ayet	42
2.1.23.2. Fussilet Suresi 37. Ayet	43
2.1.24. Fetih Suresi.....	43
2.1.24.1. Fetih Suresi 1. Ayet	43
2.1.25. Kâf Suresi	44
2.1.25.1. Kâf Suresi 2. Ayet	44

2.1.26. Tûr Suresi	45
2.1.26.1. Tûr Suresi 2. ve 3. Ayet.....	45
2.1.26.2. Tûr Suresi 4. Ayet:	45
2.1.27. Necm Suresi	46
2.1.27.1. Necm Suresi 9. Ayet.....	46
2.1.27.2. Necm Suresi 10. Ayet.....	46
2.1.27.3. Necm Suresi 14. Ayet.....	47
2.1.27.4. Necm Suresi 17. Ayet.....	47
2.1.28. Kamer Suresi	48
2.1.28.1. Kamer Suresi 1. Ayet.....	48
2.1.29. Rahmân Suresi.....	49
2.1.29.1. Rahmân Suresi 1. Ayet	49
2.1.29.2. Rahmân Suresi 2. Ayet	49
2.1.29.3. Rahman Suresi 56. Ayet	49
2.1.30. Vâkıa Suresi	50
2.1.30.1. Vâkıa Suresi 10. Ayet.....	50
2.1.31. Saf Suresi.....	51
2.1.31.1. Saf Suresi 13. Ayet	51
2.1.32. Kalem Suresi	51
2.1.32.1. Kalem Suresi 1. Ayet.....	51
2.1.32.2. Kalem Suresi 4. Ayet.....	52
2.1.33. Müzzemmil Suresi.....	52
2.1.33.1. Müzzemmil Suresi 5. Ayet.....	52
2.1.34. İnsan Suresi	53
2.1.34.1. İnsan Suresi 1. Ayet.....	53
2.1.34.2. İnsan Suresi 3. Ayet.....	54
2.1.34.3. İnsan Suresi 18. Ayet.....	54
2.1.34.4. İnsan Suresi 21. Ayet.....	55
2.1.35. Tekvîr Suresi	55
2.1.35.1. Tekvîr Suresi 1. Ayet.....	55
2.1.36. Târik Suresi	56
2.1.36.1. Târik Suresi 1. Ayet.....	56

2.1.37. Fecr Suresi.....	56
2.1.37.1. Fecr Suresi 28. Ayet	56
2.1.38. Leyl Suresi.....	57
2.1.38.1. Leyl Suresi 1. Ayet	57
2.1.39. Duhâ Suresi	58
2.1.39.1. Duhâ Suresi 1. Ayet.....	58
2.1.40. İnşirâh Suresi.....	59
2.1.40.1. İnşirâh Suresi 1. Ayet	59
2.1.41. Alak Suresi	59
2.1.41.1. Alak Suresi 19. Ayet.....	59
2.1.42. Kevser Suresi.....	60
2.1.42.1. Kevser Suresi 1. Ayet	60
2.1.43. İhlâs Suresi	61
2.1.43.1. İhlâs Suresi 1. Ayet.....	61
2.2. HADİSLER.....	62
2.2.1. Ene Medinetu'l-İlmi ve Aliyyun Bâbuha	62
2.2.2. Küntü Kenzen Lâ U'refu Fe-Ahbebtü.....	63
2.2.3. Ed-Dünya Sicnu'l-Mü'mini ve Cennetü'l Kafiri	64
2.2.4. El-Mü'minu Mirâtu Ehîhi'l-Mü'min	65
2.2.5. Feinnellâhe Halaka Âdeme 'Alâ Sûretihi.....	66
2.2.6. Men 'Arefe Nefsehû Fekad 'Arefe Rabbehû	67
2.2.7. El Cennete Tehte Zilâli's-Suyûf.....	68
2.2.8. Li Me'allah	69
2.2.9. El-Cennetu Tahte Ekdâmi'l-Ümmehât.....	70
2.3. MELEKLER.....	70
2.3.1. Azrâil	70
2.3.2. Cebrâil	71
2.3.3. İsrâfil	71
2.3.4. Rıdvan	72
2.3.5. Şeytan	72
2.4. PEYGAMBERLER.....	73
2.4.1. Hz. Muhammed	73

2.4.2. Hz. Âdem	74
2.4.3. Hz. Nûh	76
2.4.4. Hz. İbrahim.....	77
2.4.5. Hz. Yâkup.....	78
2.4.6. Hz. Yûsuf	79
2.4.7. Hz. Mûsâ	81
2.4.8. Hz. Süleyman	82
2.4.9. Hz. Yunus.....	83
2.4.10. Hz. Yahyâ.....	84
2.4.11. Hz. Îsâ.....	85
2.5. İLİMLER.....	86
2.5.1. Kelâm	86
2.5.2. İlm-i Ledûn.....	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM KİŞİLERLE İLGİLİ KAYNAKLAR

3.1. KUTSAL KİTAPLARDA ZİKREDİLEN İSİMLER	88
3.1.1. Âsaf	88
3.1.2. Dabbe	88
3.1.3. Deccal.....	89
3.1.4. Firavun	90
3.1.5. Hârut ve Mârut	90
3.1.6. Hızır.....	91
3.1.7. Kârûn.....	91
3.1.8. Nemrut.....	92
3.1.9. Sâmirî	93
3.1.10. Ye'cûc ve Me'cûc	93
3.2. HÜKÜMDARLAR.....	94
3.2.1. Gazneli Mahmut.....	94
3.2.2. Sencer	95
3.3. EFSÂNEVÎ AŞK KAHRAMANLARI.....	95
3.3.1. Hüsrev ve Şirin.....	95

3.3.2. Leyla ile Mecnûn.....	96
3.3.3. Yûsuf ve Züleyha	96
3.4. DİNÎ VE TASAVVUFÎ ŞAHISLAR	97
3.4.1. Ebû Derdâ.....	97
3.4.2. Ferîdüddin Attâr	97
3.4.3. İbrâhim b. Edhem	98
3.4.4. Mani	98
3.4.5. Mansûr.....	99
3.4.6. On İki İmam	100
3.4.7. Selman-ı Fârisî	102
3.5. MİTOLOJİK ŞAHISLAR.....	103
3.5.1. Cem\Cemşid	103
3.5.2. Dahhâk	103
3.5.3. Dârâ	104
3.5.4. Ehrimen	105
3.5.5. Ferîdun	105
3.5.6. Giv	106
3.5.7. Keyhüsrev.....	106
3.5.8. Keykâvus	107
3.5.9. Keykubâd	108
3.5.10. Kistrâ (Nûşirevân)	108
3.5.11. Leylâc	109
3.5.12. Zülkarneyn\İskender.....	110

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİĞER KAYNAKLAR

4.1. HAYVANAT.....	113
4.1.1. Ankâ	113
4.1.2. Baykuş	113
4.1.3. Bülbül	114
4.1.4. Ceylan.....	114
4.1.5. Doğan	115

4.1.6. Domuz	115
4.1.7. Düldül.....	116
4.1.8. Ejderha	116
4.1.9. Eşek	117
4.1.10. Hüma Kuşu.....	117
4.1.11. Karınca	118
4.1.12. Kelebek.....	118
4.1.13. Köpek	118
4.1.14. Papağan	119
4.1.15. Simurg	119
4.1.16. Yılan	120
4.2. NEBATAT	120
4.2.1. Fesleğen.....	120
4.2.2. Gonca	121
4.2.3. Gül	121
4.2.4. Lâle.....	122
4.2.5. Nergis	122
4.2.6. Servi	123
4.2.7. Sümbül	123
4.2.8. Şebboy	124
4.2.9. Tûbâ.....	125
4.2.10. Yasemin.....	125
4.3. ÜLKELER VE ŞEHİRLER.....	126
4.3.1. Aden	126
4.3.2. Alıncak	126
4.3.3. Bâbil	127
4.3.4. Beytü'l-makdis	127
4.3.5. Çin	127
4.3.6. Hata	128
4.3.7. Hindistan	128
4.3.8. Horasan.....	129
4.3.9. İrem Bahçesi.....	129

4.3.10. Kâbe	130
4.3.11. Keşmir	130
4.3.12. Maçin.....	131
4.3.13. Rum	131
4.3.14. Türkistan.....	132
4.4. KOZMOGRAFYA.....	132
4.4.1. Ay	132
4.4.2. Güneş.....	132
4.4.3. Müşteri Yıldızı	133
4.4.4. Ülker Yıldızı.....	133
4.4.5. Zühre Yıldızı	134
SONUÇ.....	135
KAYNAKÇA	138
ÖZGEÇMİŞ.....	142

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYATI KAYNAKLARI AÇISINDAN NESİMÎ'NİN
FARŞÇA DİVANI

Selma MOLLAİBRAHİMOĞLU

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Reyhan KELEŞ

2025, 142 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Reyhan KELEŞ

Doç. Dr. Ayşe Hilal KALKANDELEN

Dr. Öğr. Üyesi Ceylan MOLLAMEHMETOĞLU ÇEKİCİ

İmadüddin Nesîmî, Hurûfilik akımının XIV. yüzyılda yaşamış olan öncü şairlerindendir. Nesîmî'nin yaşamına yön verecek en mühim gelişmelerden biri Fazlullah-ı Hurûfî ile tanışmasıdır. Bu tanışma onun hayatında yeni bir evre açar ve kaleme aldığı şiirlerinde de bu durumun yansımaları görülür. O, Hurûfî yönünü şiirlerinde ustalıkla göstermeye başlar ve tüm şiirleri olduğu gibi Farsça Divanı'nı da Hurûfî argümanlarla doludur.

Bu çalışma şair Nesîmî'nin Farsça şiirlerindeki muhtevayı ortaya çıkarmayı, onun ne derece bilgi ve kültür birikimine sahip olduğunu tespit etmeyi amaçlamıştır. Öncelikle Nesîmî'nin hayatına, eserlerine ve edebî kişiliğine dair bilgi verilmiş ve şairin Hurûfî yönünden bahsedilmiştir. Sonra Farsça Divan'da yer alan beyitlerin muhtevasına göre ayet, hadis ve diğer unsurlar belirlenerek konu başlıkları oluşturulmuştur. Bu konu başlıklarına uygun beyitler eklenerek yer yer yorumlanmaya çalışılmıştır. Her başlık altına kısa ve öz olacak şekilde kaynak bilgileri eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Hurûfilik, Nesîmî, Farsça Divan.

ABSTRACT**MASTER’S THESIS****NEŚÎMÎ’S PERSIAN DIVAN IN TERMS OF ISLAMIC TURKISH
LITERATURE SOURCES****Selma MOLLAİBRAHİMOĞLU****Advisor: Prof. Dr. Reyhan KELEŞ****2025, 142 Pages****Jury: Prof. Dr. Reyhan KELEŞ****Assoc. Prof. Dr. Ayşe Hilal KALKANDELEN****Assit. Prof. Dr. Ceylan MOLLAMEHMETOĞLU ÇEKİCİ**

İmaduddin Nesîmî was one of the pioneer poets of the Hurûfism movement who lived in the 14th century. One of the most important developments that would shape Nesîmî's life was his meeting with Fazlullah-ı Hurûfî. This meeting opened a new phase in his life and the reflections of this situation can be seen in the poems he wrote. He began to show his Hurûfism side masterfully in his poems and like all his poems, his Persian Divan is full of Hurûfism arguments.

This study aims to reveal the content of Nesîmî's Persian poems and determine the extent of his knowledge and cultural repertoire. Firstly, information about Nesîmî's life, works, and literary talent has been provided, and the poet's connection to Hurûfism has been discussed. Then, based on the content of the verses in the Persian Divan, Quranic verses, hadiths, and other elements were identified, and topic headings were created. Appropriate verses were included under these headings, accompanied by occasional commentary. Concise and clear source information was added under each topic.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Hurûfism, Nesîmî, Persian Divan.

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.	: Aleyhi's-selâm
b.	: Bin, İbn
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
E.T.	: Erişim Tarihi
Ed.	: Editör
h.	: Hicrî
hş.	: Hicrî şemsî
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
Nşr.	: Neşreden
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDK.	: Türk Dil Kurumu
Trc.	: Tercüman
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınları, yayınevi, yayıncılık
yy.	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

İslamiyet'in doğuşuyla başlayan Türk İslam edebiyatı, yüzyıllar içerisinde gelişerek şairlere her dönemde yeni konular sunmuştur. İslamiyet'le başlayan bu serüven, Kur'an-ı Kerim ve hadisler başta olmak üzere çeşitli ilimler, peygamberler, gelmiş geçmiş tüm gerçek ve hayali karakterler, doğal işleyişteki canlı ve cansız her varlıkla birlikte Türk İslam edebiyatına ilham olmuş ve olmaya devam etmektedir. Bu edebiyat Arap ve Fars etkileriyle de coğrafi olarak geniş bir yelpaze edinmiştir. Divan edebiyatı içinde yer alan edebî eserler günümüze ulaşarak bizlere şairlerin düşünce dünyalarındaki zenginliği öğrenme fırsatı sunmuştur.

Kaynak muhteva üzerine yapılan çalışmalarda genellikle tek bir konu üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu bağlamda bir şairin divanının tüm konu başlıklarına yönelik yapılan bu çalışmanın literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır. Nesîmî'nin Farsça divanının muhteva kaynaklarının incelendiği bu çalışma ileride yapılacak benzer çalışmalara örnek niteliğindedir.

Çalışmanın giriş bölümünde edebiyattan, Hurûfilikten ve bölümlerin içeriğinden genel hatlarıyla söz edilmiştir.

Çalışmama bilgi ve tecrübesiyle önemli katkılarda bulunan danışman hocam Prof. Dr. Reyhan KELEŞ'e ve yardımcı olan tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Bu çalışma "Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi"nce desteklenmiştir. Proje numarası: SYL-2023-12848 şeklindedir.

Erzurum-2025

Selma MOLLAİBRAHİMOĞLU

GİRİŞ

Edebiyat kavramının birbirinden farklı iki anlamı mevcuttur. Edebiyattan bahsedildiğinde kimi zaman edebî eserleri içine alan genel alegori ile çeşitli metot ve aşamaları, kimi zaman ise farklı dönemlerde yaşamış kavimlere ait fikirsel eserler anlaşılır. Tüm bu eserler dinî, ahlaki ve millî unsurları içinde barındırır. Milletlerin derinlerde kalmış geçmişini aydınlığa kavuşturur. Başlangıçta kişiye ait gibi görünen fikirlerin ve hayallerin aslında tarihteki milletlerin aşıladığı koca bir dağarcık olduğu muhakkaktır.¹ Bu bağlamda büyük bir alana sahip Divan edebiyatı, güçlü ve derin edebî özelliklerle içinde bulunduğu dönemleri canlı tutmuş ve zenginleştirmiştir. Divan edebiyatının kendi içinde oluşturduğu gelenek, şiiri belli bir çerçevede sınırlandırmıştır. Divan şiirinde şairlerin kabul etme mecburiyeti olduğu belli konu başlıkları ve mefhumlar, yerine başka temsil konulamayacak motiflerle örülü sabit bir sistem vardır.²

Her edebiyat, bulunduğu dönemin düşünce, hayal dünyası ve kendine mahsus pek çok özelliğin bulunduğu bir kâinattır. Kendi döneminin özelliklerini, zevklerini, sanatsal yanlarını, itikâdî safhalarını, hurafelerini, hakikî ve bâtil tüm birikimleri yüklenir. Divan edebiyatı da yaşamla ilgisi ne olursa olsun, toplum hayatının işleyişini takip ederek, onun bütün yansımalarını taşımaktadır. Divan edebiyatı soyut mefhumlar ve mazmunlar içermekle birlikte bulunduğu devrin akidelerine ve bilgilere telmih yapmaktadır.³

Türk İslam edebiyatının ilk eserlerinden olan *Kutadgu Bilig* ve *Atabetü'l-Hakâyık*, içeriğini Kur'an-ı Kerim'den almıştır. XI. yüzyılda ürün ortaya koymaya başlayan bu edebiyat, bundan sonraki yüzyıllarda da nazım ve nesir alanlarında Kur'an'dan faydalanmaya devam etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan bilgiler, hükümler ve bahsettiği peygamber kıssaları bu edebiyatın eserlerinde temel kaynak rolünü üstlenmiştir.⁴ İlk sıranın Kur'an-ı Kerim olmasının ardından ikinci sırada yine dinî muhtevalı olan hadisler yer alır. Sünneti teşkil eden hadisler, divan şairlerinin inancını ortaya koyar ve bir bakıma da ifade ve üslûp anlamında onlara yön verir.⁵

¹ Ömer Ferit Kam, *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş (Âsar-ı Edebiye Tetkikatı)*, Halil Çeltik (Haz.), Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 2003, 67-69.

² Ömer Faruk Akün, *Divân Edebiyatı*, İstanbul 2013, İSAM Yay., 123.

³ Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı & Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, 7-8.

⁴ Reyhan Keleş, *Divan Şiirinde Ayet ve Hadis İktibasları*, Kitabevi Yay., İstanbul 2016, 26.

⁵ H. İbrahim Şener-Alim Yıldız, *Türk İslam Edebiyatı*, Rağbet Yay., İstanbul 2003, 281.

Kur'an ve hadislerin eserlerde yer alması iktibas ve telmih sanatlarını ortaya çıkarmıştır. İktibas sanatı sözlükte ateşi tutuşturmak için herhangi bir yerden kor almak anlamındadır. Bir diğer ifadeyle, anlatılmak istenen düşünceyi pekiştirmek için, ayet ve hadislerden alıntı yaparak yararlanmaktır. Buradaki amaç hem sözü güzelleştirmek hem de manasını kuvvetlendirmektir. Telmih sanatı sözlükte, herhangi bir şeye göz ucuyla, kısa süreli bakmak anlamındadır. Terimsel olarak ise bir hikâyeye, tarihsel bir olaya veya inanışa hatırlatma yapma sanatıdır.⁶ Kur'an ve hadisten sonra dinî ve bâtinî tüm ilimler ve peygamberlerin hayatlarına dair tüm ayrıntılar, tarihte yaşamış yahut hayal ürünü olan şahıslarla ilgili tüm hikâyeler bu edebiyata malzeme sağlar.⁷

Köken itibarıyla Farsçadan gelen “Peygamber” sözcüğü “haberci”, “haber getiren” anlamlarına gelir. İnsanların Allah’a olan görevlerini yerine getirirken karşılıklarına çeşitli engeller çıkar. İşte bu engellere karşı mücadelede de peygamberler insanlara rehberlik ederler. “*Ant olsun ki peygamberlerimizi birtakım belgelerle gönderdik; insanların doğru hareket etmelerini temin için peygamberlere kitap ve ölçü indirdik...*”⁸ mealindeki ayet bu konuyu açıkça vurgulamaktadır. Peygamberlerin hayatlarında birtakım olağanüstü durumlar meydana gelmiştir. İşte bu olağanüstü hâllere “Mucize” denir ve peygamberlerin haktan olduğuna dair en önemli kanıtlardır. Mucizeler yalnızca Allah’ın isteği doğrultusunda meydana gelir.

Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Nûh’u “Tufan”⁹, Hz. Mûsâ’yı “Âsâ” ve “Beyaz el”¹⁰, Hz. İsrâ’yı ise “hasta iyileştirme” ve “ölüyü diriltme”¹¹ gibi mucizeleriyle bildirmektedir. Bu ve peygamberlere atfedilen diğer mucizeler hissi mucize olarak kabul edilir. Başka bir deyişle hissi mucizeye yalnızca orada bulunanlar şahit olmuştur ve bu şekilde peygamberin hak peygamber olduğuna delil olmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v.)’in bu şekilde mucizeleri bulunmaktadır. “Ayın ikiye bölünmesi”¹² ve “Miraç”¹³ mucizesi

⁶ Ahmet Mermer-Neslihan Koç Keskin, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara 2016, 98-214.

⁷ Şener-Yıldız, 280-284.

⁸ El-Hadid, 57/25.

⁹ Hud, 11/36-48; el-Mü’minun, 23/23-30.

¹⁰ El-Araf, 7/103-126; Taha, 20/42-70; eş-Şuara, 26/29-49.

¹¹ El-Maide, 5/110.

¹² El-Kamer, 54/1-2; Muhammed, 47/18.

¹³ El-İsrâ, 17/1.

bunlara örnektir. Tabi bunların yanında Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi Kur'an-ı Kerim'dir.¹⁴

Bunların yanı sıra şairler, şiirlerine başka konu arayışı derdine girmeden günlük yaşam içerisindeki hareketliliğe de ilgisiz kalmamışlar ve uzaktan ya da yakından hayalini süsleyen unsurları şiirlerinde rahatça işlemişlerdir.¹⁵

Hemen hemen tüm dinî gruplar ayetlerden ve hadislerden destek alma ihtiyacı duymuş, aradıklarını bulmak için harekete geçmişlerdir. Bakıldığında Hurûfilikte de bu durum aynı cereyan etmiştir. İslamiyet'in ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve hadisler Hurûfî düşüncedeki en etkin kaynaklardır. Bâtınîlik ekolünün alt başlığı olarak görülen Hurûflik, görünenin ardındakini görmeyi, derinlerdeki sırlara vâkıf olmayı yani daima perdenin önündekine değil ardındakine ulaşmayı amaçlar.¹⁶ Bu çalışmada, Nesîmî'nin divanındaki her nazım türünde Hurûfî argümanlara rastlanmıştır. Nesîmî'nin Hurûfiliği fazlasıyla benimsediği beyitlerinden anlaşılmaktadır.

Şairlerin şiirlerindeki zenginliği ortaya çıkarmak adına çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bunlardan biri Rıdvan Canım'ın *Divan Edebiyatının Kaynakları*¹⁷ adlı kitabıdır. Canım, kitabında farklı divan şairlerinden bir derleme yaparak ortaya çeşitli muhteva başlıkları çıkarmıştır. Bunlar: Divan şairinin hayal ufukları, mazmunlar, Kur'an ayetleri ve hadisler, peygamberler, kıssaları ve mucizeleri, divan edebiyatının şahıslar dünyası, dünün hikayesi bugünün romanı: mesneviler, mitoloji, çağın ilimleri, kozmografya, şairin görsel dünyası, tasavvuf, atasözü ve deyimler, şairin coğrafyası ve aşk. Bu başlıklar altında ayrıca kategorize edilmiş başlıklar da mevcuttur. Benzer şekilde Agah Sırrı Levend de *Divan Edebiyatı & Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*¹⁸ kitabında muhteva konusunu şu başlıklarla ele almıştır: Tasavvuf, din ve felsefe, iman ve itikat, tarih ve esatir, bâtil ve hakiki bilgiler, hayat, bezm u rezm, hâdiseler, âdet ve ahlak, sanat ve güzellik telakkisi, diğer hususiyetler ve mefhumlar. Yazarlarımızın da farklı kategorilere ayırdığı başlıklar, Nesîmî'nin bu divanındaki muhtevasına göre derlenerek ve bazı sınırlandırmalar da getirilerek ortaya çıkarılmıştır.

¹⁴ Abdullah Aydemir, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, Ankara 1996, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1-3.

¹⁵ Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, Akıl Fikir Yay., İstanbul 2016, 471.

¹⁶ Mustafa Ünver, *Hurûflik ve Kuran-Nesîmî Örneği-*, Fecr Yay., Ankara 2003, 24-25.

¹⁷ Detaylı bilgi için bkz. Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 5-8.

¹⁸ Detaylı bilgi için bkz. Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı & Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, 9-10.

Divandaki muhteva, üç temel başlıkta toplanıp şu alt başlıklara ayrılmıştır: Din ile ilgili kaynaklar: Kur'an-ı kerim, hadisler, ilimler, peygamberler, melekler; kişilerle ilgili kaynaklar: kutsal kitaplarda zikredilen isimler, hükümdarlar, efsâneî aşk kahramanları, dinî ve tasavvufî şahıslar, mitolojik şahıslar; diğer kaynaklar: hayvanat, nebatat, ülkeler, şehirler ve kozmografya. Divanda tespit edilen unsurlara açıklama getirilmiş, örnek beyitleri ilave edilerek yer yer yorumlar yapılmıştır. Çalışmadaki ayetler Kur'an-ı Kerim'deki sırayla, hadisler Farsça divandaki sırayla, peygamberler Hz. Peygamber ilk sırada olmak suretiyle kronolojik olarak ve kalan tüm kategoriler mümkün mertebe alfabe göre sıralanmıştır.

Toplamda dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümü Nesîmî'nin hayatı, eserleri, edebî kişiliği ve Hurûfilik başlığı altında toplanmıştır. İkinci bölüm din ile ilgili kaynaklar, üçüncü bölüm kişilerle ilgili kaynaklar ve dördüncü bölüm de diğer kaynaklar olarak ele alınmıştır. Divanda tespit edilen unsurlara göre kategoriler sınırlandırılmıştır. Bu çalışmada öne çıkan beyitler seçilerek ismin geçtiği diğer beyitler için dipnotta bilgi verilmiştir. Aynı şekilde ayetlerin geçtiği diğer beyitler de dipnotlarda belirtilmiştir.

Çalışmada yer alan beyitlerin Farsçaları Yedullah-ı Celâli-yi Penderî tarafından tenkitli metni yapılan *Zindegi ve Eş'âr-ı 'Îmâdüddîn Nesîmî* adlı yayından alınmış olup Türkçe çevirileri de Prof. Dr. Veyis Değirmençay'ın *Îmâdüddin Nesîmî ve Farsça Divanı* adlı yayından alınmıştır.

Kur'an-ı Kerim başlığı altındaki ayet mealleri Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Sadeleştiren: Hamdi Döndüren. *Hak Dinî Kur'an Dili (Türkçe Tefsiri)* adlı çalışmadan alınmıştır. Hadisler sahih ya da zayıf olduğu gözetilmeden aynı başlık altında derlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

NESÎMÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1.1. HAYATI

1.1.1. Doğum Yeri ve Tarihi

İslâmî Türk edebiyatının önemli şairlerinden birisi olan Nesîmî hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Tezkirelerde dahi onun hakkında en fazla bir iki cümle kaleme alınmıştır.¹⁹ Tezkire yazarlarından Âşık Çelebi, Nesîmî'nin doğduğu yerin Diyarbekir olduğunu Latîfî ise Bağdat şehri olduğunu söylemiştir. Şairle aynı dönemde yaşamış olan İbn Hacer el-Askalânî onun Tebrizli olduğunu söylemiştir ve İbnü'l-İmâd'ın görüşü de bu şekildedir.²⁰ Şairin doğumuyla ilgili bilgiler kesin olarak bilinemese de XIV. yüzyılın son kısmıyla XV. yüzyılın ilk yılları arasında yaşadığı kesindir. Doğduğu yer hakkında ihtilaflar olduğu gibi hangi yılda yaşamış olduğu hakkında da görüş birliği sağlanamamıştır. Yalnızca 788\1385 senesinde Hurûfilîği sistematik şekilde kuran Fazlullah'ın “halifelik” ünvanını ona 40'lı yaşlarında verme ihtimalinden yola çıkarak Nesîmî'nin 740-745\1339-1344 senelerinde doğmuş olabileceği düşünülmektedir.²¹

1.1.2. Adı

Nesîmî'nin çeşitli kaynaklarda yer alan bilgilere göre farklı isim ve mahlaslara sahip olduğu görülmektedir. Bu isim ve mahlaslar şöyledir: Ali, İmâdüddin Nesîmî, Nesîmüddin, Emir Seyyid İmâdüddin, Şeyh İmâdüddin Seyyid Ömer Nesîmî, Ebu Sa'id Nesîmî-yi Hüseyini-yi Şirazi, İmâdüddin, Nesîmüddin Ebu Sa'id, Seyyid Nesîmî. Şairin künyesi de Ebu'l-Fazl'dır. Nesîmî pek çok isimle anılmasına rağmen ismi de kesin olarak bilinmemektedir. Nesîmî'nin son yıllarında yetişen tarihçi Halebî (ö. 884\1479), şairden Ali diye bahseder. Penderî de şairin isminin Ali olduğuna kanıt olarak bazı

¹⁹ Hüseyin Ayan, *Nesîmî-Hayati, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni-*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014, 1.

²⁰ Abdullah Azmi Bilgin, “Nesîmî”, *DİA*, TDV Yay., 2007, XXXIII, 3-5.

²¹ Ünver, 132.

şiiirlerini²² örnek göstermiştir. Ancak Abdülbaki Gölpınarlı, bahsedilen şiiirlerdeki Ali'nin Nesîmî olmadığını, Fazlullah'ın halifesi Ali el-A'la olduğunu söylemiştir.²³

1.2. ESERLERİ

Seyyid Nesîmî'nin Türkçe ve Farsça dillerinde birer divanı olmakla birlikte Arapça bir divanı olduğu da söylenmektedir. Bu divanların haricinde *Mukaddimetü'l-hakâik* ve *Manzûme fî Mesleki'l-Hurûfiyye* adında iki eseri daha vardır:

Türkçe Divanı, takribi 5900 beyitlik 4 mesnevi, 460 gazel, 4 müstezad, 14 murabba, 3 terciibent ve 321 tuyug içermektedir. Bunların arasında Türkçe, Farsça ve Arapça dillerinden oluşmuş mülemma şiiir de bulunmaktadır. Türkçe divanda pek çok manzume Hurûfilik inancına göre kaleme alınmış ve Fazllullah-ı Hurûfî'nin adı ekseriyetle geçmektedir. Bunların yanında on iki imam ve bilhassa Hz. Ali hakkında yazılan methiyeler de sayıca fazladır. Şiiirlerin hemen hemen hepsinde sanatlara rastlanmaktadır. Farsça Divanı, 290 gazel, 7 kaside, 5 mesnevi, 1 terciibent, 1 müstezad, 1 muhammes terkip, 1 Musammat, 85 rubai, 20 kıta, tamamlanmamış gazel ve beyitler, 3 Arapça ve 2 Farsça-Arapça mülemma gazel vardır. Divana dahil olup tahminen Ali-yi Fânî'nin olan 1 terciibent ve 1 gazel vardır ayrıca ilk ve son beyti Kelîmî mahlaslı bir şaire ait olan 1 kaside mevcuttur. Şair Farsça divanında da Hurûfî argümanlarla işlediği şiiirlere yer vermiştir. Bu divan, Fazlullah'ın ismini zikrettiği şiiirlerden, on iki imam ve Hz. Ali için söylenmiş methiyelerden oluşmuştur. Arapça Divanı, Latifi tezkiresinde ve Hamid Mehmedzade'nin Divan-ı Farsi-yi Nesîmî yayınında yer alan bilgiye göre Nesîmî'nin Arapça bir divanı daha vardır ancak bahsedilen eser ortada yoktur. Bu yüzden mevcut divanlardaki Arapça şiiirler haricinde başka Arapça şiiiri bilinmemektedir. *Manzume fî Mesleki'l-Hurûfiyye*, Kürkçüoğlu, Kayseri âlimlerinden Gülekçizâde Hacı Zühdî efendinin Ahmet Remzi Akyürek tarafından sunulan fihristindeki bilgiye göre Nesîmî'ye ait olduğu söylenen bir kitaba rastlandığı bilgisi vardır, ancak bu eserin de Nesîmî'ye aidiyetinin kesinliği yoktur.²⁴

²² Gel Ali, dinle mana sırlarını, Yârimin aşkından ve sevgilimin vuslatından. (Gazel-181/6)./ Ali Hakk'ın zâtı sayıldı; çünkü Hakk'ın Fazlı'nın cömertliğiyle Bî'nin (altındaki nokta gibi her zaman (Hak ile) beraberdi. (Gazel-42/8)

²³ Veyis Değirmençay, *İmadiiddin Nesîmî ve Farsça Divanı'nın Türkçe Çevirisi*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2013, XI.

²⁴ Değirmençay, 52-53.

Mukaddimetü'l-hakâik, Türkçe mensur yazılan bu eserin Hurûfiliğe dair bilgiler içerdiği söylenmektedir. Ancak eserin Nesîmî'nin olduğuna dair kesin bilgi yoktur.²⁵

1.3. EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Divan edebiyatında, şairlerin ortak olarak kullandığı mazmunlar bulunmaktadır. Nesîmî, şiirlerinde bu mazmunları son derece iyi kullanmıştır. Şair, mazmunları lirik ve samimî bir şekilde işleyerek şiire kendine özgü âhengini katmıştır. Şair'in şiirlerinden onun sanat kimliği de ortaya çıkmaktadır. Nesîmî'nin ilmî yönden iyi bir birikime sahip olduğu şiirlerinden anlaşılmaktadır. Şiirlerinde bahsedilen ibarelerden onun Arapça, Fıkıh, Kelâm, Tefsir gibi ilimleri gördüğü anlaşılmaktadır. Bunların yanında batınî ilimlere de ilgili olduğu yine şiirlerinden anlaşılmaktadır. Yaşadığı dönem ve etkilendiği çevre de bu ilimlerin esas yerlerinden biridir.²⁶

Nesîmî'yi Hurûfî ekolünün bir temsilcisi ve o sahaya hâkim bir şair olarak zikretmek gerekir çünkü onun söylediği çoğu şiir Hurûfî çerçevede değerlendirildiğinde anlamlandırılmaktadır. Nihayetinde Nesîmî, mûsikî, âhenk ve vezinle dolu bir şiirin esas şairlerinden biridir. Şair, bu âhenk ve derin anlamlı şiirlerinden dolayı “Ulu Ozan” olarak zikredilmiştir.²⁷

1.4. HURÛFİLİK

Hurûfilik, sözcüklere verilen farklı anlamlarla beraber, bu sözcükleri ortaya çıkaran harflerin de saklı anlamlar içerdiğini öne sürmek gibi esaslara dayanan bir akımdır. İslâm âleminde bâtinî ışıığında bu akımı sistematik hâle sokan ve bir fırka hâlinde yaygınlaştıran kişi Fazlullah-ı Hurûfî'dir. Fazlullah, Hurûfiliği 800/1398'de Horasan'daki Esterâbâd kasabasında kurup duyurmaya başlamıştır. O, davetini yaparken kendini tıpkı Hz. Âdem, Hz. Muhammed gibi Allah'ın halifesi olarak lanse ediyordu. Nitekim Allah'ın kendi zâtında tecelli ettiğini ve yeni peygamber olduğunu iddia ederek bu akımı yaymaya çalışıyordu. Fazlullah, Esterâbâd haricinde Horasan,

²⁵ Ünver, 142.

²⁶ Ayan, 23.

²⁷ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, (Ed: Alim Yıldız ve Yusuf Yıldırım), *Nesîmî Kitabı*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, Sivas 2019, 186.

Tebriz, İsfahan, Şirvan ve Cilan şehirlerini de dolaşarak inancını buralara yaymış ve halifeler yetiştirmiştir.²⁸

Geçmişten beri doğada var olduğu kabul edilen gizli şeyler, harfler ve şekillerle izah edilmeye çalışılmış, nihayetinde doğa bilimlerinden evvel sihir ve tılsım gibi uğraşlarla, “hurûf” ilmi diye bir ilim ortaya çıkmıştır. Hurûfiliğin doğduğu zaman kesin olarak bilinmemektedir. Bu akımda tüm evren ve mevcudat, insanın suretinde olduğu kabul edilen ve bir tanesine “hutût-ı ebiyye”, ötekine “hutût-ı ümmiyye” adı verilen yedi hatlı iki görünüşle izah edilir; tüm dinî emirler yirmi sekiz ve otuz iki sayılarına tatbik edilerek bu emirlerin insanoğlunun suretinde temsil edildiği öne sürülür. Fazlullah’ın önemli eseri Câvidânnâme, Hurûfiliğin ana kaynağı kabul edilir ve ilahî bir kitap olarak görülür. Cenneti, cehennemi, ahireti ve tüm dinî emirleri yirmi sekiz ve otuz ikiye tatbik ederek te’vile tâbi tutarlar. Örneğin kelime-i şهادetteki Allah lafzı beş harften oluşur; aynı şekilde Muhammed lafzı da beş harflidir; bu harflerin isimlerinden on dört sayısı bulunur; bu on dört harf de toplanarak yirmi dört sayısını ortaya çıkarır; bunlara bir de kelime-i şهادetin ilk sözcüğündeki dört harf katılarak sayı otuz ikiye tamamlanır. Bu durumda kelime-i şهادet, Fars ve Arap alfabelerinin tümünü ve içlerindeki Hurûfî mânaları da ihtiva eder.²⁹

Hurûfilere göre kâinatın devri nübüvvet, İmâmet ve Ulûhiyyet olarak üç esasta teşkil etmektedir. Nübüvvet, Âdem (a.s.) ile başlayıp Hz. Muhammed ile nihayete ermiş; İmâmet, Hz. Ali’yle başlamış Hasan-ı Askerî ile son bulmuş ve Ulûhiyyet de Mehdi kabul edilen Fazlullah’ın ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Fazl sonuncu zuhurdur ve ondan sonrası olmayacaktır. Kur’an-ı Kerim’deki tüm Fazl sözcüklerinin Fazlullah’ı işaret etmekte olduğu ve Allah’ın Fazlullah’ta zuhur ettiğine inanılır. Fazlullah, şer’î emirleri te’vil bilgisinin kendisine verildiğini, rüya vâsıtasıyla hakîkati bulduğunu söylemiştir.³⁰

²⁸ Ünver, 11-57.

²⁹ Hüsamettin Aksu, “Hurûfîlik”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVIII, 408-412.

³⁰ Değirmençay, LIV-LVI.

İKİNCİ BÖLÜM

DİN İLE İLGİLİ KAYNAKLAR

2.1. KUR'AN-I KERİM

2.1.1. Fâtiha Suresi

2.1.1.1. Fâtiha Suresi 1. Ayet

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

“Rahman ve Rahîm olan Allah’ın adıyla.”

İslâmî Türk edebiyatının temel kaynaklarından biri Kur’an-ı Kerim’dir. Besmele ise Kur’an’da önemli bir yer tutan, her işin başlangıcında söylenen bir ayet olduğu için Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında tüm yönleriyle ele alınmış, bu bağlamda çeşitli mısra ve beyitlere de konu olmuştur.³¹

Besmele, Neml suresinin otuzuncu ayetinin bir kısmı ve Fatiha suresinin de ilk ayetidir. Tevbe suresi haricindeki tüm surelerin başında besmele yazılıdır. Yalnız bu surelerin başında yer alan besmeleler, müstakil birer ayet olup surelere dahil değildir.³² Yine bu ayet, Yüce Yaratıcı Allah’ın ismini O’nun Esma-i Hüсна’sında yer alan Rahmân, Rahîm ism-i şeriflerine de yer veren kutsal bir kelâmdır. “Esirgeyen, bağışlayan, lütuf, merhamet ve ihsanını eksiltmeyen” manasına gelen bu kelâm, Allah’ın Rahmân ve Rahîm isimleriyle ilâhî rahmetin tüm alemleri kuşattığını ifade etmektedir.³³

Elif harfi vahdeti, be harfi de kesretin başlangıcına yani diğer bir ifadeyle Âdem’e işaret etmektedir. Nitekim Âdem, insanlığın başladığı noktadır. Bir diğer ifade edilene göre, baba manasındaki eb kelimesinin önce gelen harfi eliftir ve Zât’ı temsil eder. Be harfi de O’nun sıfatını temsil eder ki Âdem Allah’ın bir sıfatıdır. Alfabede be harfi elif

³¹ Mustafa İsmet Uzun, ” Besmele”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, V, 538-540.

³² Fikret Karaman v. dğr., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2009, 60.

³³ Keleş, *Divan Şiirinde Ayet ve Hadis İktibasları*, 41.

harfinden hemen sonra geldiği için Âdem de Allah'ın halifesi diye nitelendirilir.³⁴ Şair besmeleyi bütünüyle aldığı bu beytinde de bu görüşlere yer vermiştir.

گر تو هستی از بنی آدم بگو با من که چون هست آدم باء بسم الله الرحمن الرحيم³⁵

Ger tu hestî ez benî âdem begû bâ men ki çün
Hest âdem bâ-i Bismillahirrahmanirrahîm

Eğer sen Âdemoğlundan isen, söyle bakalım bana; Âdem nasıl Bismillahirrahmanirrahîm'in be'si olur?³⁶ (Gazel-202\4)

Şair, bir diğer beytinde besmeleyi şu şekilde iktibas etmiştir.

پیش بسم الله بسمل شو تمام ورنه چون مردی به بسمل کی رسی؟

Pîş-i Bismillâh Bismil şev temâm
Ver ne çün mordî be bismil key resî?

Bismillah'ın önünde tam bismil (kesilmiş) ol; yoksa öldüğün zaman kesilmeye nasıl gidersin? (Gazel-273\11)

Şair, Bismillah'ın huzurunda demekle Allah'ın isminin anıldığı her yerde bir teslimiyet üzere olmak gerektiğini, önüne gelen tövbe fırsatlarını kaçırmamak gerektiğini vurgulamış zira ölüm anı geldiğinde böyle bir fırsatın olamayacağını ve son pişmanlığın da fayda veremeyeceğini dile getirmiştir.

Şair, besmeleyi Rubai nazım şeklinde de şöyle ele almıştır:

هر وصف که در شان کلام الله است خاصیت او تمام بسم الله است
آن نقطه که (آن) در بی بسم الله است آن خال رخ علی ولی الله است

Her vasf ki der şân-i kelânullâh est
Hâssiyet-i û temâm bismillâh est.
Ân nokta ki (ân) der bî bismillâh est
Ân hâl-i ruh-i 'Alîyu veliyullah est

Allah kelamı hakkında olan her vasıf, onun tüm özelliği Bismillah'tır.

³⁴ Fatih Usluer, *Hurûflik-İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren-*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2014, 308-310.

³⁵ Bu çalışmadaki Farsça beyitler Yedullah-ı Celâli-yi Penderî tarafından tenkitli metni yapılan *Zindegi ve Eş'âr-ı 'Îmâdüddîn Nesîmî* adlı yayından alınmıştır.

³⁶ Bu çalışmadaki Farsça beyitlerin çevirileri Prof. Dr. Veyis Değirmençay'ın *Îmâdüddîn Nesîmî ve Farsça Divanı* adlı yayından alınmıştır.

Bismillah'ın be'sinde olan nokta, Allah velisi Ali'nin yüzünün benidir.
(Rubai-19)³⁷

Rubaide ifade edilen düşünceyi Hz. Ali'ye atfedilen şu sözlerle ilişkilendirmek mümkündür:

“Allah'ın bütün sırları semavi kitaplardadır, o kitaplar arasındaki Kur'an-ı Kerim'dedir. Kur'an'da bulunan her şey Fatiha suresindedir. Fatiha'daki her şey Bismillah'tadır. Bismillah'taki her şey Bismillah'ın “ba”sındadır. Bismillah'ın “ba”sında olan her şey “ba”nın altındaki noktadadır. İşte ben de “ba”nın altındaki noktayım.”³⁸ Nesîmî, Hz. Ali'nin sözünü kendine rehber edinerek o sözle beyitlerine anlam kazandırmıştır.

2.1.2. Bakara Suresi

2.1.2.1. Bakara Suresi 1. Ayet

آلَمْ

“Elif Lââm Mîm.”³⁹

Hurûf-i mukattaadan ortaya çıkan bu ayetler hakkında tarihte birçok görüş öne sürülmüştür. Selef âlimlerinin bazılarına göre bu ayetler, manasını sadece Allah'ın bildiği ayetlerden olup hakkında yorum yapmak pek mümkün görülmemektedir. Tabi bunların aksine bu harflerin tefsir edilmesini isteyen çeşitli görüşler de vardır.⁴⁰

Nesîmî, Bakara suresi ve başka surelerin de birinci ayeti olan “Elif Lââm Mîm” ayetini şöyle iktibas etmiştir:

تن تنانای ما الف لام است مست عشقیم و این ترانه ماست

Ten tenanâ-yi mâ elif lââm est

Mest-i 'ışkîm u îrân terâne-i mâst

³⁷ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Rubai/21.

³⁸ Ünver, 107.

³⁹ Aynı ayet için bkz. Âl-i İmrân/1; Ankebût/1; Rûm/1; Lokmân/1; Secde/1. Bu çalışmadaki ayet mealleri Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Sadeleştiren: Hamdi Döndüren. *Hak Dinî Kur'an Dili (Türkçe Tefsiri)* adlı çalışmadan alınmıştır.

⁴⁰ Keleş, *Divan Şiirinde Ayet ve Hadis İktibasları*, 50.

Bizim nağmemiz Elif Lâm'dır. (Biz), aşk sarhoşuyuz ve bu bizim şarkımızdır. (Gazel- 34\10)⁴¹

Allah aşkını konu alan gazelde Nesîmî, yine beyitte de Allah'a olan aşkının ispatını “Elif Lâm” ayetiyle yapmıştır. Nasıl ki bir müzik ritmine kapılıp gider insan, burada da Nesîmî bu ayetin uluhiyetine kapılarak onunla coşup Allah aşkıyla mest olduğunu ifade etmektedir.

Nesîmî, müridi olduğu Fazlullah'tan bahsettiği bir şiirinde onun yüzünü dolunaya benzetir ve Allah'ın “Elif, Lam, Mim” ayetini onun yüzüne yazdığını ifade ederek onu över.

چون قلم قدرت حی قدیم کرد کتابت الف و لام و میم
بر رخ چون ماه تمامش نگاشت راز که در تخته ابداع داشت

*Çün kalem-i kudret-i Hayy-i Kadîm
Kerd kitâbet-i elif u lâm u mîm
Ber ruh çün mâh-i temâmeş nigâşt
Râz ki der tahta-i ibda' daşt*

Hayy ve Kadim Allah'ın kudretinin kalemi, Elif, Lam ve Mim'i yazınca, İbda tahtasında muhafaza ettiği sırrı onun dolunay gibi olan yüzüne yazdı. (Mesnevi-1\9-10)

2.1.2.2. Bakara Suresi 31. Ayet

... وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا

“Bir taraftan da Âdem'e bütün o isimleri öğretti.”

Âdem (a.s.), Hurûfiliğe göre kâinatı yansıtan bir aynadır. Bu tarafıyla da Âdem (a.s.) tüm isimlerin esas yeri olarak kabul edilir.⁴²

Şair, Âdem (a.s.)'in isimleri öğrenmesiyle ilgili olan “alleme'l-esmâ” ayetini beytinde iktibas etmiştir. Âdem (a.s.)'in yüzünde Allah'ı bulmanın delilinin bu ayet olduğunu buna ek olarak da tüm Allah dostlarının inancını ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sözünü şahit tutmuştur.

⁴¹ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Mesnevi 1/6.

⁴² Ünver, 102.

عرش رحمان است رویش، علم الاسما گواست اعتقاد اهل حق این است و قول مصطفی است

Arş-i Rahmân est rûyeş ‘alleme’l-esmâ guvast

Î’tikâd-i ehl-i Hakk în est u kavî-i Mustafâ ‘st

Rahman’ın Arş’ıdır onun yüzü, ‘alleme’l-esma delildir; Hak ehlinin itikadı ve Mustafa’nın sözü budur. (Gazel-38\1)⁴³

علم الاسما ز آدم شد عیان سی و دو بود شد عیان از وجه تا خواندیم کی پنهان کنم

‘Alleme’l-esmâ zi Âdem şod ‘ıyan-i sî u du bûd

Şod ‘ıyan ez vech tâ hândîm key pinhân konem

‘Alleme’l-esmâ Âdem’den otuz iki nur olarak çıktı. Okuduğumuzda yüzünden ortaya çıktı; nasıl gizlerim? (Gazel-191\4)

Bu beyitte şair, Bakara sûresinin 31. ayetinden yararlanarak iktibas yapmıştır.

2.1.2.3. Bakara Suresi 34. Ayet

...وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ

“Ve o zaman meleklerle, “Âdem’e secde edin!” dedik, hemen secde ettiler. Yalnız iblis dayattı ve büyüklük tasladı, böylece inkârcılardan oldu.”

Bu ayette Âdem (a.s.)’in mescûd olmasının sebebi, onda Yüce Allah’ın suretinin tecelli etmesidir. Diğer bir yönden Âdem (a.s.)’in yüzünde ve bedeninde ilahi sıfatların zuhur etmesi de ona secde etmeyi gerektirmiştir, denilebilir. Şeytan da Âdem’e secde etmeyişine kendisinin ateşten, Âdem (a.s.)’in ise topraktan yaratılmış olmasını gerekçe gösterir. Bu durum şeytanın Âdem (a.s.)’in yaratılış gayesini anlamadığını ve onun yüzündeki esası göremediğini gösterir.⁴⁴

Âdem (a.s.)’in yaratılışına dair olan *üscudû* ayetini şiirine konu eden şair, bu lafızla iktibas yapmıştır. Nesîmî, bu beyitte İblisin kıskançlıktan dolayı Allah’ın emrini yok sayıp Âdem(as.)’a secde etmediğini, bu tutumuyla da bizzat Allah’a itaatsizlik ettiğini vurgulamıştır.

زان عزازیل از خدا نشنود امر اسجدوا کز حسد پنداشت آدم صورت غیر خداست

Zan ‘azâzîl ez Hüdâ neşneved emr-i üscudû

⁴³ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-191/4, Gazel-199/3, Kaside-1/5.

⁴⁴ Usluer, 315.

Kez hased pindâşt Âdem sûret-i gayr-i Hüdaşt

Azâzil, (Allah'ın) üscudü⁴⁵ emrine kulak vermediği için, kıskançlığından Âdem'i Allah'tan başka bir suret zannetti. (Gazel-38\7)⁴⁶

2.1.2.4. Bakara Suresi 38. Ayet

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“Dedik ki: “İnin oradan hepiniz, benden size ne zaman bir yol gösterici gelir de kim o yol göstericimin izince giderse, onlara bir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır.”

Ayette yer alan *lâ havfün* ‘aleyhim ve *lâ hüüm yahzenûn* ifadesini Cenâb-ı Allah, malını mülkünü Allah yolunda harcayanların, salih amel işleyenlerin, Allah için cihad edenlerin ve kendisine karşı gelmekten sakınanların şahsında başka ayetlerde⁴⁷ de kullanmıştır. Cenâb-ı Allah, hidayet yolundan sapmayan kulların, korkuya mağlup olmayacaklarını ve üzüntüye de uğramayacaklarını vaat etmiştir.⁴⁸

Bakara suresinin 38. ayetinde geçen lafzın iktibas edildiği bu beyitte Nesîmî, Fazlullah-ı Hurûfî'yi zikrederek ona yakın olmakla Allah'a yakın olunacağını ve korkudan da emin olunacağını şu şekilde ifade etmiştir:

خلعت «لا خوف» درپوش از «هو الفضل المبين» تا به حق ره یابی و ایمن شوی از خوف و بیم

Hil'at-i Lâ Havf der pûş ez hüve'l-fazlu'l-mubîn

Tâ be Hak reh yâbî u eymen şevî ez havfu bîm

La havf elbisesini hüve'l-Fazlu'l-mubin'den giy de Hakk'a vakıf olasın ve korkudan ve endişeden kurtulasın. (Gazel-202\9)

2.1.2.5. Bakara Suresi 115. Ayet

...وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ

“Bununla birlikte doğu da batı da Allah'ındır. Öyleyse, nereye yönelirseniz yönelin, Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır.”

⁴⁵ Aynı ayet için bkz. A'raf/11; İsrâ/61.

⁴⁶ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-202/7.

⁴⁷ Diğer ayetler için bkz. Bakara/62, 112, 262, 274, 277; Âl-i İmrân/170; Mâide/69; En'âm/48; A'râf/35; Yûnus/62; Zümer/61; Zuhuruf/68; Ahkâf/13.

⁴⁸ Keleş, *Divan Şiirinde Ayet ve Hadis İktibasları*, 55.

Seferî ve nafilâ namazlar için kible yönüne dönülmesi hakkında indirildiği söylenen bu ayet, bu namazlar için özür durumu meydana geldiğinde Kâbe'ye doğru dönme zarureti olmadığını ifade etmektedir.⁴⁹

«أينما» آمد «تولوا ثم وجه الله» ولی حق پرستان از همه سو روی دل سویت کنند

Eynemâ âmed tüvellû semme vechullah velî

Hak perestân ez heme sû rûy-i dil sûyet konend

Eynema tüvellû semme vechullah ayeti geldi; fakat her tarafta Hakk'a tapanlar, kalben sana yönelirler. (Gazel-125\8)

Şair, bu beyitte ayetten bir kısmı alarak iktibas yapmıştır. Şair beyitte, Hurûfîlik inanışındaki Allah'ın insanın her zerresinde tecelli ettiğini bu ayette geçtiği şekliyle ele almıştır. Allah'a her mekân ve cihette ulaşılacağını ayetle ispata gitmiştir ancak bunu sevgilisini öne sürerek, onun tüm suretinde Allah'ın olduğunu bilerek Hakk'a her yerde tapanların dolaylı olarak sevgiliye de taptığını vurgulamak istemiştir.

2.1.2.6. Bakara Suresi 255. Ayet

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ

“Allah o biricik hak mabuttur ki, gerçekte ondan başka hak mabud yoktur. Çünkü yok olmaktan ve ölümlü olmaktan uzak, hayy ve kayyûm (diri ve bütün kâinatın idaresini bizzat yürüten) ancak O’dur.”

Bu ayetteki ilk kelime olan Allah lafzı, O’nun özel adıdır ve O’nun dışında hiçbir varlığa verilemez. “Hayy”; başlangıcı ve sonu olmayan bir hayat ile diridir, “Kayyûm” ise; varlığı kendisiyle olan, fakat başka şeylerin varlığı ona bağlı ve yönetimi altında bulunan, anlamlarına gelir. Allah’ın en büyük ismi anlamındaki ism-i a’zam’ın bu ayetin içinde bulunduğu kanaat vardır.⁵⁰

در عین علی سر الهی پیداست در لام علی هو العلی الاعلاست
در یای علی صورت حی القيوم بشناس و بدان که اسم اعظم آنجاست

Der ‘ayn-i ‘Alî sırr-i ilâhî peydâst

Der lâm-ı ‘Alî hüve’l-‘aliyyü’l-a’lâst.

⁴⁹ Ünver, 181.

⁵⁰ Döndüren, I, 190.

Der yâ-yi ‘Alî sûret-i Hayyü’l-kayyûm

B’eşnâs u bedân ki ism-i a’zâm âncâst

Ali’nin ‘ayn harfinde ilahi sır vardır. Ali’nin lamında hüve’l-‘aliyyü’l-a’la(O Allah yüceler yücesidir) vardır.

Ali’nin ya’sında hayyü’l-kayyûm⁵¹ şekli vardır. Bak ve oku, çünkü ism-i azam oradadır. (Rubai-5)

Nesîmî, Allah(cc.)’ın sıfatlarını, Hz. Ali’ye yakıştırarak onun ilahi bir yönü olduğunu söylemiştir.

2.1.2.7. Bakara Suresi 256. Ayet

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ
لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Dinde zorlama yoktur. Şüphesiz doğru yolda bulunmak, azgınlıktan; doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. Her kim tağutu, azgınları veya azgınlıkları inkâr edip, Allah’a iman ederse, o mutlaka en sağlam kulpa yapışmıştır ki, kopmak onun için değil. Çünkü Allah her şeyi işiten ve bilendir.”

“Sağlam ve dayanıklı kulp” anlamındaki *el-urvetu’l-vüska* terkihi, doğru düşünce ve sağlam fikir sonucunda Allah’a sınıksız bağlanma anlamı taşımaktadır.⁵² Esasında Kur’an-ı Kerim’in tüm anlamı kurtuluşun iman ve salihle olduğunu göstermektedir. Bahsedilen terkihin Bakara suresinde iman ve Lokman suresinde de ihsan olgusuyla beraber yer alması bu durumu kanıtlar niteliktedir.⁵³

Şu beyitte şair, sevgilinin zülfünü sağlam bir ip olarak tanımlarken onun doğru ve güvenilir olduğunu söylemektedir. Buna benzetmeye göre sevgilinin zülfü vahdet yolunda tutunulacak sağlamlığı ifade etmektedir.

عروة الوثقى و سر وحدت و حبل المتين زلف دلدار است از آن با زلف دلدارم خوش است

Urvetu’l-vüska u sırr-i vahdet u hablü’l-metin

Zülf-i dildâr est ez ân bâ zülf-i dildârem hoş est

⁵¹ Aynı ayet için bkz. Âl-i İmrân /2.

⁵² Keleş, *Divan Şiirinde Ayet ve Hadis İktibasları*, 42.

⁵³ Gıyasettin Arslan, “el-urvetü’l-vüska”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2012, XLII, 185-186.

Urvetu'l-vüska⁵⁴ vahdet sırrı ve hablü'l-metin sevgilinin zülfüdür; o yüzden sevgilinin zülfüyle mutluyum. (Gazel-28\8)⁵⁵

2.1.3. Âl-i İmrân Suresi

2.1.3.1. Âl-i İmrân Suresi 4. Ayet

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ...

“Allah’ın ayetlerini inkâr edenlere gelince, hiç şüphesiz onlar için çetin bir azap vardır. Allah mutlak üstündür, suçludan intikamını alır!”

قامت و زلف و دهانش چون الف لام است و ميم گر ندارى صدق والله العزيز ذوانتقام

Kâmet u zülf u dehâneş çün elif lâm est u mîm

Ger nedârî sıdk u vallâhu 'l- 'azîzu 'n-zü 'ntikâm

Onun boyu, zülfü ve ağzı elif, lam ve mim gibidir. Eğer inanmıyorsan vallâhu ‘azîzun zü’ntikam. (Gazel-177\6)

Şair, beytinde Âl-i İmrân suresinden iki ayet kullanarak iktibas yapmıştır. “Elif Lam Mim” ayetini zikrederek sevgilinin boyunu, saçını ve ağzını bu harflere benzetmiştir. Nitekim şekil itibariyle elif boya, lam saça ve mim de dudağa benzemektedir. Ayrıca şair sevgiliyi överken “eğer dediğime inanmıyorsan” diyerek burada da “vallahu ‘azîzun zü’ntikam” ayetiyle ona cevap vermiştir. Yani bu inanmayışın bir sonucu olabileceğini dile getirmiştir.

2.1.3.2. Âl-i İmrân Suresi 16. Ayet

الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّنَا أَمْنَا فَأَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَفَنَا عَذَابَ النَّارِ

“Onlar ki, ‘Ey Rabbimiz!’ derler. ‘İman ettik, artık bizim günahlarımızı bağışla ve o ateş azabından kurtul bizleri!’.”

کز لطف خود بر عاصیان امت احمد ببخش خاصه به جمع حاضرین یا ربنا واغفرلنا

Kez lütf-i hod ber 'âsiyan-i ümmet-i Ahmed bebahş

Hâsse be cem 'i hâzirin yâ Rabbenâ vağfir lenâ

⁵⁴ Aynı ayet için bkz. Lokman/22.

⁵⁵ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-46/3, Gazel-176/5, Kaside-6/4.

Kendi lütfunla Ahmed'in ümmetinin asilerini affet; özellikle burada bulunanların hepsini ya Rabbenâ vağfir lena! (Kaside-4\16)

Nesîmî bu kasidesinde Hz. Muhammed (s.a.v.)'i Ahmed ismini zikredip övmüş, onu rehber edinmek gerektiğinden bahsetmiş ve onun hakkı için Allah'a niyaz ederek onun ümmetindeki tüm asileri affetmesini istemiştir. Bu isteğini de ayette geçen *fağfir lena* (günahlarımızı bağışla) duasının geçtiği ayetle desteklemiştir.

2.1.3.3. Âl-i İmrân Suresi 96. Ayet

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ

“Şüphesiz insanlar için kurulan ilk mabed, Mekke'deki çok mübarek ve bütün âlemlere hidayet kaynağı olan Beyt (Kâbe)tir.”

Kâbe'nin asıl kuruluşu Mescid-i Aksa'dan daha öncedir. Bu yüzden tüm kitap ehlinin tanıdığı mabetlerden önce bu mübarek tevhit kıblesi gelir.⁵⁶

از آنرو قبله رویت هدی للعالمین آمد که حق را مظهر کلی و گنج سر اسمایی

Ez ân rû kible-i rûyet hüden li'l-âlemîn âmed

Ki Hak râ mazhar-i küllî u genc-i sırr-i esmâyî

Hakk'ın mazhar-ı küllisi ve isimlerin sır hazinesi olduğun için yüzünün kıblesi hüden li'l-âlemin oldu. (Gazel-289\16)

Beyitte ifade edilene göre, sevgilinin yüzü kâinatın ortaya çıktığı yerdir ve bu sırlarla dolu yer tüm âlemin ilk kıblesidir. Beyitte Âl-i İmran suresinin 96. ayetinde geçen “âlemlere yol gösteren” anlamındaki *hüden li'l-âlemin* lafzı iktibas edilmiştir.

2.1.3.4. Âl-i İmrân Suresi 134. Ayet

الَّذِينَ يَنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

“O (Allah'tan hakkıyla korka)nlar, bollukta ve darlıkta Allah için harcarlar, öfkelerini yutarlar, insanları affederler. Allah iyilik edenleri sever.”

Şair, “ve'l-Kâzımîne'l-gayza ve'l-âfin” ayetinin iktibas yapıldığı beyitte Allah'tan insanları affetmesi için on iki imamın yedincisi olan Mûsâ Kâzım'ın adını özellikle zikretmiştir, çünkü Mûsâ Kâzım öfkelerini yutan, sakın anlamındaki Kâzım lâkabının

⁵⁶ Döndüren, II, 490.

sahibidir. Şair, dua içeren kasidesinde on iki imamı ve birçok peygamberin ismini bu şekilde anarak Allah'tan niyazda bulunmuştur.

يارب به حق موسى كاظم كه آمد وصف او «والكاظمين الغيظ والعافين» از رب العلا

Yâ Rab be hakk-i Mûsâ Kâzım ki âmed vasf-i û

Ve 'l-Kâzımîne 'l-ğayza ve 'l-âfîn ez Rabbü 'l- 'ulâ

Ey Rabbim! Vasfı yüce Rabbin katından, ve'l-Kâzımîne'l-gayza ve'l-âfîn olarak gelen Mûsâ Kâzım'ın hakkı için, (Kaside-4\9)⁵⁷

2.1.4. En'âm Suresi

2.1.4.1. En'âm Suresi 79. Ayet

أَنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ

“Ben yüzümü hanîf (tek Allah'a inanan) olarak, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim; ben Allah'a ortak koşanlardan değilim.”

Nemrud, Hz. İbrahim'i ateşe attığı zaman, rivayete göre ateş gül bahçesine dönüşmüş ve İbrahim (a.s.)'i yakmamıştır.⁵⁸

تا به رویت گفته ام «وجهت وجهی» چون خلیل آتش نمرود بر من گشته ریحان و گلاب

Tâ be rûyet gofte em veccehtu vechî çün Halîl

Âteş-i Nemrûd ber men geşte reyhân u gülâb

Senin yüzüne Halil gibi veccehtu vechi dediğim için, Nemrud'un ateşi bana fesleğen ve gülsuyu gibi olmuştur. (Gazel-15\4)

Nesîmî, En'âm suresi 79. ayette zikredilen *veccehtu vechi* lafzı ile beyitte iktibas yapmıştır. Bu beyitte, Hz. İbrahim'in yerine kendini koyan şair, onun *veccehtu vechi* hitabını sevgilinin yüzüne söylemi ve bundan dolayı Hz. İbrahim gibi Nemrud'un ateşinden kurtulduğunu dile getirmiştir.

⁵⁷ Kasidenin tamamı için bkz. Değirmençay, 201-202.

⁵⁸ Usluer, 335.

2.1.4.2. En'âm Suresi 95. Ayet

إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذَلِكُمُ اللَّهُ فَاَنَّى تُؤْفَكُونَ

“Şüphesiz ki taneleri ve çekirdekleri yaran Allah’tır. O, ölüden diriyi çıkarır, diriden de ölüyü çıkaran O’dur. İşte Allah budur! Nasıl oluyor da yüz çeviriyorsunuz?”

« فالق حب والنوى » فضل خدای ماست بس راست شنو ز من که من بنده فضل فالقم

Fâliku habbi ve 'n-nevâ fazl-i Hüda-yi mâst bes

Râst şinev zi men ki men ki men bende-i fazl-i fâlikem

Faliku'l-habbi ve 'n-neva bizim Fazlullahımızdır vesselam. Beni iyi dinle; çünkü Fazlullah'ın kuluyum ben. (Gazel-188\5)

Nesîmî, beyitte En'âm suresinin 95. ayetinin “taneleri ve çekirdekleri yaran” anlamındaki *Faliku 'l-habbi ve 'n-neva* lafzıyla iktibas yapmıştır. Şair, bu ayetteki lafızla Fazlullah⁵⁹’ı Hurûfî’yi kastetmiştir.

2.1.4.3. En'âm Suresi 151. Ayet

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ أَمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ

“De ki: “Gelin, size Rabbinizin neleri haram kıldığını okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana babanıza iyilik edin, yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin, -sizin de onların da rızkını biz verimiz.”

غم دورى نخواهد بود و هجران تا ابد ما را ز خوان «نحن نرزق» چون نصیب ما وصال آمد

Gam-i dûrî nehâhed bûd u hicrân tâ ebed mâ râ

Zi hân-i nahnu nerzuk çün nasîb-i mâ visâl âmed

Uzaklık gamı ve ayrılık sonsuza dek bizim olmayacak; çünkü nahnu nerzuk sofrasından bize vuslat nasip oldu. (Gazel-108\3)

“Nahnu nerzuk” ayet-i kerimesiyle iktibas yapılan beyitte, şair umutlu bir durumdan bahsetmiştir. Sevgilisiyle ayrılığın elbet biteceğini bu ayet-i kerimeyle desteklemiştir.

⁵⁹ Fazlullah hakkındaki bilgi için bkz. Hurûflik başlığı.

2.1.5. A'râf Suresi

2.1.5.1. A'râf Suresi 143. Ayet

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي وَلَكِنْ أَنظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

“Mûsâ belirlemiş olduğumuz vakitte, (Sina dağına) geldi. Rabbi onunla konuşunca, ‘Rabbim! Bana kendini göster de seni göreyim!’ dedi. (Rabbi), ‘Sen beni asla göremezsin, ama şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse, sen de beni görebilirsin!’ Rabbi o dağa tecelli edince, dağı paramparça etti, Mûsâ da düşüp bayıldı! Ayılınca dedi ki: ‘Seni tenzih ederim, sana tevbe ettim ve ben iman edenlerin ilkiyim!’.”

Mûsâ (a.s.)’nın Yüce Allah’ı görme isteği üzerine Allah’ın ona cevaben “beni göremezsin” sözü Nesîmî’nin şiirinde de yer almıştır. Bu söz Hurûfilikte önemle üstünde durulan “insan yüzündeki sırrı görme” itikadıyla birlikte düşünüldüğünde ilahî varlığın da görülebileceği inancı oluşmuştur. Çünkü Hurûfilik düşüncesinde Allah insanın suretinde zuhur eder anlayışı yaygındır.⁶⁰ Bu ayet-i kerimeden Nesîmî, hem *len terânî* lafzını hem de *erinî* lafzını ayrı ayrı iktibas etmiştir.

در رخت نور تجلی دیده اکنون چون ندید از لبّت جز «لن ترانی» کی بود او را جواب؟

Der ruhet nûr-i tecelli dîde eknûn çün nedîd

Ez lebet cûz len terânî key buved û râ cevâb

Senin yüzünde tecelli nurunu görmüş kişi şimdi nasıl görmez? Senin dudağından ona len terânî’den başka bir cevap nasıl gelir? (Gazel-16\10)⁶¹

بر طور لقا جان کلیمت «ارنی» گوی دیدار تو می خواهد و مشتاق کلام است

Ber Tûr-i likâ cân-i Kelîmet erinî gûy

Dîdâr-i tu mî hâhed u müştâk-i kelâm est

Buluşma Tur’unda Kelim’inin canına erinî de; (çünkü) seninle görüşmek istiyor ve kelimini arzuluyor. (Gazel-33\10)

⁶⁰ Usluer, 193.

⁶¹ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-33/10, Gazel-50/7, Gazel-89/9, Gazel-215/9, Tercii bent-1/32, İlhamî şiirler-Tercii bent-1/38.

Beyitte Hz. Mûsâ'nın Tur dağında Allah ile konuşması durumuna işaret edildiği için telmih yapılmıştır. Yine beyitte *erini* lafzıyla iktibas sanatı yer almıştır. Bunlara ilaveten şair, Hz. Mûsâ'nın Allah ile görüşme isteğini şiirinde dile getirmiştir.

2.1.5.2. A'râf Suresi 172. Ayet

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ ۖ شَهِدْنَا ۚ أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ

“Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik dememeniz için Rabbin, Âdem oğullarının bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ (Onlar), ‘Evet Rabbimizsin, şahit olduk.’ dediler. Biz şahitlik ettik, ey kâfirler, kıyamet gününde, işin sonucu bütün boyutlarıyla ortaya çıkınca, biz bundan kesinlikle gafil idik demeyesiniz.”

Söz konusu ayet lafzı ile ilgili konuda gerek Cenâb-ı Allah'ın ruhlar ile yaptığı sözleşme durumu gerek de her doğan bireye Yüce Allah'ın kendi vahdetini hatırlatıcı fitratı aşılması şeklindeki bazı yorumlar bulunsa da burada bahsedilen sözleşme sırasında Cenâb-ı Allah'ın *أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ* “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusu ve bu soruya kulları tarafından verilen *قَالُوا بَلَىٰ* “Evet! Sen bizim Rabbimizsin” karşılığı, tasavvuf şairleri tarafından ekseriyetle iktibas edilen ayetlerden biri olmuştur.⁶²

Elest lafzıyla iktibas yapan şair şiirini şöyle ifade etmiştir:

مستان الستند کسانى که از این جام در بزم ازل باده کشیدند به یکجا

Mestân-i elestend kesânî ki ez in câm

Der bezm-i ezel bâde keşîdend be yekcâ

Ezel meclisinde hep birlikte bu kadehle şarap içen kimseler *elest* sarhoşudurlar. (Gazel-59)⁶³

Nesîmî, *elest* lafzını iktibas ettiği bir diğer beytini şöyle ifade etmiştir:

بى سر و پاى عشق شو همچو فلک نسیمیا سر «الست ربکم» در سر و پاى من بین

Bî ser u pâ-y-i 'ışk şev hemçü felek Nesîmîyâ

Sırr-i Elestu Rabbikum der ser u pâ-y-i men bebîn

⁶² Keleş, *Divan Şiirinde Ayet ve Hadis İktibasları*, 91.

⁶³ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, *Gazel-288/8*.

Ey Nesîmî! Felek gibi aşkın başsız ve ayaksızı ol. Elestü (bi) rabbikum sırrını benim başımda ve ayağımda gör. (Gazel-232\10)

2.1.6. Tevbe Suresi

2.1.6.1. Tevbe Suresi 40. Ayet

...فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Allah onun kalbine sekinet ve kuvvet indirdi. Onu görmediğiniz orduyla destekledi ve kâfir olanların sözünü alçalttı. Allah’ın sözü ise zaten yücedir. Allah mutlak üstündür, tam hikmet sahibidir.”

آن شهنشاہم کہ از نطق «ہی العلیا»ی من ما سوی اللہ نقطہ ای آمد بہ زیر پای من

Ân şehinşâhem ki nutk-i hiye'l'ulyâ-yi men

Mâsivallâh nokta î âmed be zîr-i pâ-y-i men

Ben o şahlar şahıyım; çünkü benim hiye'l-'ulya nutkumdan masivallah benim be'min altında bir nokta oldu. (Gazel-227\1)

En yüce olan odur, en üstün, en yüce (kelime) anlamındaki hiye'l-'ulya ayet-i kerimesini iktibas eden şair, bu beyitte Hakk'ın kendinde tecelli ettiğini ifade etmektedir.

2.1.7. Yunus Suresi

2.1.7.1. Yunus Suresi 61. Ayet:

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ

“Ne halde bulunursan bulun, Kur’ân’dan ne okursan oku ve hangi ameli işlerseniz işleyin, siz ona dalıp gitmişken biz sizin yanınızda hazır bulunuruz!”

Nesîmî, ayette geçen “şe’n” lafzını iktibas etmiş, her hâlimizde Kur’an ile olmamız gerektiğini ve bu yolun sonunun aydınlık olduğunu şiirinde şöyle dile getirmiştir:

چو قرآن جملہ در «شأن» است «شأن» است معنی قرآن ہمیشہ راہ «شأن» روشن چو راہ کہکشانشستی

*Çü Kur'an cümle der şe'n est şe'n est ma'ni-i Kur'an
Hemişe râh-ı şe'n rûşen çü râh-ı kehkeşânestî*

Kur'an tamamen şe'n'de ve şe'n Kur'an'ın manası olduğu için de her zaman şe'n yolu, Samanyolu gibi aydınlıktır. (Kaside-7\72)

2.1.7.2. Yunus Suresi 76. Ayet:

فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ

“Tarafımızdan kendilerine gerçek (mucize) geldiği zaman, “Bu apaçık bir sihir!” dediler.”

Kur'an-ı Kerim'de bildirildiğine göre Hz. Mûsâ'nın âsâsı büyük bir yılanla dönüşerek sihirbazların tüm sihir malzemelerini yuttuğunda Firavun'un adamları, Hz. Mûsâ'nın bu mucizesinin sihirle bir alakası olmadığını anlamışlar ve ona iman etmişlerdir.⁶⁴ Nesîmî, ayet-i kerimede geçen “sihrun mübîn” lafzını iktibas ederek şunları söylemiştir:

عاقِل دانا بیاب آیت سحر مبین چشم خرد باز کن در رخ یارم ببین

‘Âkil-i dâna beyâb ayet-i sihrun mübîn

Çeşm-i hured bâz kon der ruh-i yârem bebîn

Bilge, akıllı(insan), sihrun mübin⁶⁵ ayetini bul. Akıl gözünü aç, yârimin yüzüne bak. (Gazel-233\1)

Nesîmî, bu ayet-i kerimeyle Hz. Mûsâ'nın bir hikâyesine işaret etmektedir. Beyitte, sevgilinin yüzünü sihir zanneden kişiye aslında sihirle alakası olmadığını söylemektedir.

⁶⁴ Döndüren, IV, 618.

⁶⁵ Aynı ayet için bkz. Neml/13; Ahkaf/7.

2.1.8. Hûd Suresi

2.1.8.1. Hûd Suresi 1. Ayet

الرَّكَابُ أَكْمَتُ آيَاتِهِ ثُمَّ فَصَّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ

“Elif, Lâm, Râ. Bu öyle bir kitaptır ki ayetleri, tam hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından sağlamlaştırılmış, sonra da açıklanmıştır.”

“Min ledün” lafzı daha yüce bir ilmin, diğer bir deyişle “ilm-i ledün”ün hususi adıdır. Nesîmî’nin şiirlerinde de bu lafız, Hurûfî inancıyla desteklenmiştir. Kur’an-ı Kerim’deki bütün “ledün” lafızları Yüce Allah’ı ifade ederken yalnızca Kehf suresi 76. ayette Hz. Mûsâ’yı ifade etmektedir.⁶⁶

Nesîmî şu beytinde sevgilisini överek onun bir bakışının ne kadar etkili olduğunu kanıtlamak için nebilerin mucizelerini ve ledün ilminin gizemini kullanmıştır. Şair, bütün bu mucizelerin, ilimlerin onun etkileyici bakışından sadece ufak bir yansıma olduğunu şöyle ifade etmektedir:

معجزات انبیا و سر علم من لدن حرفی از دیوان سحر غمزه جادوی اوست

Mu‘cizat-i Enbiyâ vu sîr-i ‘ilm-i min ledün

Harfî ez dîvân-i sihr-i gamze-i câdû-yi ûst

Nebilerin mucizeleri ve min ledün⁶⁷ ilminin sırrı, onun büyücü gamzesinin sihir divanının bir harfidir. (Gazel-46\6)⁶⁸

2.1.8.2. Hûd Suresi 59. Ayet

وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ

“İşte Ad kavminin başına gelenler! Onlar Rablerinin ayetlerini inkâr ettiler, peygamberlerine karşı geldiler ve her inatçı zorbanın emrine uydular.”

شرق و غرب از فتنه یاجوج چون شد پرفساد تی و میم و واو و ری قد کان جبارا عنید

Şark u garb ez fitne-i Ye’cüc çün şod pür fesâd

Tî u mîm u vâv u re kad kâne cebbâran ‘anîd

⁶⁶ Ünver, 198.

⁶⁷ Aynı ayet için bkz. Neml/6.

⁶⁸ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-4/8; Gazel-108/4.

Doğu ve Batı Ye’cüc’ün fitnesinden dolayı fesatla dolunca, Te, mim, vav ve ra, kad kane cebbâran ‘ânîd.⁶⁹ (Kıta, Tamamlanmamış Gazeller ve Beyitler-5\1)

Nesîmî, Fazlullah’ın öldürülüşünü konu aldığı bu beytinde te, mim, vav ve ra harfleriyle Timurlular devletinin kurucusu Timur Leng’e işaret etmektedir. Timur’dan, Fazlullah’ı öldürtmesi sebebiyle zorba bir hükümdar diye bahsetmektedir.

2.1.9. Yûsuf Suresi

2.1.9.1. Yûsuf Suresi 1. Ayet

الرَّ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ

“Elif, Lâm, Râ. İşte bunlar, apaçık kitabın ayetleridir.”

Allah bilir, bakınız ağızlarından tek tek çıkan o hece harfleri nasıl ilâhî sırlarla doludur. Bunlar, bu hece harfleri veya bu harflerle başlayan bu sure, o mübin kitabın ayetleridir.⁷⁰

یافته حرف و حروف تلك آیات الكتاب ماه روی یوسفی دل از زلیخا می ربود

Yâfte harf u hurûf tilke âyâtu 'l-kitâb

Mah rûy-i Yûsufî dil ez Züleyhâ mî rubûd

Tilke âyâtu'l-kitab'ın harf ve harflerini bulmuş Yûsuf'un ay yüzü, Züleyhâ'nın gönlünü çalıyordu. (Gazel-132\4)⁷¹

Yûsuf ve Züleyhâ'yı konu alan beyitte telmih ve iktibas sanatları bir arada kullanılmıştır. Şair, Hz. Yûsuf'un dillere destan güzelliğini bu ayetin anlamıyla taçlandırıp güzel bir benzetme yapmıştır.

⁶⁹ Aynı ayet için bkz. İbrahim/15.

⁷⁰ Döndüren, V, 3.

⁷¹ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-132/5.

2.1.10. Râd Suresi

2.1.10.1. Râd Suresi 29. Ayet

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ وَحُسْنُ مَا بٍ

“Onlar ki, iman etmişler ve salih ameller işlemişlerdir, ne mutlu onlara, varacakları yer de ne güzel!”

“Tûbâ lehüm” lafzı, bir dua sözüdür. Anlamı “hoş olunuz, hoş olasınız” demektir. Güzellik, iyilik, hoşluk, kutluluk onların üzerine olacak gibi bir anlam ifade eder. Bunların yanı sıra süre giden iyilikler, lütuflar, ikramlar, göz aydınlıkları ve daha birçok deyimlerle tefsir edilmiştir.⁷²

Sevgiliye övgü amacı taşıyan şu beyitte “Tûbâ lehum” lafzı iktibas sanatına örnek teşkil etmiştir. Şair, bu terkiplerle sevgilinin boyu ve Tûbâ ağacı arasında ilgi kurmuştur.

تا هوای طوبی قد تو دارد جان ما هست منزل آیت «طوبی لهم» در شأن ما

Tâ hevâ-yı tûbî kadd-i tu dâred cân-i mâ

Hest menzîl ayet tûbâ lehüm der şân-i mâ

Bizim canımız senin Tûbâ gibi olan boyunun arzusunda olduğu için, Tûbâ lehum ayeti bizim hakkımızda nazil olmuştur. (Gazel-10\1)

2.1.10.2. Râd Suresi 43. Ayet

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ

“O inkâr edenler, ‘Sen Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber değilsin!’ diyorlar. De ki: ‘Benimle sizin aranızda, şahit olarak Allah ve yanında kitabın bilgisi bulunanlar yeter!’”

Kitap ilmüne sahip kişiler hakkında üç görüşten söz edilebilir. Bunlar: Tevrat ve İncil bilgisi olan Yahudi ve Hristiyan bilginler, Mekkeli olup Yahudi ve Hristiyan olmayan Varaka b. Nevfel gibi sadece bu kutsal kitaplar hakkında bilgisi olanlar, bir de Allah’ın vahyi ve göndermiş olduğu kitapları hakkında bilgi sahibi olanlar ki bu kitapları okuyup idrak ederek hak ile batılı ayırabilenler. Bu üç görüşün özellikle

⁷² Döndüren, V, 144.

üçüncüsünün kabul edildiği “kitap bilgisine sahip olanlar”dan Kur’an’ı okuyan ve onun hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olanlar kastedilmektedir.⁷³

رفته از تاریخ هجرت بود ذال و صاد و واو قل كفى بالله يعنى فضل يزدان شد شهيد

Refte ez târîh-i hicret bûd zâl u sâd u vâv

Kûl kefâ billâh ya 'nî Fazl-i Yezdân şod şehîd

Hicri tarihten gitmişti zal, sad ve vav, kul kefa billah yani Tanrı’nın Fazl’ı şehit oldu. (Kıta, Tamamlanmamış Gazeller ve Beyitler -5\7)

Zal, sad ve vav: bu üç harf ebced hesabına göre Fazlullah’ın öldürülüş tarihi olan 796 yılına işaret etmektedir.⁷⁴ Nesîmî, Fazlullah’ın öldürülüşünü konu edindiği bu beyitte “kul kefa” lafzını iktibas etmiştir. Beyitte, “şahit olarak Allah yeter” mealindeki ayet-i kerimeyle Fazlullah’ın şehit olduğunu dile getirmiştir.

Yine bir diğer beytinde Rad 43. ayette geçen “men indehu ‘ilmu’l-kitab” (kitap ilmine sahip kimse) lafzını iktibas etmiştir. Nesîmî bu beytinde de kendini kastederek, bu ayetle hidayete erersen ism-i azam yazılı yüzüğüyle⁷⁵ Süleyman (a.s.)’ın ilmine ve hükümdarlığına sahip olabileceğini ifade etmiştir.

گر هدایت یابی از من عنده علم الكتاب آن سلیمانی که اسم اعظمش را خاتمی

Ger hidâyet yâbî ez men ‘indehu ‘ilmu’l-kitâb

Ân Süleymânî ki ism-i a ‘zâmeş râ hâtemî

Eğer men ‘indehu ‘ilmu’l-kitab’dan hidayete erersen yüzüğü ism-i a ‘zâm olan Süleyman olursun. (Gazel-277\5)⁷⁶

2.1.11. Hicr Suresi

2.1.11.1. Hicr Suresi 46. Ayet

ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ اٰمِنِينَ

“Oraya güven içinde selametle girin!”, (denir).”

⁷³ Keleş, *Divan Edebiyatında Ayet ve Hadis İktibasları*, 113.

⁷⁴ Değirmençay, 292.

⁷⁵ Mühr-i Süleyman: Hz. Süleyman’ın ism-i âzam yazılı yüzüğünün adıdır. Bu yüzükle tüm yaratıklara hükmedebilmektedir. Geniş bilgi için bkz. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Sözlüğü*, 352.

⁷⁶ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-15/1; Kıta, Tamamlanmamış Gazeller ve Beyitler-10.

در گوش خادمان و مقیمان درگهت هردم رسد ز حضرت حق «فادخلوا» ندا

Der gûş-i hâdiman u mukîmân-ı dergehet

Her dem resed zi hazret-i Hak fedhulû nîdâ

Senin dergahının hizmetçilerine ve orada oturanların kulağına her an Hazret-i Hak'tan fedhulu⁷⁷ nidası gelir. (Kaside-2\21)

Şair beyitte ayet-i kerimede geçen “fedhulû” lafzını iktibas ederek Ali Mûsâ er-Rızâ'ya övgüde bulunmuştur.⁷⁸

2.1.11.2. Hicr Suresi 87. Ayet

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ

“Andolsun ki, biz sana tekrarlanan yedi ayeti (Fatiha'yı) ve yüce Kur'ân'ı verdik.”

Ayette geçen seb'an mine'l-mesânî kısmı divan şiirinde ekseriyetle kullanılan bir terkiptir. Bu terkinin tam olarak neyi kastettiği çok açık olmamakla birlikte çeşitli görüşler mevcuttur. Genel görüş Fatiha suresi olduğu yönündedir, nitekim divan şairleri de çoğunlukla bu manada kullanmışlardır.⁷⁹ Nesîmî de müfessirlerden farklı olarak seb'a'l-mesânî'nin insanın sureti olduğunu ileri sürmüştür.⁸⁰

Nesîmî bu ayeti insanın sureti olarak düşünmekte ve gazelinde de şu şekilde ifade etmektedir:

سوره سبع المثنای آفتاب روی توست اهل دل را از رخت روشن چو ماه است این حساب

Sûre-i seb'a'l-mesânî âftâb rûy-i tûst

Ehl-i dil râ ez ruhet rûşen çü mah est in hesâb

Seb'a'l-mesani suresi senin güneş yüzündür. Gönül ehli için bu hesap yüzün sayesinde ay gibi açıktır. (Gazel-15\2)⁸¹

⁷⁷ Aynı ayet için bkz. Kâf/34.

⁷⁸ Kasidenin tamamı için bkz. Değirmençay, 197-198.

⁷⁹ Keleş, *Divan Edebiyatında Ayet ve Hadis İktibasları*, 119.

⁸⁰ Ünver, 204.

⁸¹ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-51/3; Gazel-131/6; Kaside-1/31.

2.1.12. İsrâ Suresi

2.1.12.1. İsrâ Suresi 1. Ayet

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

“Kulu (Muhammed’i) bir gece, Mescid-i Haram’dan kendisine bazı ayetlerimizi gösterelim diye, çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa’ya götüren Allah, her türlü eksik sıfatlardan uzaktır. Şüphe yok ki O, her şeyi işitir, çok iyi görür.”

Şiirlerde genellikle “subhanellezi esra” lafzı iktibas edilmektedir.⁸² Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Allah tarafından çıkarıldığı gece yolculuğunu ifade eden Miraç ve İsrâ olayları şair Nesîmî’nin şiirlerinde Hurûfî motiflerle ele alınmıştır.⁸³

ابجد سى و دو حرف از لوح رخسارش بخوان تا بدانى سر سبحان الذى اسرا يكي

Ebced-i sî u du harf ez levh-i ruhsâreş behân

Tâ bedânî sırr-i subhânellezî esrâ yekî

Otuz iki harfin ebcedini onun yüz levhasından oku ki subhanellezi esra sırrını tamamen bilesin. (Gazel-274/7)⁸⁴

2.1.12.2. İsrâ Suresi 44. Ayet:

تَسْبِيحٌ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا

“Yedi gök, yer ve bütün bunlardaki akıl sahipleri Allah’ı tesbih ederler. Hatta hiçbir şey yoktur ki O’nu överek tesbih etmiş olmasın! Fakat siz onların tesbihlerini iyi anlamazsınız. Gerçekten Allah çok yumuşak davranan, çok bağışlayandır.”

Nesîmî, “min şey’in” (hiçbir şey) ve “entakana’llâh” (Allah bizi konuşturdu) (Fussilet 21) ayet-i kerimeleriyle iki farklı sureden iktibas yapmıştır. İki ayeti bir beytinde şöyle zikretmiştir:

«حاصل» انطقنا الله «و «ان من شىء» گر كنى فهم سخن قصه و افسانه ماست

⁸² Keleş, *Divan Edebiyatında Ayet ve Hadis İktibasları*, 122.

⁸³ Ünver, 205.

⁸⁴ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, *Kaside-6/12*.

Hâsıl-ı entekana'llâh u in min şey

Ger konî fehmi-sohen kıssa u efsane-i mâst

“Entakana'llâh'ın” ve “min şey'in” in neticesi, eğer sözden anlıyorsan, bizim hikâyemiz ve efsanemizdir. (Gazel-35\6)

2.1.12.3. İsrâ Suresi 70. Ayet

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

“Andolsun ki biz Âdem oğullarına çok ikramda bulunduk. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini temiz rızıklarla besledik ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.”

Cenâb-ı Allah'ın sayısız nimetlerinden bahseden Kur'an ayeti, Nesîmî'nin beytinde de aynı ifadeyle yer almakta ancak Hz. Ali'ye hitaben kullanıldığı görülmektedir:

ک کوثر مشرب و کان کرم کهف الوری گنج کنج «كنت کنزا» (تاج) «کرمنّا» علی است

Kef kevser-i meşreb u kân-i kerem-kehfu'l verâ

Genc-i künc-i küntü kenzen tâc-i kerremnâ 'Alî est

Kef, Kevser meşrepli, cömertlik madeni ve insanların sığınağı, küntü kenzen hazinesinin köşesi, kerremna tacı Ali'dir. (Kaside-6\22)

2.1.13. Meryem Suresi

2.1.13.1. Meryem Suresi 1. Ayet

كَافَّيْصَ

“Kâf, Hâ, Yâ, Ayn, Sâd.”

Bu harflerin anlamı hakkında çeşitli rivâyetler mevcuttur. İbn Mürdeveyh'in tahricine göre Ümmühâni, Hz. Peygamber'in şu şekilde buyurduğunu rivâyet etmiştir: (Allah'a hitaben) “Sen kâfî, hâdî'sin ya Âlim-i Sâdık!” Hz. Ali'nin de, “Ey kâf, hâ yâ ayn, sâd, beni bağışla!” diye dua ettiği rivâyet edilmiştir. Bu durumda bu Allah'ın

isimlerinden biridir. İbn Abbas'tan da her harfinin kebir, kerim gibi Allah'ın isimlerinden birisi olduğunu gösteren birkaç anlam rivâyet edilmiştir.⁸⁵

الهي كهي عص اغفر لي و ارحم بفضل (باء) بسم الله يا ذوالفضل والرحمة

Îlâhî kef-hâ-yâ- 'ayn-sâd 'iğfirlî u erham

Befazl-i bâ-i bismillah yâ zü'l-fazl u er'rahme

Ey Allah'ım! Kaf Ha Ya 'Ayn Sad, beni bağışla ve bana acı, Bismillah'ın be'sinin Fazl'ı ile ey fazilet ve rahmet sahibi! (Arapça şiirler ve Mülemma'-2\8)

Nesîmî, beyitte bu ayeti Allah'ın ismi olarak kabul edip ondan bağışlanma dilemektedir. Ayrıca Fazlullah'ı da zikrederek onu da duasına dahil etmiştir.

2.1.14. Tâhâ Suresi

2.1.14.1. Tâhâ Suresi 1. Ayet

طه

“Tâ-hâ.”

Nesîmî, Hurûf-ı mukatta harflerinden olan Tâ-hâ suresinin ilk ayetini beytinde iktibas etmiştir. Şair, Fazlullah'ı⁸⁶ yücelterek bu ayetlerin ondan geldiğini söylemiştir:

آية الكرسي و طه هست حق روی تو هر که دارد نور حکمت داند از فضل این خطاب

Âyetu'l-Kürsî vü Tâ-hâ hest Hakk-ı rûy-i tu

Her ki dâred nûr-i hikmet dâned ez Fazl in hitâb

Ayetu'l-kürsi ve Tâ-hâ senin yüzünün hakkıdır. Hikmet nuruna sahip olan herkes bu hitabı Fazl'dan bilir. (Gazel-15\5)

2.1.14.2. Tâhâ Suresi 5. Ayet

الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى

“O çok merhametli olan Allah Arş'a hâkim oldu.”

⁸⁵ Döndüren, V, 464.

⁸⁶ Fazlullah hakkında bilgi için bkz. Hurûfilik başlığı.

Rahman'ın arşa istivası Hurûfilikte tasavvuf anlamında önemli bir ıstılahtır.⁸⁷ “Ale'l-'arşı'steva” ayet-i kerimesiyle Cenâb-ı Allah'ın kulları üzerindeki hakimiyetinden söz edilmektedir. Bir şeyi örtmek, istila etmek, kaplamak manalarına gelen istiva kelimesi, ayette Allah'ın hükümlerinin arşı sarması anlamındadır.

Nesîmî de bu ayeti beytinde aynı manasıyla kullanmıştır. Beyit şu şekildedir:

گر ز «الرحمن عل العرش استوی» داری خبر از در طه در آ ای طالب رب رحیم

Ger zi er-Rahmân 'ale'l-'arş-i'steva dârî haber

Ez der Tâhâ dera ey tâlib-i Rabb-i Rahîm

Rahim olan Rabbin talibi! Eğer er-Rahmanu 'ale'l-'arşı'steva'dan haberdar isen Tâhâ kapısından gir. (Gazel-202\3)

2.1.14.3. Tâhâ Suresi 14. Ayet

إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي

“Gerçekten ben, evet ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. Bana kulluk et, beni anmak için namaz kıl!”

Hız. Mûsâ'nın yanına yaklaştığı ateşten gelen nidaların içinde “gerçek şu ki Ben Allah'ım” sözleri de bulunur. Bu durumda farz olmayan ibadetler gibi emirlerden daha evvel Allah'ın birliği ilan edilmiştir.⁸⁸ Nesîmî, Tâ-hâ suresinin 14. ayetindeki “inni enellâh” lafzını şu beytinde iktibas edip Cenâb-ı Allah'ın tüm zerrelerde tecelli ettiğini ifade etmiştir.

نسیمی آتش وحدت چنان تجلی کرد که بانگ «انی انالله» برآمد از ذرات

Nesîmî âteş-i vahdet çunan tecelli kerd

Ki bang-i innî enellâh ber âmed ez zerrât

Nesîmî! Vahdet ateşi öyle tecelli etti ki zerrelerden inni enellâh⁸⁹ sesi yükseldi. (Gazel-21\14)⁹⁰

⁸⁷ Ünver, 210.

⁸⁸ Ünver, 212.

⁸⁹ Aynı ayet için bkz. Neml/9.

⁹⁰ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-64/11; Gazel-80/10; Gazel-149/8; Gazel-202/8; Gazel-256/6; Gazel-276/2.

2.1.14.4. Tâhâ Suresi 114. Ayet

فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ

“Gerçek hükümdar olan Allah yücedir!”

Nesîmî, şu beytinde Cenâb-ı Allah'ın Esmâ-i Hüsnâ'sından isimleri zikredip kişinin Allah'ı kendi suretinde araması gerektiğini ifade etmiştir:

هو السلام هو المؤمن هو الملك الحق لقاء خویش ببین گر در آرزوی لقای

Huve's-Selâm Huve'l-Mü'min Huve'l-Meliku'l-Hakk

Lika-i hîş bebîn ger der ârzu-yi likâ-yî

O Selâm'dır, O Mü'min'dir, O Melikü'l-Hak⁹¹'tır. Eğer kavuşma arzusunda isen kendi yüzüne bak. (Arapça şiirler ve mülemma'-5\4)

2.1.15. Mü'minûn Suresi

2.1.15.1. Mü'minûn Suresi 29. Ayet

وَقُلْ رَبِّ انْزِلْنِي مُنْزَلًا مُبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ

Ve yine de ki: “Ey Rabbim! Beni bereketli bir yere indir. Çünkü sen konuk edenlerin en hayırlısısın!”

Mü'minûn suresi 27. ayete göre Cenâb-ı Allah, Hz. Nûh'tan bir gemi yapmasını, ona her cins canlıdan birer çift hayvan ile ailesinden inananları gemiye almasını emretmiş ve zalimler için hiçbir talepte bulunmamasını istemiştir.⁹²

Nesîmî, Nûh tufanından bahseden ayete şiirinde yer vererek “Rabbi enzilnî” lafzını şöyle iktibas etmiştir:

مطلع انوار زلفت مسکن جان و دل است «رب انزلنی» بیان آن مبارک منزل است

Metle'-i envâr-i zülfet mesken-i cân u dil est

Rabbi enzilni beyân-i ân mübârek menzîl est

Senin zülfünün nurlarının doğuş yeri canın ve gönlün meskenidir. Rabbi enzilni o mübarek konağın açıklamasıdır. (Gazel-32\1)

⁹¹ Aynı ayet için bkz. Tâhâ/23; Mü'minûn/116.

⁹² Döndüren, V, 623.

2.1.16. Nûr Suresi

2.1.16.1. Nûr Suresi 35. Ayet

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Allah, göklerin ve yerin nurudur. O’nun nuru, içinde lamba bulunan bir kandile benzer. O lamba bir billur içindedir; o billur da sanki inciye benzeyen bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya da ait olmayan mübarek bir zeytin ağacı (nın yağı) dan tutuşturulur. Öyle ki onun yağı ateş değmese bile, neredeyse ışık verir! (Bu ışık) nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseye nuruyla hidayet verir. Allah işte insanlara böyle örnekler verir. Allah her şeyi bilir.”

Bilhassa 35. ayet ile çoğu tasavvuf ehline ve düşünüre ilham olan Nur suresi, Nesîmî’nin şiirinde de yerini almıştır.⁹³ Hurûfî düşüncesiyle ele aldığı beytinde “Allâhu nûr” ayet-i kerimesini kendine nispet etmiştir.

من نور مصباح «الله نور» كزند حوادث ز من هست دور

Menem nûr-i misbâh-i Allahu nûr

Gezend hevâdis zi men hest dûr

Allâhu nûrun kandilinin ışığı benim; olaylar bana zarar veremez. (Mesnevi-3\40)

2.1.17. Neml Suresi

2.1.17.1. Neml Suresi 7. Ayet

إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لَأَهْلِي إِني أَنسَتُ نَارًا سَاتِيَكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ آتِيَكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ

Hani bir zaman Mûsâ ailesine şöyle demişti: “Uzakta bir ateş gördüm, size oradan bir haber getireceğim ya da size bir ateş koru getireceğim, umarım ısınırsınız.”

Mûsâ (a.s.)’nın kıssası farklı surelerde farklı şekillerde anlatılmaktadır. Bu kıssada geçenler değişik şekilde ve daha genişçe A’râf (7\104-136), Tâ-hâ (20\9-98) ve Kasas

⁹³ Ünver, 215.

(28\2-46) surelerinde de geçmektedir. Bu ayetler üzerinden yapılan yorumlara binaen bu vaka Mûsâ (a.s.)’nın ailesi ile Medyen’den Mısır’a yolculuğu sırasında soğuk bir gecede ortaya çıkmıştır. Tefsir âlimleri, Mûsâ (a.s.)’nın ateş zannederek gördüğü ışığın aslında ilahi nur olduğunu ifade ederler. Işığın olduğu noktadaki mübarekten maksat Mûsâ (a.s.)’dır. Çevresinde yer alanlar ise Cebrail ve yeri ışıklandırmakla görevli diğer meleklerdir. Ateşin mecazi anlamda da peygamberlerin manevi aydınlanmasını ifade ettiği söylenmiştir.⁹⁴

Nesîmî, “ânestü nârân” ayet-i kerimesini beytinde şöyle dile getirmiştir:

معنى «أنست نارا» راز و رمز آن شجر دیده ام آن عارض و آن قد و بالا آمده

Ma 'nî-i ânest nârân râz u remz-i ân şecer

Dîde em ân 'ârız u ân kadd u bâlâ âmede

Ânestü nârân manasını, o ağacın sırrını ve rumuzunu, o yanakta görmüşüm, o endamda gelmiş. (Gazel-254\4)

2.1.17.2. Neml Suresi 16. Ayet

وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُدَ وَقَالَ يَا اَيُّهَا النَّاسُ عَلِمْنَا مِنْ مِّنْ كُلِّ شَيْءٍ اِنْ هٰذَا لَهٗوَ الْفَضْلِ الْمُبِيْنِ

“Süleyman Davud’a mirasçı olup dedi ki: “Ey insanlar! Bize kuş dili öğretili ve bize her şeyden bir pay verildi. Gerçekten bu apaçık bir lütuftur!”

Neml 16. ayette ifade edildiğine göre Hz. Süleyman ilim, makam, hükümdarlık gibi konularda Hz. Dâvûd’un mirasçısı olmuştur ve Allah ona da nimetler vermiştir.⁹⁵ Şair, beytinde korkusuz olmayı öğütlemek için Fazlullah’ı anımsatan bu ayete yer vermiş ve Fazlullah’ı anarak ona övgüde bulunmuştur.

« خلعت » « لاخوف » درپوش از « هو الفضل المبين » تا به حق ره یابی و ایمن شوی از خوف و بیم

Hal 'et-i lâ havf der pûş ez hüve 'l-fazlu 'l-mubîn

Tâ be Hakk reh yâbî u îmen şevî ez havfu bîm

Lâ havf elbisesini hüve'l-Fazlu'l-mubin'den giy de Hakk'a vakıf olasın ve korkudan ve endişeden kurtulasın. (Gazel-202\9)

⁹⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, “Neml suresi”, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Neml-SURESİ/3166/7-14-ayet-tefsiri>.

⁹⁵ Keleş, *Divan Edebiyatında Ayet ve Hadis İktibasları*, 158.

2.1.18. Kasas Suresi

2.1.18.1. Kasas Suresi 88. Ayet

وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

“Allah ile başka bir tanrıya tapma! Çünkü O’ndan başka tanrı yoktur. O’nun zatından başka, her şey yok olacaktır. Hükümler O’na aittir ve siz O’na döndürüleceksiniz.”

Şair, Hurûfî argümanı ile harmanladığı şiirinde “külli şey’in halikün” (O’nun vechinden başka her şey yok olurlafzını) iktibas etmiştir. Sevgilinin alnını her bilginin yazılı olduğu korunmuş levha olan levh-i mahfuza, yüzünü de Kur’an’a benzetmiştir. Beyitte geçen ayet-i kerimenin de sevgilinin hakkında olduğunu söylemektedir.

لو ح محفوظ است پیشانی و قرآن روی دوست «كل شیء هالك» لاریب اندر شأن اوست

Levh-i mahfûz est pîşânî u Kur’ân ruy-i dûst

Külli şey’in hâlikun la raybe ender şâni ûst

Sevgilinin alnı Levh-i mahfuz’dur, yüzü Kur’an. Külli şey’in halikun şüphesiz onun hakkındadır. (Gazel-49\1)

2.1.19. Ankebût Suresi

2.1.19.1. Ankebût Suresi 56. Ayet

يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةً فَإِيَّايَ فَاعْبُدُونِ

“Ey iman eden kullarım! Şüphesiz benim arzım geniştir. O halde yalnız bana kulluk edin!”

Ayette müminler için hicret şartları belirtilmiştir. Buna göre eğer müminler yaşadıkları belde İslami yaşam koşulları zorlaşmışsa, daha güvenli olan ibadet edebilecekleri bir beldeye göç etmeleri gerekir.⁹⁶

⁹⁶ Döndüren, VI, 245.

Nesîmî, birçok şehri dolaşmış ve birçok yerde yaşamıştır. O, gittiği her yerde Hurûflığı anlatmak ve yaymak için uğraşmıştır.⁹⁷ Şu beyitten Bakü şehrinde de yaşadığı anlaşılmaktadır.

ای نسیمی چون خدا گفت: «ان ارضی واسعه» خطه «باکو» به جا بگذار کاین جای تو نیست

Ey Nesîmî çün Hüdâ goft inne erzî vâsi‘a

Hatte-i Bakü be câ bügzâr kin cây-i tu nîst

Ey Nesîmî! Mademki Allah, inne erzî vâsi‘a dedi; öyleyse Bakü şehrini terk et; çünkü burası senin yerin değildir. (Gazel-56\11)

2.1.20. Yâsîn Suresi

2.1.20.1. Yâsîn Suresi 1. Ayet:

يٰسٓ

“Yâ-sîn.”

Yâsîn suresi’nin ilk ayeti ve huruf-ı mukatta ayetlerinden biri olan lafız birçok şairimizin şiirlerine konu olmuştur. Genellikle “Yâsîn” ayetiyle tüm sureyi kastetmişlerdir.⁹⁸ Nesîmî de şu şiirinde tam olarak bunu yapmıştır. Bununla birlikte “hel etâ” lafzını da beytinde zikretmiştir.

اوراد ساکنان سماوات، روز و شب در مدح جد و باب تو یاسین و هل اتی

Evrâd-i sâkinân-i semâvât rûz u şeb

Der medh-i cedd u bâb-i tu Yâsîn u hel etâ

Göklerde oturanların senin atan ve baban hakkında gece gündüz (okudukları) dua *Yasin* ve hel etâ sureleridir. (Kaside-2\13)

2.1.20.2. Yâsîn Suresi 78. Ayet

وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ

“Yaratılışını unutarak bize bir de örnek vermeye kalktı. “Kim diriltecekmiş şu çürümüş kemikleri?” dedi.”

⁹⁷ Değirmençay, XXX.

⁹⁸ Keleş, *Divan Edebiyatında Ayet ve Hadis İktibasları*, 169.

Tefsirlerde ayetin iniş sebebi için şu bilgi verilmektedir: “Müşriklerin önde gelenlerinden biri Hz. Peygamber’e elinde çürümüş bir kemik parçasıyla gelir ve onu ufalayıp, ‘Böyle un ufak olduktan sonra Allah bunu diriltecek öyle mi?’ der. Resûl-i Ekrem de ‘Evet. Nitekim O seni de öldürecek, sonra diriltilip cehenneme atacak!’ cevabını verir.”⁹⁹

Nesîmî’nin beytinde iktibas edilen bu lafız, beyitte sevgilinin dudağının da diriltici bir yanı olduğunu ispatlamak için kullanılmıştır.

ای نوشته بر لب لعلت که: من یحیی العظام جان در اعضای جهان از جرعه ما ریخته

Ey neveste ber leb-i la'let ki men yuhyi'l-'ızâm

Cân der e'zâ-yi cihan ez cür'e-i mâ rihte

Ey, senin lal dudağının üzerine men yuhyi'l-'ızam ayetini yazmış; dünyanın organlarına bizim yudumumuzdan can dökmüş. (Gazel-248\8)

2.1.20.3. Yâsîn Suresi 82. Ayet

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

“Onun işi, bir şeyi dilediği zaman, ona sadece “Ol!” demektir. O da hemen oluverir.”

Bu ayet Kur'an'da aynı manalarda yedi farklı ayette¹⁰⁰ de geçmektedir. “Kün” lafzı Allah’ın güç ve kuvvetini temsil eden bir ayettir.¹⁰¹ Kur'an'da “Feyekün” şekliyle gelen ayet-i kerime beyitlerde genellikle “fekân” formunda yer almıştır.¹⁰²

Nesîmî, rubaisinde “kün” lafzını iktibas etmiştir. Şair, şiirinde sevgilinin yüzünü Fatıha suresi olarak nitelendirdiği için onun yüzünde Kur'an-ı Mecid olduğunu ifade etmektedir. Gizli hazineden maksadın sevgilinin yüzü olduğu düşünüldüğünde o yüzün açığa çıkmasıyla “kün” sahibi Yüce Allah’ın sureti de açığa çıkmış olur.

ای فاتحه روی تو قرآن مجید چون روی تو دیده مصحف خوب ندید

تا گنج خفی عیان شود منشی کن بر لوح رخت صورت «الله» کشید

⁹⁹ Keleş, *Divan Edebiyatında Ayet ve Hadis İktibasları*, 174.

¹⁰⁰ Bkz. Bakara/117; Al-i İmran/47, 59; En'am/73; Nahl/40; Meryem/35; Mü'min/68.

¹⁰¹ Keleş, *Divan Edebiyatında Ayet ve Hadis İktibasları*, 60.

¹⁰² Ünver, 269.

Ey Fâtiha rûy-i tu Kur'an-ı Mecîd
Çün rûy-i dîde Mushaf-ı hûb nedîd
Tâ genc-i heft'ıyan şeved münşi-i kün
Ber levh-i ruhet suret-i Allah keşîd

Ey, senin yüzünün Fatiha'sı Kur'an'-ı Mecid'dir. Göz, senin yüzün gibi güzel bir Mushaf görmedi.

Gizli hazine açığa çıkınca, kün¹⁰³ sahibi Yaradan, senin yüzünün levhasına Allah şeklini çizdi. (Rubai-42)¹⁰⁴

Nesîmî, bir diğer rubaisinde kâf ve nûn harfleriyle “kün” ayetine işaret etmiş ve sonrasında “kün fekan” şekliyle ayeti iktibas etmiştir. Yaratılanların, Allah'ın ol demesiyle meydana geldiğini ve daima O'nun iradesinde bulunmaları gerektiğini rubaisinde şöyle ifade etmiştir:

بسیار بگردید و بگردد گردون تا مثل تویی ز باطن آرد بیرون
 چون اصل وجود خلق کاف آمد و نون بیرون مشو از ارادت کن فیکون
Besyâr begerdîd u begerded gerdûn
Tâ misl-i tûyî zi bâtil âred bîrûn
Çün esl-i vücûd-i halk kâf âmed u nûn
Bîrûn meşev irâdet kûn feyekûn

Dünya çok döndü ve (daha çok) döner; sonunda senin gibi birini çıkarır içinden.

Yaratıkların varlığının aslı kâf ve nundandır, onun için kün fekan'ın iradesinden çıkma. (Rubai-67)

2.1.21. Sâffât Suresi

2.1.21.1. Sâffât Suresi 107. Ayet

وَقَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ

“Biz ona büyük bir kurbanlık fidye verdik.”

¹⁰³ Aynı ayet için bkz. Bakara/117; Âl-i İmrân/47, 59; En'âm/73; Nahl/40; Meryem/35; Mü'min/68.

¹⁰⁴ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-34/1; Gazel-64/12; Gazel-89/3; Gazel-89/8; Gazel-140/7; Gazel-193/4; Gazel-195/10; Gazel-197/1; Gazel-202/6; Gazel-243/11; Gazel-250/7; Gazel-275/3; Kaside-1/1; Mesnevi-1/48; Mesnevi-3/35; Mesnevi-5/12; Terci-i bent-4.bent/9; Rubai-28; Rubai-29; Rubai-76; Rubai-85.

Ayet-i kerimede ifade edildiğine göre Hz. İbrahim kendisine bir oğul ihsan ederse onu Allah’a kurban edeceğini söyler. Dileği yerine geldikten sonra adağını unutunca kendisine rüyada hatırlatılır, o da bu dileği gerçekleştirmek üzereyken kendisine kurbanlık bir fidiye gönderilir. Büyük bir kurbanlıktan maksadın ne olduğuna dair çeşitli yorumlar mevcuttur. Kimileri cennetten geldiğini, iri gözlü alaca bir koç olduğunu söylemiştir. Bazıları ise Sebir dağından gelme bir keçi olduğunu söylemişlerdir. Bir başka görüşte ise büyüklüğün sebebi, bu olayın daha sonra sünnet haline gelmesine bağlanmıştır.¹⁰⁵

Nesîmî bu ayet-i kerimeyi şiirinde şu şekilde iktibas etmiştir:

فهم كن از ذكر كلام قديم نص «فديناه بذبح عظيم»

Fehm kon ez zikr-i kelâm-i kadîm

Nass-i Fedeynahu bi-zebhın ‘azîm

Fedeynahu bi-zebhın ‘azim hükmünü Kelam-ı Kadim’in beyanından anla.
(Mesnevi-1\54)

2.1.22. Mü’min Suresi

2.1.22.1. Mü’min Suresi 16. Ayet

يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِّمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ

"Onlar o gün kabirlerinden meydana fırlarlar. Onlarla ilgili hiçbir şey Allah’a gizli kalmaz. ‘Bugün mülk kimindir?’ (diye sorulur). ‘O tek ve kahredici Allah’ındır!’ (denir).”

Ayet-i kerimenin “Hükümrانlık kimindir?” manasındaki *li-meni’l-mülk* lafzının *li-men* kısmı şiirde iktibas edilmiştir. Kıyametten sonra insanlar yeniden diriltilip mahşer günü toplandıkları zaman “Bugün hükümrانlık kimindir?” şeklinde sorulacak ve buna “Elbette tek ve mutlak hükümrان olan Allah’ındır!” denilecektir.¹⁰⁶

Nesîmî, beytinde bu ayet-i kerimeyi şöyle işlemiştir:

ای نوبت جمال تو در ملک جان زده حسن رخ تو گوی «لمن» در جهان زده

¹⁰⁵ Döndüren, VI, 554.

¹⁰⁶ Keleş, *Divan Edebiyatında Ayet ve Hadis İktibasları*, 183.

Ey nevbet-i cemâl-i tu der mülk-i cân zede

Hüsn-i ruh-i tu gûy limen der cihân zede

Ey, senin cemalin, can ülkesinde nakkare çalmış; senin yüzünün güzelliği dünyada li-men topunu oynamış. (Gazel-251\1)

2.1.22.2. Mü'min Suresi 60. Ayet:

وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ

“Halbuki Rabbiniz dedi ki: ‘Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Çünkü bana ibadeti bırakıp büyüklük taslayanlar, horlanmış olarak cehenneme girecekler!’”

Cenâb-ı Allah’ın, kendisine yapılan duaların kabul olunacağını ifade etmekte olduğu bu ayet-i kerime de Nesîmî’nin şiirinde karşılık bulmuştur.¹⁰⁷ Şair, sevgilinin dua isteğine karşılık olarak kendisine baktığında binlercesine şahit olacağını ifade etmiştir.

گفتی ز روی لطف که: «ادعونی استجب» بنگر به سوی ما و هزاران دعا شنو

Gofti zi rûy-i lûtf ki ‘ud’ûni estecib

B’enger be sûy-i mâ u hezârân dua şinev

Lütfedip ‘ud’ûni estecib dedin. Bize doğru bak ve binlerce dua dinle.
(Gazel-245\9)

2.1.23. Fussilet Suresi

2.1.23.1. Fussilet Suresi 21. Ayet

وَقَالُوا لَجُلُودِهِمْ لَمْ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

“Onlar derilerine, ‘Niçin aleyhimize tanıklık ettiniz?’ derler. Derileri de, ‘Bizi, her şeyi konuşturan Allah konuşturdu. Sizi ilk defa yaratan O’dur. Yine O’na döndürülüyorsunuz.’ diye cevap verirler.”

Şair, “entakana’llâh” lafzını Kuran-ı Kerim’deki anlamıyla aynı şekilde şiirinde işlemiştir:

اشياء، تمام، شد متکلم به نطق حق گر نیست باور «انطقناالله» را بخوان

¹⁰⁷ Ünver, 228.

Eşya tamam şod mütekellim be nutk-i Hak

Ger nîst bâver entekana 'llâh râ behân

Bütün eşya Hakk'ın nutkuyla konuştu. Eğer inanmıyorsan entakana'llah'ı oku. (Gazel-206\4)¹⁰⁸

2.1.23.2. Fussilet Suresi 37. Ayet

وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ

“Gece ile gündüz ve güneş ile ay Allah’ın delillerindendir. Siz güneşe ve aya secde etmeyin. Eğer yalnız Allah’a kulluk edecekseniz, bunları yaratan Allah’a secde edin!”

Nesîmî, Fussilet suresinin 37. ayetinin “la tescidû li’ş-şemsi” (güneşe secde etmeyin) lafzını şiirinde iktibas etmiştir:

بخوان لا تسجدوا للشمس و امر ذات حق درياب كه فرمود اسجدوا آن را كه اسم او الف لامى است

Behân lâ tescidû li’ş-şems u emr-i zât-i Hak deryâb

Ki fermûd üscudu ân râ ki ism-i û elif lâmi est

Lâ tescidû li’ş-şemsi (ayetini) oku ve Hakk’ın zatının emrini anla; çünkü ismi Elif Lâmi olan zata üscudu buyurdu. (Gazel-42\2)

2.1.24. Fetih Suresi

2.1.24.1. Fetih Suresi 1. Ayet

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا

“Doğrusu biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik.”

Aslında bu ayet Mekke’nin fethini ya da Hudeybiye antlaşmasını anlatan, tüm bu durumları ortaya çıkmadan evvel müjdeleyen bir mucizedir.¹⁰⁹ Nesîmî, “innâ fetahnâ” lafzını beytinde iktibas etmiştir. Şair, bu ayet-i kerimeyle kişinin yüzü arasında ilgi kurmuştur:

¹⁰⁸ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-35/6; Kaside-1/19.

¹⁰⁹ Ünver, 230.

غمزه ات با عاشقان در شیوه سفک دماست گرچه رویت سوره انا ففتحنا آمده

Gamze et bâ âşıkân der şîve sefk-i demâst

Gerçi rûyet sûre-i innâ fetahnâ âmede

Gerçi yüzün innâ fetahnâ suresi olmuş; ama senin gamzen âşıkların kanını dökmekte. (Gazel-254\5)¹¹⁰

2.1.25. Kâf Suresi

2.1.25.1. Kâf Suresi 2. Ayet

بَلْ عَجَبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ

“Doğrusu, kendi içlerinden uyarıcı bir peygamber gelmesine şaşılar da o kâfirler şöyle dediler: ‘Bu şaşılacak bir şey!’”

Yeminin cevabı sonraki ayetin ipucuyla hazfedilmiştir. Yani sen uyarıcısın, uyarma için geldin. Doğrusu kâfirler kendilerine kendilerinden bir uyarıcı geldiğine şaşılar. Yani Kur’ân’ın şeref ve şanı olmadığından değil, fakat insanlara yine insanlardan bir uyarıcı, korku haberi vererek korkutan bir peygamber geldiğine şaşıtklarından dolayı küfür ve inkâra gittiler. Halbuki insanlara kendileri dışında gelen bir uyarıcı, olağanüstü ve şaşmağa değer görülse bile yine kendilerinden bir uyarıcı gelmesi görülmedik bir şey değil idi. Fakat onun gelişine ve uyarmasına şaşılar.

Nesîmî, Kâf suresinin ismine yer vererek telmih yapmış, aynı zamanda bu surenin ikinci ayetiyle iktibas yapmıştır. Beytinde, Mushaf’la yüz arasında bir ilgi kurup bu durumun kâfirler için şaşırtıcı olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

سوره قاف است رویش هر که این مصحف بخواند گرچه کافر می نماید «انه شیء عجیب»

Sûre-i Kâf est rûyeş her ki in Mushaf behâned

Gerçi kâfir mî nümâyed innehû şey’un ‘acîb

Gerçi kafirler innehû şey’un ‘acîb diyorlar, ama bu Mushaf’ı okuyanın yüzü Kâf suresi (gibi) olur. (Gazel-17\2)

¹¹⁰ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-16/11; Gazel-243/9.

2.1.26. Tûr Suresi

2.1.26.1. Tûr Suresi 2. ve 3. Ayet

وَكِتَابٍ مَّسْطُورٍ فِي رَقٍّ مَّنْشُورٍ

“Andolsun yayılmış ince deri üzerine, satır satır yazılmış kitaba.”

“Üzerine yayılmış veya yazılı” manalarına gelen *rakkun menşûr* ifadesini şair iktibas etmiştir.¹¹¹ Nesîmî, bu beytinde sevgilinin yüzünün *rakk-ı menşur* ayeti olduğunu söyleyip bu şekilde sevgilinin yüzünün Hakk’ın yüzü olduğunu ifade etmiştir.

«رق منشور» است انسان، رق نگر چشم جان بگشای و روی حق نگر

Rakk-ı menşûr est insan rakk-ı niger

Çeşm-i cân bügşay u rûy-i Hak niger

O yüz rakk-ı menşûrdur; deri (yaprağa) bak; kalp gözünü aç ve Hakk’ın yüzüne bak. (Gazel-154\1)¹¹²

2.1.26.2. Tûr Suresi 4. Ayet:

وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ

“Beyt-i Ma’mur’a da andolsun.”

Meleklerin Kâbe’si veya beyti ya da tüm kutsal yerleri ifade eden bu Kur’an lafzı, Nesîmî’nin beyitlerinde Kâbe anlamındadır.¹¹³ Nesîmî “Beyt-i ma’mur” lafzını şu beytinde iktibas etmiştir.

من آن می چون بنوشیدم لباس عشق پوشیدم چو بوم از بیت معمورش شدم با کنج ویرانه

Men ân mî çün be nûşîdem libâs-i eşk pûşîdem

Çü bûm ez beyt-i ma’mûreş şodem bâ künc-i vîrâne

Ben, o şarabı içtiğim zaman aşk elbisesi giydim; bir baykuş gibi onun Beyt-i mamur’undan yıkıntı köşesine gittim. (Gazel-256\3)

¹¹¹ Keleş, *Divan Edebiyatında Ayet ve Hadis İktibasları*, 201.

¹¹² Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, *Gazel-132/3*.

¹¹³ Ünver, 233.

2.1.27. Necm Suresi

2.1.27.1. Necm Suresi 9. Ayet

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ

“Onunla arasındaki mesafe iki yay kadar hatta daha az kaldı.”

Çeşitli yorumlar yapılmakla beraber tefsirlerde miraç ayeti diye bahsedilen bu ayet pek çok şairin de iktibas ettiği ayetlerdendir.¹¹⁴ Bu ayet, Cebrail’in Hz. Peygamber’e vahiy getirmesi sırasında aralarındaki yakınlığı anlatsa da tasavvuf ehli ve pek çok şair tarafından miraç hadisesi olarak yorumlanmıştır.¹¹⁵

Şair, şu beytinde *kâbe kavseyn* lafzını iktibas etmiştir. Bu lafızdaki kavı sevgilinin kaşıyla bağdaştırıp ortak bir ilgi kurmuştur:

قَاب قَوْسَيْنِي كِه دَر مَعْرَاج دِيدَ آن شَبِّ رَسُولِ گَر بَه چَشْمِ دِلِ بَبِنِي هَيْئَتِ اَبْرُوی اَوْسْتِ

Kab-ı kavseynî ki der mi'râc دید an şeb resûl

Ger be çeşm-i dil bebîni hey'et-i ebrû-yi ûst

O gece miraçta Peygamber’in gördüğü kâbe kavseyn, eğer kalp gözüyle bakarsan onun kaşının şeklidir. (Gazel-46\2)¹¹⁶

2.1.27.2. Necm Suresi 10. Ayet

فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ

“Bunun üzerine Allah, kuluna verdiği vahyini verdi.”

Ayet-i kerimede Cebrail (a.s.)’in vahyi Hz. Peygamber’e ulaştırdığından bahsedilmiştir.¹¹⁷ Nesîmî, otuz iki ve yirmi sekiz harflerinin sırrıyla¹¹⁸ Allah’ın güzellerde tecelli ettiğini şöyle ifade etmiştir:

از لوح روی دلبران سی و دو حرف حق بخوان اسرار «ما اوحی» ببین از چار هفت و چار او

¹¹⁴ Reyhan Keleş, *Divan Şiirinde Miraciyye Kasideleri-Tespit ve Tahlili-*, Kitabevi Yay., İstanbul 2018, 282.

¹¹⁵ Keleş, *Divan Edebiyatında Ayet ve Hadis İktibasları*, 204.

¹¹⁶ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-243/9; Gazel-244/12; Gazel-289/12; Kaside-1/8/36; Rubai/17.

¹¹⁷ Keleş, *Divan Edebiyatında Ayet ve Hadis İktibasları*, 213.

¹¹⁸ Otuz iki ve yirmi sekiz bahsi için bkz. Hurûfilik başlığı.

*Ez levh-i rûy-i dilberân sî u du harf-i Hak behân
Esrâr-i mâ evhâ bebin ez çâr heft u çâr-i û*

Güzellerin yüz levhasından Hakk'ın otuz iki harfini oku. Onun yirmi sekiz ve otuz iki harfinde mâ evhâ sırlarını gör. (Gazel-238\8)¹¹⁹

2.1.27.3. Necm Suresi 14. Ayet

عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنتَهَى

“Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında.”

Sidre-i müntehâ, altıncı ya da yedinci gökte Arş'ın sağında duran bir nebk ağacıdır. Allah'tan hakkıyla korkanların ulaşacağı vaat edilen cennet nehirleri, o ağacın altından geçer. Hz. Peygamber o ağacın meyvesini taç püskülleri ve yapraklarını fil kulakları gibi tarif ederek bu ağacı için şunları dile getirdiği rivâyet edilmiştir: “Öyle bir ağaç ki bir atlı onun gölgesinde yetmiş yıl yol alsa yine katedemez. Bir yaprağı ümmetin hepsini örter.”¹²⁰

Nesîmî, “*Sidre-i müntehâ*” ayet-i kerimesini şu şiirinde iktibas etmiştir. Şair beytinde acısının ne kadar büyük ve yükseklerde olduğunu belirtmek için “*Sidre-i müntehâ*” terkihiyle bir ilgi kurmuştur:

می گذشت از عرش هر شب ناله ام لیکن ز درد گر رسد تا «سدره» امشب «منتهی» خواهد رسید

Mî gûzeşt ez arş her şeb nâle em liken zi derd

Ger resed tâ sidre imşeb müntehâ hâhed resîd

Her gece feryadım arşa çıkıyordu; fakat dertten dolayı eğer bu gece Sidre'ye kadar çıkarsa müntehaya gelecek. (Gazel-143\4)¹²¹

2.1.27.4. Necm Suresi 17. Ayet

مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى

“Ancak göz ne şaştı ne de sınırı aştı!”

¹¹⁹ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-242/11; Gazel-254/1.

¹²⁰ Döndüren, VII, 400.

¹²¹ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-38/3; Mesnevi-1/28; İlhâki şiirler-Gazel/8.

Ayette ifade edildiği üzere Hz. Peygamber (s.a.v.)'in *Sidre-i müntehâ*'da gözü hedeften şaşmamış, görmüş olduğu hayret verici şeylere rağmen gözü başka yönlere kaymamış, aksine gördüklerini idrak edip iyi tespitlerde bulunmuştur. Bu ayetle Hz. Mûsâ'nın hikâyesine bir mukayese söz konusu olmuştur. Nitekim Allah'ın nuruyla dağ parçalanmış, Hz. Mûsâ bayılmıştır. Ancak Resulullah'ın yaşadığı olayda böyle bir durum olmamıştır. O bütün yaşananlara sağlam bir halde şahit olmuştur.¹²²

Nesîmî, “mâ zâğē” lafzını sevgiliye yakıştırarak söz konusu ayetin anlamından ayrı bir ilgi kurmuştur:

صفت چشم تو است آیت «مازاغ» از آن گوشه گیران دو ابروی تو این می خوانند

Sıfat-i çeşm-i u est âyet-i ma zağē ez an

Gûşe gîrân du ebru-yi tu in mî hânend

Mâ zâğē ayeti senin gözünün sıfatıdır; o yüzden senin iki kaşının münzevileri böyle diyorlar. (Gazel-123\3)¹²³

2.1.28. Kamer Suresi

2.1.28.1. Kamer Suresi 1. Ayet

اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَاَنْشَقَّ الْقَمَرُ

“Kıyamet saati yaklaştı ve ay yarıldı.”

Kafirlerin Hz. Peygamber'den ısrarla mucize istemesi üzerine ay ikiye bölünmüştür.¹²⁴ Nesîmî, bu durumu şiirinde şu şeklide iktibas etmiştir:

باز یابد هر که خواند از رخت سی و دو خط سر و انشق القمر یا معنی ام الكتاب

Bâz yâbed her ki hâned ez ruhet sî u du hat

Sırr-i v'en-şekka'l-kamer bâ ma'nî-i ümmü'l-kitâb

Yüzünden otuz iki hattı okuyan kişi, Ümmü'l-kitab'ın manasıyla v'en-şekka'l-kamer sırrını ortaya çıkarır. (Gazel-15\3)¹²⁵

¹²² Keleş, *Divan Edebiyatında Ayet ve Hadis İktibasları*, 218.

¹²³ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-242/11; Gazel-254/2.

¹²⁴ Ünver, 238.

¹²⁵ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-51/4; Gazel-154/2; Gazel-204/2; Gazel-219/13.

2.1.29. Rahmân Suresi

2.1.29.1. Rahmân Suresi 1. Ayet

الرَّحْمٰنُ

“Rahmân”

Nesîmî, Rahmân suresinin ilk ayetini beyitte şöyle iktibas etmiştir:

طره طرار زلفت سوره رحمان و عرش غمزه غماز عینت معنی ام الكتاب

Turre-i terrâr-ı zülfet sûre-i Rahmân u arş

Gamze-i gammâz-i ‘aynet ma ‘ni-i ümmü’l-kitab

Zülfünün yankesici kakülü Rahman suresi ve Arş’tır. Gözünün laf taşıyan gamzesi Ümmü’l-kitab’ın manasıdır. (Gazel-16\6)¹²⁶

2.1.29.2. Rahmân Suresi 2. Ayet

عَلَّمَ الْقُرْآنَ

“Kur’ân’ı öğretti.”

Nesîmî, şu beytinde ayeti iktibas etmiş ve Rahman’ın Fazl’ı derken Fazlullah-ı Hurûfî’ye işaret etmiştir.

بیا ای طالب معنی! کنون بشنو به گوش جان بیان از علم القرآن که الحق فضل رحمان است

Biyâ ey tâlib-i ma ‘nî! Kunûn bişnev gûş-i cân

Beyân ez ‘alleme’l-Kur’an ki el-Hakk-ı Fazl-ı Rahmân est

Gel, ey manaya talip olan! Şimdi gerçekte Rahman’ın Fazl’ı olan ‘alleme’l-Kur’an’dan beyanı can kulağıyla dinle. (Gazel-36\2)

2.1.29.3. Rahman Suresi 56. Ayet

فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِثْنَهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ

“O cennetlerde gözlerini yalnız eşlerine çevirmiş öyle dilberler var ki, bunlardan önce onlara ne insan ne de cin dokunmuştur!”

¹²⁶ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-243/9.

Ayette Cenâb-ı Allah'ın yalnızca eşleri için yarattığı cennetteki hurilerden söz edilmektedir. Nesîmî, Rahman suresinin 56. ve 72. ayetlerinin bir kısmına şiirinde yer vermiştir. Şair, beyitte esas huri olanın kendi sevdiği kişi olduğunu şöyle ifade etmiştir:

قاصرات الطرف لم يطمث بيان حسن توست «آن که «حورا» گفت و «مقصورات»، ایزد، «فی الخيام»

Kâsîrâtü't-tarfî lem yatmis beyân-i hüsn-i tûst

Ân ki hûran güft u maksûrâtun Îzed fi'l-hıyâm

Tanrı'nın hûrun maksûrâtun fi'l-hıyam dediği, kâsîrâtü't-tarfî lem yatmis senin güzelliğinin açıklamasıdır. (Gazel-177\12)

2.1.30. Vâkıa Suresi

2.1.30.1. Vâkıa Suresi 10. Ayet

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ

“(Hayırda) önde olanlar, yine öndedirler.”

Kıyamet anında yaşanacak olaylardan bahsedilen Vâkıa suresinde Cenâb-ı Allah, o günde insanların üç sınıfa ayrılacaklarını haber vermiştir. Bu üç sınıf surenin 8,9,10,11 ve 12. ayetlerinde şu şekilde geçmektedir: “*Biri hakkın ve erdemin yanında olanlardır; ne mutlu o hakkın ve erdemin yanında olanlara! Diğeri bâtılın ve erdemsizliğin yanında olanlardır: ne kadar bedbahttır o bâtılın ve erdemsizliğin yanında olanlar! Bir diğeri ise önde olandır. İşte onlar nimetlerle dolu cennetlerde (Allah’a) en yakın olanlardır.*”¹²⁷

Nesîmî, Ra’d suresinden *men ‘indehû ‘ilmu’l-kitâb* (kitap bilgisine sahip olanlar)¹²⁸ ve Vâkıa suresinden de *es-sâbikûne’s-sâbikûn* lafızlarına yer vermiştir. Şair, kitabın bilgisine sahip olanların, ondan feyz alıp hayatına yansıtanların hayırda önde olduklarını ve sonucunda Allah’a kavuşacaklarını şu şekilde ifade etmektedir:

هرکه باید فیض از «من عنده علم الكتاب» می رسد «السابقون السابقون» او را خطاب

عاقبت عالم فرو خواهد گرفت این نور پاک ای خوشا آن کس که در ادراک او دارد شتاب

Her ki bâyed feyz ez men ‘indehu ‘ilmu’l-kitâb

¹²⁷ Keleş, *Divan Edebiyatında Ayet ve Hadis İktibasları*, 228.

¹²⁸ Bkz. Ra’d Suresi 43. ayet başlığı.

Mî resed es-sâbikûne's-sâbikûn û râ hitâb
Akıbet âlem furû hâhed gireft in nûr-i pâk
Ey huşâ ân kes ki der idrak-i û dâred şitâb

Men ‘indehû ‘ilmü’l-kitâb’dan feyiz alan herkese es-sâbikûne’s-sâbikûn hitabı gelir.

Sonunda bu temiz nur dünyayı saracak. Ne mutlu o kimseye ki ona kavuşmak için acele eder. (Kıta, Tamamlanmamış Gazeller ve Beyitler \10)

2.1.31. Saf Suresi

2.1.31.1. Saf Suresi 13. Ayet

وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِيرٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ

“Seveceğiniz başka bir şey daha var. Allah’tan bir yardım ve yakın bir fetih! Mü’minleri müjdele!”

“Allah’ın yardımı” manasındaki *nasrun mina’llah* ve “yakın bir fetih” manasındaki *fethun karîb* lafızları iktibas edilen ayetten iki farklı kısımdır.¹²⁹

چون گشودم فال بخت از مصحف روی حبیب آیت نصر من الله آمد و فتح قریب

Çün gişûdem fâl-i baht ez mushâf-i rûy-i habîb
Âyet-i nasrun mina’llâh âmed u fethun karîb

Sevgilinin yüzünün Mushaf’ından talih falını açtığım zaman, nasrun mina’llah ve fethun karîb ayeti geldi. (Gazel-17\1)

2.1.32. Kalem Suresi

2.1.32.1. Kalem Suresi 1. Ayet

ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ

“Nûn. Kaleme ve yazdıklarına yemin olsun.”

Nesîmî, Şems, Duhâ ve Kalem surelerinin ilk ayetlerini şu şiirinde iktibas etmiştir:

¹²⁹ Keleş, *Divan Edebiyatında Ayet ve Hadis İktibasları*, 236.

روی تو شمس والضحی، خط تو نون والقلم لوح و دوات و کلک را بر سر مشتری زده

Rûy-i tu şemsi ve 'd-duhâ hatt-i tu nûn ve 'l-kalem

Levh u devât u kilk râ ber ser-i müşterî zede

Senin yüzün (ve'ş-)şemsi ve'd-duhâ, senin hattın nun ve'l-kalem, levha, divit ve kalemi müşterinin önünde yere çalmış. (Gazel-252\2)¹³⁰

2.1.32.2. Kalem Suresi 4. Ayet

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ

“Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.”

Hız. Peygamber'i konu alan ayette, onun üstün ahlâkından söz edilmiştir. Şiirdeki *lem tecid* (bulamadın) sözünün Hz. Ali'ye mi ait yoksa bir hadis mi olduğu belli değildir.¹³¹ Beyitte Hz. Ali'yi işaret etmek için kullanılmıştır. Şair, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin yüceltilmesi gerektiğini “le'alâ” lafzı ile şiirine şöyle yansıtmıştır:

ل لاف «لم تجد» بعد از نبی مرشد آن لایق لفظ لطیف و لمعه لعلا علی است

Lam lâf-ı lem tecid bâ'd ez nebî mürşîd ân

Lâyık-i lafz-i latîf û lem'e-i le'alâ 'Ali est

Lam, lem tecid sözü, Peygamber'den sonra mürşid odur demektir. Latif, le'alâ lafzına ve ışığına layık Ali'dir. (Kaside-6\23)

2.1.33. Müzzemmil Suresi

2.1.33.1. Müzzemmil Suresi 5. Ayet

إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا

“Çünkü Biz sana ağır bir söz (Kur'ân) bırakacağız!”

Nesîmî, Hz. Peygamber'e hitaben gelen bu ayeti şiirinde şu şekilde iktibas etmiştir:

ارض حق را سی و دو نطق تو بود «اثقالها» و وعده «اناسنلقى» بود از آن «قولا ثقیل»

¹³⁰ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-106/3; Gazel-121/2.

¹³¹ Değirmençay, 288.

Arz-i Hak râ sî u do nutk-i tu bûd iskâlehâ
Va'de-i innâ senulkî bûd ez ân kavlen sakîl

Hakk'ın yeryüzünün yükleri senin otuz iki nutkun idi. İnnâ senulkî sözü, o kavlen sakıldendi. (Gazel-175\17)

Beyitte yer alan yeryüzünün yükleri tabiri ile insana yüklenen ağır yükü hatırlattığı için Ahzâb suresi 72. ayete¹³² telmih yapılmıştır. *İnnâ senulkî* ve *kavlen sakîl* ayet-i kerimeleriyle de iktibas yapılmıştır. Şair, Hurûfilik inancı gereği insan yüzünün Kur'an'ın ta kendisi olduğunu düşünmektedir. Bu yüzden o kutsal kitapta yazan tüm ağır sözlerin insanda bizzat bulunduğunu söylemektedir.

2.1.34. İnsan Suresi

2.1.34.1. İnsan Suresi 1. Ayet

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكُوراً

“Gerçekte insanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçti.”

“Hel etâ” lafzının geçtiği ayette, insanın henüz kayda değer bir varlığa dönüşmeden önce geçirdiği uzun bir süreyi işaret etmektedir. Bir yoruma göre, Hz. Âdem sözü geçen ayetteki insandır ve ruh üflenene kadar uzun bir süre balçık halinde beklemiştir.¹³³ Çeşitli yorumların da mevcut olduğu ayet için Buhârî’de bu surenin 8. ayetinin Hz. Ali hakkında indirildiği rivâyet edilir.¹³⁴ Nesîmî de “hel etâ” ayet-i kerimesini diğer pek çok şair gibi Hz. Ali’yi kastederek kullanmıştır. Beyitte, Hz. Ali’yi Haydar ismiyle zikretmiş ve Allah’tan onun hakkı için niyazda bulunmuştur.

يارب به حق حيدر صفدر امير المؤمنين تاج سپهر «هل اتى» خورشيد برج «انما»

Ya Râb be Hakk-i Haydâr-i sefder-i emiru'l-mü'minîn
Tâc-ı sipehr-i hel etâ hurşîd-i burc-i innemâ

Ey Rabbim! Hel etâ göğünün tacı, innemâ burcunun güneşi, müminlerin emiri cesur Haydar'ın hakkı için, (Kaside-4\2)

¹³² “Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.” (Ahzab 72)

¹³³ Ünver, 249.

¹³⁴ Keleş, *Divan Edebiyatında Ayet ve Hadis İktibasları*, 252.

2.1.34.2. İnsan Suresi 3. Ayet

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا

“Şüphesiz ki biz ona yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör!”

Yüce Allah’ın yarattığı insanın fitratına iyilik ve kötülüğü yüklediğini ve esas gitmesi lazım olan yolu da öğrettiğini belirten bu ayet, Şair Nesîmî’nin şiirinde insan yüzü ile ilişkilendirilmiştir.¹³⁵

طالب ذات خدا را سی و دو خط رخت در حقیقت هر یکی انا هدیناه السبیل

Tâlib-i zât-i Hüda râ sî u du hatt-i ruhet

Der hakikat her yekî inna hedeynâhu’s-sebîl

Allah yolunu isteyen için senin yüzünün otuz iki hattı, gerçekte her biri inna hedeynâhu’s-sebîl’dir. (Gazel-175\8)

Şair, şiirinde yer verdiği ayetle Allah yolunu arayan kişinin insanın yüzüne bakarak ulaşabileceğini dile getirmiştir.

2.1.34.3. İnsan Suresi 18. Ayet

عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا

“Bu orada bir pınardır ki adına ‘Selsebil’ denir.”

Cennette bulunan tatlı bir suyun adı olan Selsebil, şairlerin sevgilinin dudağıyla ilişkilendirdiği bir sembol haline gelmiştir.¹³⁶ Nesîmî bu beytinde, sevgilinin ağzının Selsebil’in kaynağı olduğunu söyleyerek ona övgüde bulunmuştur.

قطره ای بود از دهانت چشمه ای کان در بهشت حق تعالی خواندش عینا تسمى سلسبیل

Katre-î bûd ez dehânet çeşme-î k’an der bihişt

Hak Teâlâ hândeş ‘aynen tüsemma selsebîl

Cennette olan pınar senin ağzının bir damlasıydı; Hak Teâlâ ona ‘aynen tüsemma selsebîl dedi. (Gazel-175\9)

¹³⁵ Ünver, 250.

¹³⁶ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul 2011, 412.

2.1.34.4. İnsan Suresi 21. Ayet

عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٌ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَخُلُوا اسَاورٍ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَاباً طَهُوراً

“Üstlerinde zarif ve yeşil, kalın ipekten giysiler vardır. Gümüş bileziklerle süslenmişlerdir. Rableri onlara temiz bir içecek içirmiştir.”

Nesîmî ayetteki “sekâhüm” lafzını sevgiliyi övmek için kullanarak şiirinde iktibas yapmıştır. Sevgilinin ayva tüylerini yeşil çimenliğe benzeterek o çimenliği yeşerten şeyin de hayat suyu olduğunu söylemiştir. Bu hayat suyunun da “sekâhüm” şarabı olduğunu ifade etmiştir:

در عین خضر خطت آب حیات دیدم ای باده «سقاہم» آب بقای زلفت

Der ‘ayn-i hızir-i hattet âb-ı hayat dîdem

Ey bâde-i sekahüm âb-i bekâ-yi zülfet

Ey (sevgili)! Senin ayva tüylerinin yeşilliğindeki pınarda hayat suyu gördüm; sekâhum şarabı, senin zülfünün hayat suyudur. (Gazel-65\11)¹³⁷

2.1.35. Tekvîr Suresi

2.1.35.1. Tekvîr Suresi 1. Ayet

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ

“Güneş katlanıp dürüldüğünde.”

Ayet-i kerimeyle kıyamet zamanı gerçekleşecek olan olaylardan birisi tarif edilmiştir. Güneşin işlevini kaybedip ne ışık ne de ısı anlamında bir özelliğinin kalmayacağı ifade edilmiştir.¹³⁸

Şair, şiirinde bu ayeti tam iktibas etmiştir. Aslında bu ayeti Fazlullah’ı övmek niyetiyle konu etmiştir. Beyitte, Fazlullah’ın varlığının güneşi bile gölgede bıraktığı anlamı ortaya çıkmaktadır.

معنی چه گفته‌اند بزرگان پارسا دانی بیان آنکه اذا الشمس کورت
خورشید و ماه را نبود آن زمان ضیا سر از خاک برگرفت یعنی وجود «فضل»

¹³⁷ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-138/6; Gazel-157/21; Gazel-223/6; Terciiibent/63; Arapça şiirler ve mülemma’-4/13.

¹³⁸ Keleş, *Divan Edebiyatında Ayet ve Hadis İktibasları*, 265.

Dânî beyân-i anki iza'ş-şemsü küvvirat

Ma'nî çî gofteend büzürgân-i pârsâ

Ya'nî vücûd-u Fazl ser ez hak ber gereft

Hurşîd u mâh ra nebuved ân zamân ziyâ

Îza'ş-şemsü küvvirat'ın anlamını bilir misin, dindar büyükler nasıl mana vermişlerdir?

Yani Fazl'ın vücudu topraktan kalktığı zaman, güneş ve ayın ışığı kalmaz o zaman. (Kıta, Tamamlanmamış Gazeller ve Beyitler\1)

2.1.36. Târik Suresi

2.1.36.1. Târik Suresi 1. Ayet

وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ

“Yemin olsun, o gökyüzüne ve Târik’a.”

Ayette yer alan *Târik* lafzı karanlığı aydınlatan parlak sabah yıldızına verilen isimdir.¹³⁹ Şair, Hurûfî argümanla ele aldığı şiirinde kendine övgüde bulunmuştur. Kendini Târik yıldızının çıkış noktası olarak görmesi Hurûfî inancında olan “Allah insanda tecelli eder” temel inanışına dayanmaktadır. Şerh-i sineyle Hz. Peygamber’in göğsünün açılması olayına hatırlatma yaparak telmihte bulunmuştur.

از خط استوا مرا دل چو به شرح سینه بود کشف شدم ز سر او سر «سماء طارق» م

Ez hatt-i istivâ merâ çu be şerh-i sine buved

Keşf şodem zi sırr-i u sırr-i Semâ-i Târikem

Benim gönlüm istiva hattından şerh-i sineyle açıldığı için, onun sırrıyla keşfedildim; (çünkü) Semâ-i Târik'ın sırrıyım ben. (Gazel-188\2)

2.1.37. Fecr Suresi

2.1.37.1. Fecr Suresi 28. Ayet

ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً

“İçinizden doğru yolda gitmek isteyenler için.”

¹³⁹ Döndüren, IX, 129.

Kaynaklarda, Cenâb-ı Allah *irci*'i “dön” emriyle, iyilik ve kötülüğü idrak etmiş ve kalbi temiz bir şekilde Allah’a bağlılığını göstermiş kullarına hitap etmiştir.¹⁴⁰

Nesîmî, buradaki şiirinde Cenâb-ı Allah’ın “dön” emrini yine Ondan geldiği şekliyle kullanmıştır, Yâsin’in sultanından maksat Allah’tır. Şair, Allah’ın bu hitabını artık işittiklerini şöyle ifade etmiştir:

ندای «ارجعی» آخر شنیدی از آن سلطان و شاهنشاه یاسین

Nidâ-yi irci‘i âhir şenîdî

Ez ân sultan u şâhenşâh-i Yâsîn

O Yâsin’in sultanından ve şahlar şahından *irci*‘i hitabını işittin artık. (Gazel-237\3)

Yine bir diğer şiirinde sevgilinin sözünü “*irci*‘i” hitabıyla ilişkilendirmiştir:

ای جان عاشق از لب جانان ندا شنو آواز «ارجعی» به جهان بقا شنو

Ey cân-i eşk ez leb-i cânân nidâ şinev

Âvâz-i irci‘i be cihân-i bekâ şinev

Ey âşığın canı! Sevgilinin dudağından (çıkan) sesi dinle; beka âlemine *irci*‘i çağrısını dinle. (Gazel-245\1)

2.1.38. Leyl Suresi

2.1.38.1. Leyl Suresi 1. Ayet

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ

“Yemin olsun, örttüğü zaman geceye.”

Ve’l-leyl suresi, şiirlerde genellikle sevgilinin saçının siyahlığını vurgulamak için kullanılır. Şair de o saçın hem sağlam hem örtücü hem de gece gibi siyah olduğunu şöyle ifade etmiştir:

عروة الوثقى که خواند عارفش حبل المتین سوره واللیل زلفش و آیت گیسوی اوست

Urvetu’l-vüska ki hâned ‘ârifeş hablu’l-metin

Sure-i ve’l-leyl zülfeş u âyet-i gisu-yi üst

¹⁴⁰ Keleş, *Divan Edebiyatında Ayet ve Hadis İktibasları*, 269.

Arifin kendisine hablü'l-metin dediği urvetu'l-vüska ayeti onun saç, ve'l-leyl suresi onun zülfüdür. (Gazel-46\3)¹⁴¹

Şair bir başka beytinde sevgilinin saçını yine Leyl suresine benzetmiştir. Burada saçının iki yana ayrılması şeklindeki ifadeyi Kamer suresinin birinci ayetindeki *venşakk* lafzıyla desteklemiştir:

سوره واللیل زلفش را بخوان وز رخ همچون مهش «وانشق» نگر

Sûre-i ve 'l-leyl-i zülfeş râ behân

Vez ruh hemçun meheş venşakk niger

Zülfünün ve'l-leyl suresini oku ve ay gibi ikiye ayrılmış venşakk yüzüne bak. (Gazel-154\2)

2.1.39. Duhâ Suresi

2.1.39.1. Duhâ Suresi 1. Ayet

وَالضُّحَىٰ

“Yemin olsun, kuşluk vaktine.”

“Kuşluk” manasına gelen *Duhâ* sözcüğü birçok tefsircinin görüşüne göre kendinden sonra gelen *ve 'l-leyl* ayeti için alternatif olduğu düşünülmüş ve bu şekilde ayetle gündüz zamanının tamamı ima edilmiştir.

در وصف روی و موی تو خوانند قدسیان هر صبح و شام سوره واللیل والضحی

Der vasf-i rûy u mûy-i tu hânend kudsiyân

Her subh u şâm sûre-i ve 'l-leyl ve 'd-duhâ

Melekler, her sabah ve akşam senin yüzünün ve saçının vasfı hakkında ve'l-Leyli ve ve'd-Duhâ surelerini okurlar. (Kaside-2\14)

Bu kaside Hz. Ali'ye övgü olarak yazılmıştır. Duha ve Leyl surelerinin ilk ayetlerinin kullanıldığı beyitte şair, onun yüzünün aydınlığını anlatmak için *Duhâ* lafzına, saçının gece gibi siyah oluşunu anlatmak için ise *ve 'l-leyl* lafzına yer vermiştir.

¹⁴¹ Bu ayetin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Kaside-2/14; Rubai-17.

2.1.40. İnşirâh Suresi

2.1.40.1. İnşirâh Suresi 1. Ayet

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ

“Biz, senin için göğsünü açıp genişletmedik mi?”

İnşirâh suresinin bu ayetini İbn Abbas şu şekilde tefsir etmiştir. “Biz senin göğsünü İslâm’a açtık, İslâm ile sevindirdik”. Kimilerine göre çocuklukta veya miraç gecesinde onun kalbi çıkarılıp yıkanmış, içine iman ve ilim doldurularak göğüs genişletilmesi fiilen olmuştur. “Şerh-i sadr”, esasen göğsünü açıp genişletmek demek olduğu halde bununla kalbe ferahlık vermek, sevinç vermek anlamı da katılmıştır. Nitekim şerh ve gönlün açılması denildiği zaman maddi olarak göğsü veya kalbi açmak veya yarmaktan çok manevi olan bu sevinç ve genişlik anlamı anlaşılmaktadır.¹⁴²

می کند شرح «الم نشرح» نسیمی از خطت ای رخت «انا فتحنا» از تو شد این فتح باب

Mî koned şerh-i Elem neşrah Nesîmî ez hattat

Ey ruhet-i İnnâ fetahnâ ez tu şod in feth-i bâb

Ey yüzü innâ fetahnâ olan! Nesîmî, elem neşrah şerhini senin hattınla yapıyor. Bu kapı seninle açıldı. (Gazel-16\11)

Şair, bu beyitte Fetih ve İnşirah surelerinin ilk ayetlerinden bir kısmını alarak nâkıs iktibas yapmıştır. Beyitte şair kendisini kastederek *innâ fetahnâ*’nın kendi yüzü olduğunu ve o yüzle her kapının açıldığını söylemektedir. Aynı şekilde yine *elem neşrah* ayetini kullanarak kendi hattıyla genişlik ve ferahlık verdiğini ima etmektedir. Nesîmî’nin kendini övmekte olduğu bu beyitte esasen Hurûfliğin “Allah insanın suretinde tecelli eder” anlayışının etkisi büyüktür.

2.1.41. Alak Suresi

2.1.41.1. Alak Suresi 19. Ayet

كَأَلَّا لَا تَطْعَمُهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ

“Sakın ona boyun eğme! Allah’a secde et ve yaklaş!”

¹⁴² Döndüren, IX, 354-357.

Cenâb-ı Allah'ın Hz. Peygamber'e verdiği secde emrini konu alan ayet¹⁴³, Nesîmî şiirinde de şöyle işlenmiştir:

چون مسلمان سر واسجد و اقترب را درنیافت نامسلمان است و وارون طبع چون دیو مشود

Çün müselmân sırr-i ve 'scüd va 'kterib râ der neyâft

Nâ müselman est u vârun-i teb 'çün dîv meşved

Müslüman ve'scüd va'kterib sırrını anlamadığı zaman Müslüman değildir; büyüklük taslayan şeytan gibi talihsizdir. (Gazel-132\7)

Ayet-i kerimeyle anlatılmak istenen Allah'ın secde emrine uyulması ve sırra ulaşım korunmasıdır. Fakat emre itaatsizlik edilirse de şeytanın yoluna girilmiş ve başına gelecekleri hak etmiş olduğu sonucu çıkmaktadır.

2.1.42. Kevser Suresi

2.1.42.1. Kevser Suresi 1. Ayet

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ

“Şüphesiz ki biz sana Kevseri verdik.”

Hurûfî inancıyla bütünleştirilmiş Kuranî simgelerden biri olan Kevser, içerisinde pek çok hayrın var olduğu ve Allah'ın Peygamber Efendimiz'e cennette vereceğini söylediği bir ırmaktır veyahut ona bahşedilen yücelik ve faziletlerin tümüdür.¹⁴⁴ Kevser, çeşitli rivâyetlerde etrafında incilerle bezenmiş kubbeler dolu olan, gümüşten berrak suya sahip, kokusuyla miski geride bırakan, baldan daha lezzetli gibi özelliklerle anlatılır.¹⁴⁵

سورة کوثر و نور است لب و رخسارت گرچه این را گل و آن را شکری می‌گویند

Sûre-i Kevser u nûr est leb u ruhsâret

Gerçi in râ gül u an râ şekerî mî gûyend

Senin dudağın ve yüzün Kevser ve Nur suresidir, gerçi buna bir gül ve ona bir şeker diyorlar. (Gazel-130\3)

¹⁴³ Ünver, 258.

¹⁴⁴ Ünver, 261.

¹⁴⁵ Mustafa Ertürk, “Havz-ı Kevser”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1997, XVI, 546-549.

Nesîmî, bu beytinde Kevser ve Nur surelerinin isimlerini zikrederek sevgiliye iltifat etmiştir. Kevser cennetteki baldan tatlı, berrak suyu ifade ettiği için şair de sevgilinin dudağını bu ırmağa benzetmiştir. Aynı şekilde sevgilinin yüzünü de aydınlık, ıfık saçan anlamında nura benzetmiştir.

2.1.43. İhlâs Suresi

2.1.43.1. İhlâs Suresi 1. Ayet

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

“De ki: O Allah birdir.”

İhlâs suresi, tevhit bilincini özlü bir biçimde ifade ettiğinden dolayı Peygamber Efendimiz tarafından Kur'an-ı Kerim'in üçte birine denk geldiği ifade edilmiştir. İlk ayetteki ehad sıfatı Allah'a nispeten kullanıldığında O'nun eşsizliğini, yegâne oluşunu ifade eder ve istisnai durumlar haricinde, bu sıfatın Allah dışında kimseye nispet olunmayacağı söylenir.¹⁴⁶

Cenâb-ı Allah'ın birliğini vurgulayan bu ayet, Nesîmî'nin şiirinde vahdet-i vücut anlayışıyla karşımıza çıkar. Şair, Allah'ın birliğine inanıp da O'nun yolunda gidince artık huşu içinde o vahdet âleminde kendini Allah'la bütünleşmiş olarak bulacağını ifade etmek istemiştir.

در محیط قل هو الله احد گشتیم غرق در ملک وحدت واحد و یکتا شدیم

Der muhît-i kul hüvellâhu ehad geştîm gark

Der mülk-i Vahdet Vahid u yektâ şodîm

Kul hüvellahu ehad okyanusunda battık. Kuşkusuz vahdet âleminde bir ve tek olduk. (Gazel-199\4)

Şair, şu rubaisinde de Hz. Ali'yi överek onu marifet âleminde en üstün varlık olarak görür ve Allah'ın sıfatlarının onda zuhur ettiğini ifade etmektedir.

موصوف صفات قل هو الله على است در عالم معرفت شهنشاه علی است
آن نقطه کل که جزو از او پیدا شد والله که آن علی است بالله علی است

¹⁴⁶ Keleş, *Divan Edebiyatında Ayet ve Hadis İktibasları*, 284.

Mevsûf-i sıfât-i kul hüvellahü 'Alî est
Der âlem-i marifet şehinşâh-i 'Alî est
An nokta-i kül ki cuz u ez û peydâ şod
Vallahi ki ân 'Alî est billâhi 'Alî est

Kul hüvellahü sıfatlarının mevsufu Ali'dir. Marifet âleminde şahlar şahı Ali'dir.

Parçanın kendisinden çıktığı nokta-i kül, vallahi Ali'dir, billahi Ali'dir.
 (Rubai-23)

2.2. HADİSLER

2.2.1. Ene Medinetu'l-İlmi ve Aliyyun Bâbuha

انا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَ عَلِيٌّ بَابُهَا

“Ben ilim şehriyim, Ali de kapısıdır.”

Hâkim en-Nişabûrî'nin *Müstedrek*'inde, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebir*'inde, Ebî Şeyh'in *es-Sünne* eserlerinde ve ayrıca daha pek çok kaynakta İbn Abbas'tan rivayetle aldıkları hadisın şu şekilde bir eklemesi de vardır: “ilme gelen kişi önce kapıya gelsin.”¹⁴⁷

Nesîmî, Hz. Ali'ye bağlılığını bu beytinde hadisten iktibas yaparak şöyle göstermiştir:

شهر علم مصطفی را چون علی بابهاست نام او را هشت نطق است در از آن خواهد گشود

Şehr-i 'ilm-i Mustafa ra 'Ali bâbhâst

Nâm-i û ra heşt nutk est der ez ân hâhed geşûd

Mustafa'nın ilim şehrinin kapıları Ali olduğu için, onun adının sekiz nutku vardır; ondan dolayı kapı açılacaktır. (Gazel-132\9)

¹⁴⁷ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ I*, (Çev. Mustafa Genç), Hadis nr. 618, Beka Yay., İstanbul 2019, I/503

2.2.2. Küntü Kenzen Lâ U'refu Fe-Ahbebtü

كُنْتُ كَنْزًا لَا أَعْرِفُ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ فَخَلَقْتُ خَلْقًا فَعَرَفْتَهُمْ بِي فَعَرَفُونِي¹⁴⁸

“Ben bilinmeyen bir hazineydim. Tanınmak istedim. Bunun için de bir varlık yarattım ve onlara kendimi tanıttım, onlar da beni bilip tanımış oldular.”

Gizli hazine, gaipte saklı olan ahadiyyet kimliğidir. Bu kimlik en gizli şey anlamındadır.¹⁴⁹ Bu hadis Kenz-i mahfî şeklinde de zikredilmektedir. Bununla beraber İbn Teymiyye (ö. 728\1328), Suyutî (ö.911\1505) gibi bazı hadis bilginleri bu hadisin uydurma olduğunu söylemişlerdir ancak tasavvuf ehli bu hadisi sıkça kullanmıştır.¹⁵⁰ Bu hadisin dillerdeki meşhur hâli şu şekildedir: “Ben gizli bir hazine idim. Tanınmak istedim. Bunun için bir varlık yarattım. Onlar beni yine benim sayemde bilip tanımış oldular.” Mutasavvıfların sözlerinde sıkça yer alan bir cümledir. Kendi ilke ve prensiplerini bu söz üzerine inşa ederler.¹⁵¹

Küntü kenzen lafzı şiirde iktibas edilmiştir. Şair, sevgilinin güzelliğinin gizli hazine olduğunu ve artık ortaya çıktığını beytinde şöyle ifade etmiştir:

راز جان عاشقان از پرده بیرون اوفتاد کز نقاب «کنت کنزا» حسن جانان رخ نمود

Râz-i cân âşıkân ez perde bîrûn üftâd

Kez nikâb-i küntü kenzen hüsn-i cânân ruh nümûd

Âşıkların canının sırrı perdeden dışarı çıktı; çünkü küntü kenzen örtüsünden sevgilinin güzelliği ortaya çıktı. (Gazel-135\6)¹⁵²

Şair bir diğer beytinde *küntü kenzen* lafzıyla bu defa kendisini kastederek küpte saklı duran şarap misali bir benzetme yapmıştır:

چو می در خُم همی جوشم، بدین سر پرده می پوشم ظهور «کنت کنزا» را جز این مظهر نمی باید

Çü mey hum hemî cûşem bedin sır perde mî pûşem

Zuhûr-i küntü kenzen ra cuz in mazhar nemî bâyed

Küpteki şarap gibi sürekli kaynıyorum; bu sırra perde çekiyorum. Küntü kenzen zuhuruna bundan başka bir mazhar gerekmiyor. (Gazel-140\2)

¹⁴⁸ Aclûnî, III, 311.

¹⁴⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1990, 283.

¹⁵⁰ Keleş, *Divan Edebiyatında Ayet ve Hadis İktibasları*, 357.

¹⁵¹ Aclûnî, III, 312.

¹⁵² Bu hadisin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, *Kaside-Bahru'l esrâr*/33; *Kaside*-6/22; *Terciibent*-1/106.

Şair, gizli hazinenin herkesin anlayacağı bir şey olmadığını şöyle ifade etmiştir:

«كنت كنزا مخفيا» ادراك هربى ديدة نىست چون تو دارى گوهر آن گنج پنهان غم مخور

Küntü kenzen mahfiyyen idrak-i her bî dîde nist

Çün tu dârî gevher-i ân genc-i pinhân gam mehor

Küntü kenzen mahfiyyen'i her basiretsiz anlayamaz. Sen o gizli hazinenin incisine sahip olduğun zaman üzülme. (Gazel-157\24)

Küntü kenzen sırrına ulaşınca artık engel namına bir şey kalmayacağını şu sözlerle dile getirmiştir:

چون به سر «كنت كنزا» ما به حق بردیم راه همچو خورشید از دل هر ذره‌ای گویا شدیم

Çün be sırr-i küntü kenzen ma be hak bordîm râh

Hemçü hurşîd ez dil-i her zerre-î güya şodîm

Biz, gerçekten küntü kenzen sırrına vakıf olunca, güneş gibi her zerrenin içinden konuşmaya başladık. (Gazel-199\6)

Şair, sevgilinin yüzüne Allah'ın tecelli ettiğini ve gizli hazinenin de orada olduğunu şu sözleriyle belirtmektedir:

ای کلک منشى «کن» بر آفتاب حسنت اسرار «كنت كنزا» پا تا به سر نوشته

Ey kelk-i münşî-i kün ber âftâb-i hüsnat

Esrâr-i küntü kenzen pâ tâ be ser neveşte

Ey, kün katibinin kalemi senin güneş gibi yüzünün üzerine küntü kenzen sırlarını baştan başa yazmış. (Gazel-250\7)

2.2.3. Ed-Dünya Sicnu'l-Mü'mini ve Cennetü'l Kafiri

الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ¹⁵³

“Dünya müminin zindanı, kafirin cennetidir.”

Bu hadisten murat, dünyadaki heves edilen şeylerin bazılarının kişiye haram ve mekruh olması bunun yanı sıra zor gelen ibadetlerin ise emredilmesidir. Mümin bir kul öldüğü zaman gerçek cennete, sayısız nimetlere ulaşır. Kâfirin ise cenneti dünyadır, tüm arzu ve heveslerini buradan bekler. Öldüğü vakit ise ebedî bir azaba tutulacaktır. Bir

¹⁵³ Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi VI*, Işık Yay., İzmir 2013, hadis nr. 2956.

başka rivayette şöyle bahsedilmektedir: Yüce Allah'ın indinde dünya o kadar değersizdir ki kusurlu bir oğlak ölüsü kadar bile kıymeti yoktur. Bu yüzden Cenâb-ı Allah dünyadaki nimetlerini kullarını ayırt etmeden vermektedir. Ama ahiret nimetlerini sadece müminlere ve rızasını hak eden kullarına ihsan edecektir.¹⁵⁴

گرچه دنیا را نبی زندان مؤمن گفته است چون مخلد نیست این زندان، ز زندان غم مخور

Gerçi dünya râ nebî zindân-i mü'min gofte est

Çün mühelled nist in zindân zi zindân gam mehor

Gerçi Peygamber dünya için müminin zindanı demiştir; ama bu zindan ebedî değildir, onun için zindandan dolayı üzülmeye. (Gazel-157\14)

Nesîmî hadise yer verdiği beytinde, mümin için zindan olan bu dünya hayatının elbet sona ereceğini söyleyip üzülmeye gerek olmadığını ifade etmiştir.

2.2.4. El-Mü'minu Mirâtu Ehîhi'l-Mü'min

المؤمنُ مرآةُ أخيه المؤمنِ

“Mü'min mü'minin aynasıdır.”¹⁵⁵

Bu hadiste belirtilen şey, kişi yüzündeki kiri ve lekeyi aynasız göremeyeceği gibi içindeki kusurları ve lekeleri de ona gösterecek ayna gibi parlak, iman ve ahlaken olgun, dürüst bir mü'minin olması gerekir. Bunun için Peygamber Efendimiz (s.a.v.) “Mü'min mü'minin aynasıdır” demiştir. Kimi aynalar kirli olur ve doğru göstereceği yerde daha da kötü gösterir. Bu sebeple temiz gösteren aynaya ihtiyaç vardır. Kâmil kişi, karşısındaki mü'mine gerçek anlamda aynalık yapar, onun hatalarının farkına varmasında ve düzeltilmesinde yardımcı olur. Konuşmaları ve hareketleriyle örnek olur. Kişiyi ümitsizliğe düşürmeden ona hakikati olduğu gibi gösterir.¹⁵⁶

Nesîmî, mü'min bir kulu ancak başka bir mü'minin anlayıp yardım edebileceğini söyleyerek, kişinin önce mü'min olabilmeyi bilmesi gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir:

مؤمن است آيينه مؤمن ببين گر مؤمنی در هو المؤمن جمال دوست، تا باشی سليم

¹⁵⁴ Davudoğlu, VI, 5173.

¹⁵⁵ İmam Ebû Davud, *Sünen-i Ebî Davud ve Tercemesi*, VI, (çev. İbrahim Koçaşlı), Erkam Yay., İstanbul 2008, 1105, Hadis nr. 4918.

¹⁵⁶ İmam Ebû Davud, 1105-1106.

Mü'min est âyine-i mü'min bebîn ger mü'minî
Der Hüve'l-Mü'min cemâl-i dûst tâ bâşî selîm

Mümin, müminin aynasıdır eğer müminsen, Hüve'l-Mümin'de dostun cemalini gör de tam (Müslüman) olasın. (Gazel-202\5)

چو هست آيينه مؤمن به قول مصطفى مؤمن بيا در صورت خوبان ببين حق را و دانا شو

Çü hest âyine-i mü'min be kavî-i Mustafa mü'min
Biyâ der sûret-i hûban bebîn Hak ra dâna şev

Mustafa'nın sözüne göre mü'min, mü'min'in aynası'dır; onun için gel, güzellerin yüzünde Hakk'ı gör ve bilen ol. (Gazel-243\6)

2.2.5. Feinnellâhe Halaka Âdeme 'Alâ Sûretihi

فَإِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ¹⁵⁷

“Allah Âdemi kendi suretinde yarattı.”

Bu hadis başka bir vecihte şöyle geçmektedir: “Allah Âdem'i Rahman suretinde yaratmıştır.” Bu hususta Allah'ı bir yaratılana benzetmek sıkıntı arz etmiştir. Bu hususta “Allah insanı kendi suretinde yarattı” hadisini Allah insanı kendinde bulunan semî, basar, hayat, ilim vs. sıfatlarıyla var etti ve bu özelliklerle insanı diğer mahlukattan üstün tuttu, denilebilir.¹⁵⁸

گفتی که آدم را خدا بر صورت خود آفرید دانی چو صورت را صفت، باز آن صفت را نوردان

Goftî ki râ Hüdâ ber sûret-i hod âferîd
Dânî çû sûret râ sıfat bâz ân sıfat râ nûr dân

Dedin ki Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı. Sureti sıfat bildiğin gibi o sıfatı da nur bil. (Gazel-204\14)

Şair, beytinde, Allah'ın kendi sıfatlarından insana da nakşetmiş olduğunu bu yüzden görünen Âdem'in yüzünde aslında Allah'ın görülmekte olduğunu ifade etmiştir.

¹⁵⁷ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtâsârı Tercüme ve Şerhi*, Hadis nr. 3483, Akçağ Yay., Ankara 1995, X, 288.

¹⁵⁸ Canan, X, 288.

2.2.6. Men ‘Arafe Nefsehû Fekad ‘Arafe Rabbehû

مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ¹⁵⁹

“Kendini bilen Rabbini bilir.”

“Sûfilerin görüşüne göre, âdemoğlu Elest meclisinden sonra Rabbinin huzurundan ayrıldığı için, dünyada geçirdiği yaşamında oradaki huzurunu ve tanık olduğu sırları arayıp ulaşmak istemektedir. Bu sırlardan en büyükleri yani sırr-ı azîm’den olanları, Allah ile insanın kendisidir. Sûfilerin bu kelâmı hadis olarak benimsemeleri de bundandır.¹⁶⁰

İbn Arabî (ö. 638\1240) bu hadis ile ilgili *er-Risâletü l’Ehadiyye* adında bir risale hazırlamıştır. Bu risaledeki yorumları şöyledir: “Peygamber (s.a.v.) bu sözlerle buyurdu ki, muhakkak sen, sen değilsin. Ve sen, sen olmaksızın O’sun. O senin içinde değil ise, sen de O’nun içinde değilsin. Ve Hak senin dışında değildir. Sen de Hakk’ın dışında değilsin. Ve ben bu sözlerle senin zatının ve sıfatının mevcut olduğunu murat etmem. Belki senin ebeden mevcut olmadığını murat ederim. Sen zatınla ve onunla ve onda ve onunla mevcut olmazsın. Ve sen fâni değilsin, mevcut da değilsin. Ve bu illetlerden bir illet olmaksızın O, sensin. Şimdi vücudunu bu sıfat ile bildin ise, muhakkak Allah’ı bildin. Aksi halde bilmedin.” İbn Arabî yorumuyla bu hadisi, vahdet-i vücud çerçevesinde değerlendirmiştir.¹⁶¹

به حکم «من عرف نفسه» به قول رسول بدین «فقد عرف ربه» علی گویا

Be hükm-i men ‘arafe nefsehu be kavî-i Resûl

Be din fe-kad ‘arafe rabbehu ‘Ali gûya

Men ‘arafe nefsehu hükmünce, Resul’ün sözüne göre, dinde fe-kad ‘arafe Rabbehu (sözünü) Ali söylemiştir. (Kaside-1\30)¹⁶²

Şair, rubaisinde de kendini bilen kişinin Rabbini nasıl bildiğini öğrenmek için bu isteğini şu şekilde dile getirmektedir:

¹⁵⁹ Süyûtî, *ed-Dürerü l-müntesire fi l-ehâdisi l-müştehire*, 228, hadis nr. 391.

¹⁶⁰ *Tercüme-i İntihanâme-i Sultan Veled: İnceleme-Metin* (trc. İbrahim Hakkı Eroğlu, haz. Hülya Küçük), Aybil Yay., Konya 2012, 45.

¹⁶¹ Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis, Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivâyetler*, Yediveren Kitap Yay., Konya 2001, 326.

¹⁶² Bu hadisin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, *Kaside-5/43*; Müseddes *Terkibibent-1*.

ای عارف سر من عرف در اسما آن کس که شناخت نفس بشناخت خدا
نفس تو چه نسبتش به ذات احد است یک نکته بگو در این ره ای راهنما

Ey ârif-i sırr-i men ‘arefe der esmâ
Ân kes ki şenâht nefş beşnaht Hüda
Nefs-i tu çi nisbeteş be zât-i ehad est
Yek nükte begû der in reh ey rahnüma

Ey isimlerdeki men ‘arafe sırrını bilen! Kendini bilen kişi Allah’ını bilmiştir.

Senin nefsinin bir olan Allah’ın zatıyla ne ilgisi var? Ey rehber! Bu yol hakkında bir konu anlat. (Rubai-3)

2.2.7. El Cennete Tehte Zilâli’s-Suyûf

الْجَنَّةُ تَحْتَ ظِلِّ السُّيُوفِ

“Cennet kılıçların gölgesi altındadır.”

Bu hadisle “Allah yolunda cihad etmenin sonucunun cennet olduğu, kılıcın gölgesinin daima onunla olması gibi cennetin de Allah için kılıç sallayanlardan ayrılmayacağı”na vurgu yapılmıştır.¹⁶³ Nesîmî şiirini bu anlamla aynı doğrultuda düşünerek güzelliğe kavuşmanın onun için savaşıp, onun uğrunda ölmekle olduğunu şu şekilde belirtmiştir:

دیدن حورا نبود بی حتوف هست جنان تحت ظلال سیوف

Dîden-i hûra nebuved bî hutûf
Hest cenân taht-i zellal-i suyûf

Ölümler olmadan huriyi görmek olmaz. Cennetler, kılıçların gölgesi altındadır. (Mesnevi-1\53)

¹⁶³ Ebû Davud, *Sünen-i Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*, (Terc. İbrahim Koçaşlı), Erkam Yay., İstanbul 2008, III, hadis nr. 2631.

2.2.8. Li Me'allah

لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْعَنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ¹⁶⁴

“Benim Allah ile öyle bir vaktim var ki o vakte ne Allah'a yakınlaştırılmış (mukarreb) bir melek ne de elçi olarak gönderilmiş bir peygamber (nebiyyün mürsel) girebilir.”

Sahih kaynaklarda bahsedilmeyen bu hadis için şöyle bir rivayetten söz edilmektedir: “Hz. Peygamber (s.a.v.) ile Hz. Ebubekir'in sohbet zamanlarında yanlarında bulunan Hz. Ömer, bazen o sohbeti anlayamazdı. Yine öyle bir sohbet sonunda Hz. Ömer, Hz. Ebubekir'e Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sırlarını öğrenip öğrenmediğini sorunca, Hz. Ebubekir bu hadisi rivâyet etmişti: ‘Allah ile benim öyle bir vaktim vardır ki; oraya ne nebiyy-i Mürsel sığar ne de melek-i mukarreb’. Bu vakte Ahadiyyet makamı ya da Makam-ı Muhammedî de denir.”¹⁶⁵

در مملکت فضل خدا، شاه ولی است از سر خدا با دل آگاه ولی است
واقف ز رموز «لی مع الله» ولی است بی شک ز صفات ذات آگاه ولی است

Der memleket-i Fazl-i Hüda şah Velî est

Ez sırr-i Hüda bâ dil âgâh Velî est

Vâkıf zi rumuz-i Li ma 'Allah Velî est

Bî şek zi sıfât-i zât âgâh Velî est

Tanrı Fazl'ının ülkesinde şah Velî'dir. Allah'ın sırrından kalbiyle haberdar olan Velî'dir.

Li ma'Allah sırlarını bilen Velî'dir. Şüphesiz zatın sıfatlarına vakıf Velî'dir. (Rubai-24)¹⁶⁶

Şair, veli sıfatıyla Hz. Ali'yi kastederek, onun gizli sırlara vakıf olduğunu ispatlamak için bu hadisten yararlanmıştır.

¹⁶⁴ Aclûnî, III, 412, hadis nr. 2159.

¹⁶⁵ Keleş, *Divan Edebiyatında Ayet ve Hadis İktibasları*, 382.

¹⁶⁶ Bu hadisin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Terciibent-1/85.

2.2.9. El-Cennetu Tahte Ekdâmi'l-Ümmehât

الْجَنَّةُ تَحْتَ أَقْدَامِ الْأُمَّهَاتِ¹⁶⁷

“Cennet annelerin ayakları altındadır.”

Ahmed b. Hanbel, Hakim, İbn Mace ve Nesaî'nin, Muaviye b. Câhime'den aldıkları rivayete göre, Câhime bir gün Resullullah (s.a.v.)'a “Ey Allah'ın Resulü!” sizinle gazaya katılmam hususunda konuşmaya geldim” dedi. Resulullah da ona “Annen yaşıyor mu?” diye soru sordu. Câhime “Evet” diye cevapladı. Bu cevap üzerine Allah Resulü (s.a.v.), “Onun dizinden ayrılma, çünkü cennet anaların ayakları altındadır.” diye buyurdu.¹⁶⁸

Bu beyit Nesîmî'nin Farsça divanında ilhâki şiirler başlığı altındaki gazelden alınmıştır. Bu gazelin Mevlânâ Ali-yi Fanî¹⁶⁹ye ait olma ihtimali de vardır.¹⁷⁰ Hadisin iktibas edildiği beyit şöyledir:

عز و جاه مادران زین روست ای مادر بدان کاین چنین جنت ز حق در تحت اقدام امهاس

İzz u câh-i mâderan zin rûst ey mâder bedan

K'in çünün cennet zi hak der taht-i ekdâm-i ümmühast

Annelerin değeri ve derecesi bu yüzdendir, ey anne, bil; çünkü gerçekten, cennet anaların ayakları altındadır. (İlhâki şiirler-Gazel\9)

2.3. MELEKLER

2.3.1. Azrâil

Ölüm meleği olarak da zikredilen Azrâil, dört büyük melekten bir tanesidir. Bütün yaratılmışların canını almakla görevlidir. Rivayete göre, bu dört melekten her biri Allah tarafından yeryüzüne toprak almaya gönderilmiş ancak sadece Azrâil bu görevi yerine getirmiştir. Bunun üzerine Allah can alma görevini bu meleğe vermiştir.¹⁷¹

چون به عزرائیل کار افتد تو را از زر چه سود؟ نقد جان تسلیم کن آنجا که نه جای زر است

¹⁶⁷ Aclûnî, II, 235, hadis nr. 1078.

¹⁶⁸ Aclûnî, II, 235.

¹⁶⁹ Fazlullah-ı Hurûfî'nin müritlerinden birisidir. (bkz. Değirmençay, 293.)

¹⁷⁰ Değirmençay, 293.

¹⁷¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul 2011, 50.

Çün be Azrail kar üofted tu râ ez zer çe sûd?

Nekd-i cân teslim kon anca ki cay-i zer est

Azrail'in sana işi düştüğü zaman, altının ne faydası olur? Canın parasını teslim et, çünkü orada altının yeri yoktur. (Kaside-5-Bahru'l-esrâr\51)

Nesîmî bu beyitte, ölüm zamanı geldiğinde altın, para gibi şeylerin hiçbir işe yaramayacağını bunun yerine ahiret için bir şeyler biriktirmek gerektiğini öğütlemiştir.

2.3.2. Cebrâil

Vahiy ulaştırmakla görevli olup dört büyük melekten birisidir. Kur'an-ı Kerim'de Cibril, Ruh, Ruhu'l-emin, Rasul ve Ruhu'l-kudüs olarak da geçmektedir. Cebrail, kuvvet anlamına gelen "Cebrâ" kelimesiyle Allah manasındaki "il" kelimesinin birleşimi olup Allah'ın kuvveti anlamına gelir.¹⁷² Şair, Cebrâil'in ismini zikrettiği şu beytinde gönlü ve ruhu arındırmayı tasavvufî anlam içerisinde şöyle ifade etmektedir:

برکن ز دام تن دل، ای جان که صید ما شد مرغی که جبرئیلش در سایه پر آمد

Ber kon zi dâm-i ten dil ey cân ki sayd-i ma şod

Murgî ki Cebraîleş der saye-i per âmed

Ey can! gönlü beden tuzağından çıkar; çünkü Cebrâil'in kanadı altında gelen kuş bizim avımız oldu. (Gazel-104\7)

2.3.3. İsrâfil

Kıyamet gününde üfleyeceği sûr ile bilinen İsrâfil dört büyük melekten biridir. İsrâfil Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen ve özel görevleri olan bir melektir.¹⁷³

Nesîmî, şu beytinde kendine seslenip İsrâfil benzetmesi yapmıştır:

ای نسیمی! وقت آن شد کز دم روح القدس نفخه ای از صور اسرافیل بر عالم دمی

Ey Nesîmî! Vakt ân şod kez dem-i Rûhu 'l-kudüs

Nefhe-i ez sûr-i İsrâfil be âlem demî

Ey Nesîmî! Rûhu'l-kudüs'ün nefesinden âleme İsrâfil'in sûru gibi bir sûr üflemenin zamanı gelmiştir. (Gazel-277\11)

¹⁷² Canım, 254-255.

¹⁷³ Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, 209.

2.3.4. Rıdvan

Kur'an'da "rıza" manasında olan Rıdvan meleği cennet kapısının muhafızıdır.¹⁷⁴

صہبای کوثر از لب رضوان بہ بزم خلد ای نوش لعل پستہ دہان، بی تو هیچ نیست

Sehba-yi kevser ez leb-i Rıdvan be bezm-i huld

Ey nûş-i l'al-i pestedehan bî tu hiç nîst

Ey fıstık ağızlı, tatlı lal dudaklı (güzel)! Cennet meclisinde Rıdvan'ın dudağındaki Kevser şarabının (tadı) sensiz hiç yoktur. (Gazel-54\7)

Sevgiliye hoş sözlerle seslenen şair, cennet muhafızı Rıdvan'ı da beyitte zikretmiş ve Kevser suyunun sevgili olmadan bir tadı olmadığını söyleyerek övgüde bulunmuştur.

2.3.5. Şeytan

İblis, evvelden Haris adında bir melek iken kibirlenerek Hz. Âdem'e secde etmemiş ve Allah'ın emrini çiğnemiştir. Bu yüzden Allah onu lanetlemiş ve cennetten kovmuştur. Divan edebiyatında şeytanın her türlü hilesinden bahsedilir. O, rakibe benzetilir ve ayrıca pis olan yerlerde bulunması, ramazanda zincire vurulması, gibi yönlerle şiirlerde yer alır.¹⁷⁵

بر فضل خدا تکیہ نسیمی صمدی کرد خوش دگر از طعنه شیطان دغا نیست

Ber Fazl-i Hüda tekye Nesîmî Samedî kerd

Huneş diger ez ta'ne-i şeytan-i degâ nist

Nesîmî! (Hiçbir şeye) muhtaç olmayan Allah'ın Fazl'ına yaslandı. O düzenbaz şeytanın saldırısından kurtulmuştur artık. (Gazel-52\9)

Nesîmî, Allah'ın Fazl'ı diyerek hem Allah'ı zikretmiş hem de Fazlullah-ı Hurûfî'ye de işaret etmiştir. Böylece Allah'a güvenen ve Fazlullah'ın yanında olanın şeytandan korunacağını ifade etmiştir.

¹⁷⁴ İsmail Parlatır, *Açıklamalı İslami Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 2017, 567.

¹⁷⁵ Pala, 431.

2.4. PEYGAMBERLER

2.4.1. Hz. Muhammed

Hz. Peygamber (s.a.v.), Divan edebiyatında Muhammed, Ahmed, Mustafa, Mahmud, Ahmed-i Muhtar, Habibullah, İki Cihan Serveri, Resulullah ve daha pek çok isim ve sıfatlarla zikredilmiştir. Pek çok şair O'na naatler yazmıştır. O'nun yaşamı, mücadeleleri, mucizeleri pek çok eserin konusu olmuştur.¹⁷⁶ Nesîmî de Hz. Muhammed (s.a.v.)'i farklı isimleriyle ve mucizeleriyle şiirlerine konu etmiştir.

Nesîmî, iki peygamberin ismini zikrederek Hurûflikte önemli olan otuz iki harf mevzuunu beytinde şöyle ifade etmiştir:

بود آن سی و دو آدم که هست از بیست و هشت پیدا که هست آن احمد مرسل که سلطان دو کاستی

Buved ân si u du Âdem ki hest bîst u heşt peydâ

Ki hest ân Ahmed¹⁷⁷-i Mürsel ki sultân-i du k'anestî

O otuz iki (harf), yirmi sekiz (harf)ten ortaya çıkmış olan Âdem'dir; öyle ki o, iki dünyanın da sultanı Peygamber Ahmed'dir. (Kaside-7\14)

Hurûflikte, harfler, düz, daire ve kıvrımlı olarak 3 temel şekille başlamaktadır. Bu üç ana şekil ile insanın namazdaki duruşu arasında ilgi kurulmuştur; elif harfi kıyamı, dal harfî rükû halini ve mim harfî de secde halini temsil etmiştir. Bu harflerin birleşimi de Âdem (ادم) ismini meydana getirir.¹⁷⁸

Nesîmî bir diğer beytinde Hz. Peygamber (s.a.v.)'i Muhammed ismi ve Resulullah sıfatıyla şöyle zikretmiştir:

الله ز حال بندگان آگاه است پیغمبر مات رهنمای راه است

بیزارم از آن دین که در او منسوخ است دین دین محمد رسول الله است

Allah zi hâl-i bendegân âgah est

Peygamber mât-i rehnümâ-yi râh est

Bîzârem ez ân dîn ki der û mensûh est

¹⁷⁶ Pala, 331.

¹⁷⁷ Bu ismin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-204/2; Kaside-1/40; Kaside-3-Fütüvvetname/ 29; Kaside-4/13; Kaside-4/16; Kaside-7/14; Kaside-7/15; Kaside-7/16; Kaside-7/17; Kaside-7/18; Kaside-7/67; Kaside-7/68; Mesnevi-1/45.

¹⁷⁸ Usluer, 191-193.

Dîn, dîn-i Muhammed¹⁷⁹ Resulullah est

Allah, kullarının durumundan haberdardır. Peygamber, yolun rehberine hayrandır.

Hükümsüz kılınmış olan dinden nefret ederim. Din, Allah'ın elçisi Muhammed'in dinidir. (Rubai-18)

Nesîmî, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hemen hemen her isim ve sıfatını kullanarak beyitlerini taçlandırmıştır. Bu beytinde de O'nu Mustafa ism-i şerifi ile zikretmiştir.

در زیر سایه علم مصطفی رود آن کس که او به ملک ولایت زند لوا

Der zîr-i sâye-i 'ilm-i Mustafâ¹⁸⁰ reved

Ân kes ki û be mülk-i vilâyet zened livâ

Velâyet mülküne sancak çeken kişi, Mustafa'nın sancağının himayesi altında gider. (Kaside-2\24)

Nesîmî'nin şu beytinde de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in “ayı ikiye bölme” mucizesine telmih vardır:

روز قیام شد عیان از رخ بدرت ای جوان شق قمر چو کرده ای، شد سر زلف تو دو تا

Rûz-i kıyam şod 'ıyan ez ruh-i bedret ey civân

Şakk-ı kamer çü kerdeî şod ser-i zûlf-i tu du tâ

Ey genç! Kıyamet günü, senin ay (gibi) olan yüzünden hasıl oldu; ayı ikiye ayırdığın için, senin zülfünün ucu iki tane oldu. (Gazel-11\4)

2.4.2. Hz. Âdem

İslâmî görüşe göre Âdem (a.s.) insanlığın atası ve ilk peygamberidir. Bu sebeple künyesi de “Ebu'l-Beşer” dir. Kur'an'daki bazı ayetlerde ve pek çok hadiste Âdem (a.s.) ile ilgili farklı farklı meselelerden bahsedilir. Yaratılması, cennete girişi, oradan çıkışı, şeytanla arasında geçen olaylar, tövbesi vs. gibi pek çok konu anlatılanlar arasındadır.¹⁸¹

¹⁷⁹ Bu ismin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-189/5; Gazel-261/1/2/3/4/5/6/7; Gazel-273/9; Kaside-1/8/9/12/31; Kaside-2/16; Kaside-6/30; Rubai-7; Rubai-18.

¹⁸⁰ Bu ismin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-38/1; Gazel-132/9; Gazel-243/6; Kaside-2/24/37; Kaside-4/1; Kaside-5/83/84; Kaside-6/2/14.

¹⁸¹ Aydemir, 19.

Nesîmî şu beyitlerinde Hz. Âdem'in yaratılış özelliklerinin aslında pek çok şeyi ifade ettiğini ancak insanoğlunun anlamadığını şu şekilde aktarmıştır:

ره به خط استوای وجه آدم چون نبرد مشرک بی دیده، زان جاوید ماند اندر عذاب

Reh be hett-i istiva vech-i Âdem¹⁸² çün nebûrd

Müşrik be dîde, zan câvîd mand ender azab

Gözü kapalı müşrik, Âdem'in yüzündeki hatt-ı istivayı anlamadığı için ebedî olarak azap içinde kaldı. (Gazel-15\7)

هیچ می‌دانی که عالم از کجاست؟ یا ظهور نقش آدم از کجاست؟

Hîç mî dâni ki âlem ez kucâst?

Yâ zuhûr-i nakş-i Âdem ez kucast?

Hiç biliyor musun âlem nasıl veya Âdem'in sureti nasıl zuhur etmiştir? (Gazel-23\1)

Şair, şu beytinde de Hz. Âdem'in meleklerin secdesine nasıl lâayık olduğunu ifade etmiştir:

بیا و سر مسما از اسم آدم جوی که مستحق سجود ملک به اسما شد

Biyâ u sırr-i müsemma ez ism-i Âdem cûy

Ki müstehak-i sücûd-i melek be esmâ şod

Gel ve müsemmanın sırrını Âdem'in isminden ara; çünkü o, isimlerle meleğin secdesine layık oldu. (Gazel-99\8)

به آدمی که معلم بد او ملانک را به لام و بی که کلام خداست در همه جا

Be Âdemî ki muallim bed û melâik râ

Be lâm u bî ki kelâm-i Hüdast der heme câ

Meleklerle öğretmen olan Adem'e yemin olsun. Her yerde Allah'ın kelâmı olan lam ve be'ye yemin olsun. (Kaside-1\6)

Bu beyitte Âdem (a.s.)'in isimleri bilmesi ve o isimleri meleklerle öğretmesi kıssasına atıf yapılmıştır. Lâm ve be harfleri (لب) Arapça dudak sözcüğünü oluşturur. Dolayısıyla dudak da söz vardır, söz dudakla söylenir, dudak yoksa söz de yoktur.

¹⁸² Bu ismin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-15/6; Gazel-38/7; Gazel-41/3; Gazel-52/6; Gazel-132/1/3; Gazel-182/6; Gazel-185/10; Gazel-191/4; Gazel-202/4/5/7/8; Gazel-204/14; Gazel-243/3; Gazel-267/4; Gazel-277/1; Gazel-279/3; / Kaside-1/5/12/21/23; Kaside-7/14/15/19/20/56; Mesnevi-1/49; Terciiibent/12/35/131; Müseddes terkiibent/13; Rubai-8; Rubai-11; Rubai-25; Rubai-29; Rubai-35; Rubai-43; İlâhî şiir-1/12/21/44/46/50/51; İlâhî şiir-2/11/12.

2.4.3. Hz. Nûh

Hz. Nûh (a.s.), Kur'an'da ve bazı hadislerde önemli bir yer tutar. Kur'an'da ismi kırk üç defa geçer. Daha çok Tufan hadisesi ve uzun ömürlü oluşu yönleriyle zikredilir. Tufan hadisesinden dolayı kendisine insanlığın ikinci babası da denilmiştir. Hz. Nûh, kavmini hidâyet yoluna çağırmış ancak kavmi inanmamıştır. Bu durum üzerine Allah (c.c.), Hz. Nûh'a bir ağaç dikmesini emretmiş, bu ağaç büyüdüğü her yana yayılmış ve kırk yıl sonra Allah'ın emriyle o ağacı kesip gemi yapmaya başlamıştır.¹⁸³ Şair, kişi eğer imana sahipse zaten Nûh'un gemisinde ve emniyette olduğunu vurgulayarak bu durumda üzümlü ümitsiz olmaya gerek olmadığını şöyle söylemiştir:

کشتی چون نوح اگر داری نخواهی غرق شد گر بگیرد کوه و صحرا سر بسر طوفان ما

Keştî çün Nûh¹⁸⁴ eger dârî nehâhi ğark şod

Ger begîred kûh u sahrâ ser be ser tûfan-i mâ

Her ne kadar bizim tufanımız dağı ve ovayı büsbütün sarsa da eğer Nûh gibi bir gemiye sahipsen batmazsın (üzülme). (Gazel-9\9)

طوفان نوح خیزد اگر سیل اشک ما از ناودان دیده ما سر فرو کند

Tûfan-i Nûh hîred eger seyl-i eşk-i mâ

Ez nâvdân-i dîde-i mâ ser furû koned

Eğer bizim gözyaşı selimiz ortaya çıkarsa, Nûh tufanı bizim gözümüzün oluşu karşısında başını öne eğer. (Gazel-119\5)

Şair bu beytinde gözyaşını mübalağalı kullanıp Nûh tufanından daha dehşetli bir halde olduğunu söylemiştir. Buradan anlaşılacağı üzere üzüntü halinin ne kadar yüksek boyutta olduğunu göstermek istemiştir.

تا شدیم از نکته چون عیسی و موسی باخبر نوح را کشتی و اهل شرک را دریا شدیم

Tâ şodîm ez nükte çün Îsâ u Mûsâ bâ haber

Nûh râ keştî u ehl-i şîrk râ deryâ şodîm

Sırdan Îsâ ve Mûsâ gibi haberdar olduğumuz için, Nûh'a gemi, (Allah'a) ortak koşanlara ise deniz olduk. (Gazel-199\2)

¹⁸³ Aydemir, 47.

¹⁸⁴ Bu ismin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-157/19; Gazel-189/3; Kaside-1/17; Kaside-4/6; Mesnevi-1/43; Mesnevi-2/26.

Şair bu beyitte sırra vakıf olan kişinin iyiyi ve kötüyü anlayabildiğini ve kendisinin de bu sırrın farkında olduğunu ifade etmektedir.

2.4.4. Hz. İbrahim

İbrahim (a.s.) çeşitli kıssalarla Kur'an'da ismi sıkça geçen bir peygamberdir. Hadislerde de çeşitli vesilelerle ismi yer almaktadır. Ayrıca İsmail (a.s.) ve İshak (a.s.)'ın babasıdır.¹⁸⁵ Hz. İbrahim, Halil veya Halilullah (Allah'ın dostu) lakaplarıyla da anılır. Hz. İbrahim cömertliği ve ikramı bol kişiliğiyle bereketin timsali olarak görülmektedir.¹⁸⁶

گر می توانی چون خلیل ای عاشق حق سوختن در آتش نمرود شو آنگه ببین گلزار او

Ger mî tevânî çün Halîl¹⁸⁷ ey âşık-i Hakk sûhten

Der âteş-i Nemrûd şev ângeh bebîn gülzâr-i û

Ey Hak âşığı! Eğer Halil gibi yanabilirsen, Nemrut'un ateşine gir; sonra da onun gül bahçesini gör. (Gazel-238\9)

Rivayete göre Nemrut, gördüğü bir rüya neticesinde iki yıl içerisinde doğan tüm erkek çocuklarını öldürtmeye başlar. Bu olayın üzerine annesi Hz. İbrahim'i bir mağarada doğurur ve orada büyütür. Hz. İbrahim büyüdüğünde putperest kavminin uzakta olduğu bir zamanda baltayla putları kırarak baltayı da büyük putun boynuna asar. Olayın anlaşılmasıyla Nemrut'un emriyle mancınıkla devasa bir ateşin içine atılır. Ancak ateş, Allah'ın emriyle Hz. İbrahim'e zarar veremez.¹⁸⁸ Şair bu beytinde gönlü Allah aşkıyla yanan kişinin Nemrut gibilerin ateşinden korkmaması gerektiğini vurgulamıştır.

بگذر از خورشید و از مه چون خلیل ورنه در خورشید کامل کی رسی؟

Bügzer ez hurşîd û ez mih çün Halîl

Verne der hurşîd-i kâmil key resî?

Halil gibi güneşi ve ayı terk et; yoksa kâmil güneşe nasıl ulaşırsın? (Gazel-273\6)

¹⁸⁵ Aydemir, 57.

¹⁸⁶ Canım, 197.

¹⁸⁷ Bu ismin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-15/4; Gazel-175/5; Gazel-183/11; Gazel-204/2; Gazel-223/10; Gazel-252/8; Gazel-277/6; Kaside-3/16; Mesnevi-1/41; İlhâki şiir-13.

¹⁸⁸ Canım, 199.

Şairin beyitte ifade ettiği olayla ilgili şu rivayet anlatılmaktadır: karanlık bir gecede İbrahim etrafı seyretti. Bu semaların ve yeryüzünün nasıl oluştuğunu düşündü, bunu üzerine “Beni yaratan, bana rızık veren, beni yediren ve içiren Rabbimdir; benim O’ndan başka ilahım yoktur” dedi. Daha sonra sırasıyla semada yıldız, ay ve güneşin görünüp battıklarına şahit oldu. Güneş de batınca İbrahim şöyle dedi: “Ben gökleri ve yeri yoktan var eden Yüce Allah’a ve hak dine yöneldim. Ben hiçbir vakit O’na ortak katanlardan olmam.”¹⁸⁹ Şairin şiirde bahsettiği durum Hz. İbrahim’in bu hikâyesine telmihtir. Beyitte de kişinin kâmil olma yolunda neleri terk etmesi gerektiği Hz. İbrahim’in hikâyesinden yararlanılarak ifade edilmiştir.

Şu beyitte de Hz. İbrahim’in ateşe atılma hikâyesine telmih vardır. Şair beytinde şunları söylemiştir:

من خليل عشق یارم رخ نمی تابم ز نار نار با عاشق چو گلزار است با نارم خوش است

Men Halil-i ‘ışk-i yârem ruh nemî tâbem zi nâr

Nâr, bâ âşık çü gülzâr est bâ nârem hoş est

Ben yârin aşkının Halil’iyim, ateşten yüz çevirmem. Ateş, âşığın yanında gül bahçesi gibidir; ateşle mutluyum (ben). (Gazel-28\7)

2.4.5. Hz. Yâkup

Hz. İshak’ın oğlu ve Hz. İbrahim’in torunudur. Kur’an-ı Kerim’deki bilgilerde peygamber, yahudi kaynaklarında ise İsrail’in ataları olarak bilinen üç peygamberden biridir. Hz. Yâkup’un hikâyesi genellikle tasavvuf edebiyatında hüznün ve sabrın sembolü olarak yer alır. Bu sebeple birçok şair kendisini Yâkup (a.s.)’a benzetmiş ve üzüntülerinden bahsetmişlerdir. Yâkup (a.s.)’un hikâyesi genellikle Yûsuf (a.s.)’un hikâyesinin içinde anlatılır.¹⁹⁰

Şu beyitte Hz. Yâkup’un oğlu Hz. Yûsuf ile olan hikâyesine telmih vardır. Beyit şöyle ifade edilmiştir:

چشم یعقوب از غم روی چو ماهت شد سفید سر بر آر از قعر چاه ای یوسف کنعان ما

Çeşm-i Yâkub¹⁹¹ ez gam-i rûy çü mâhet şod sefîd

¹⁸⁹ Aydemir, 58.

¹⁹⁰ Ömer Faruk Harman, “Ya’kûb”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2013, XLIII, 274-276.

¹⁹¹ Bu ismin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-6/28.

Ser ber âr ez k'ar-i çâh ey Yûsuf-i Ken'an-i mâ

Yakup'un gözü, senin ay (gibi olan) yüzünün üzüntüsünden kör oldu, ey bizim Kenanlı Yûsufumuz, kuyunun dibinden çık, kendini göster. (Gazel-9\6)

Yâkup (a.s.), oğlu Yûsuf (a.s.)'un kaybından sonra oğlu Bünyamin'in de gidişiyle büyük bir üzüntü duymuş ve gözlerine ak inmiştir. Daha sonra oğlu Yûsuf (a.s.)'dan gelen gömleğe yüzünü sürmesiyle gözleri tekrar görmeye başlamıştır.¹⁹²

Şair, şu beytinde ise Hz. Yâkup'un üzüntüsünün bir başka tarafta Züleyhâ'nın sevinci olduğunu vurgulamıştır. Beyit şöyle ifade edilmiştir:

اگرچه از غم یوسف ضریر شد یعقوب بیا و لذت عشق از دل زلیخا پرس

Egerçi ez gam-i Yûsuf zerîr şod Yâkub

Biyâ u lezzet-i 'ışk ez dil-i Züleyha pors

Gerçi Yûsuf'un gamından dolayı Yâkup kör oldu; ama gel, gel de aşkın tadını Züleyhâ'nın kalbine sor. (Gazel-162\6)

بیا که چشم نسیمی به نور رخسارت چنانکه دیده یعقوب شد ز پیراهن

Biya ki çeşm-i Nesîmî be nûr-i ruhsâret

Çünanki dîde-i Yâkub şod zi pîrâhen

Gel; çünkü Nesîmî'nin gözü senin yüzünün nuruyla Yâkup'un gömlekle (açılan) gözü gibi açıldı. (Gazel-212\11)

Nesîmî, bu beytinde kendisini Hz. Yâkup'a benzeterek aynı şekilde sevgilinin nuruyla gözünün açıldığını ifade etmiştir.

2.4.6. Hz. Yûsuf

Yûsuf (a.s.) Kur'an-ı Kerim'de kıssası en ayrıntılı olarak anlatılan peygamberlerdendir. Kur'an'da onun hikâyesi "Kıssaların en güzeli" anlamına gelen "Ahsenü'l-Kasas" olarak geçmektedir.

Yûsuf (a.s.), muhteşem güzelliğiyle divan şiirinde çok fazla zikredilen isimlerdendir. Şairler güzellik vurgusunu kullanmak için sevgiliyi Yûsuf (a.s.)'a benzetir. Kur'an-ı Kerim'de Yûsuf'un hikâyesiyle ilgili motifler pek çok şairin sıklıkla

¹⁹² Mustafa İsmet Uzun, "Ya'kûb", *DİA*, TDV Yay, İstanbul 2013, XLIII, 276-277.

kullandığı mazmunlardandır. Yûsuf'un ilgi çeken güzelliği, kuyuya bırakılması, Mısır'da satılması, Züleyha ile olan hikâyesi, rüya yorumlaması sonucunda başına gelenler, Mısır'a aziz oluşu, bu konulardan bazılarıdır.¹⁹³

صد سینه به سودای تو خون شد چو زلیخا صد یوسف صدیق فرو رفته به چاهت

Sed sîne be sevda-yi tu hun şod çü Züleyhâ

Sed Yûsuf¹⁹⁴-i sâdık furu refte be çâhet

Yüz göğüs, senin sevdandan dolayı Züleyha gibi kan oldu; yüz Kenanlı Yûsuf senin kuyuna düştü. (Gazel-66\2)

Züleyha, Yûsuf'un güzelliğine kapılır ve ondan faydalanmak ister, ancak Yûsuf Züleyha'ya karşılık vermez. Bunun üzerine Züleyha, Yûsuf'a iftira atarak onun zindana girmesine sebep olur.¹⁹⁵

Şair bir başka beytinde Hz. Yûsuf'un kuyuya atılma hikâyesine telmih yapmıştır:

گرچه در این چاه بدن بوده اند رفته کنون یوسف کنعان شوند

Gerçi der in çah-i beden bûde end

Refte kunun Yûsuf-i Ken'an şevend

Gerçi bu beden kuyusunda idiler; ama şimdi gidip Kenanlı Yûsuf olurlar. (Gazel-128\3)

Şu beyitte ise Yûsuf (a.s.)'un Mısır'a aziz oluşuna telmih vardır:

تو آن یوسف لقا ماهی که در مصر الوهیت عزیز حق و حق را هم اسم و هم مسمایی

Tu ân Yûsuf likâ mâhî ki der Mısır-i uluhiyyet

Aziz-i Hakkî u Hakk râ hem ism u hem müsemâyî

Sen, uluhiyet Mısır'ında Hakk'ın azizi, Hakk'ın hem ismi hem müsemması olan Yûsuf yüzlü aysın. (Gazel-289\17)

¹⁹³ Canım, 233-235.

¹⁹⁴ Bu ismin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-9/6; Gazel-116/6; Gazel-132/4; Gazel-162/6; Gazel-189/3; Gazel-247/5; Gazel-287/4; Kaside-6/28; Mesnevi-1/43; Terciiibent-91; İlhâki şiir-69.

¹⁹⁵ Ömer Faruk Harman, "Yûsuf", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2013, XLIV, 1-5.

2.4.7. Hz. Mûsâ

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dininde büyük bir peygamber olan Hz. Mûsâ, İsrailoğullarını Firavun'dan kurtaran bir önderdir.¹⁹⁶

Hz. Mûsâ'ya, peygamberliğini Firavun karşısında ispatlaması için iki mucize verilir. Bunlardan bir tanesi elini göğsüne sokup çıkardığında nurlu bir şekilde görünmesi (Yed-i Beyza); bir diğer mucizesi ise asâsını yere attığında oradaki büyücülerin yılanlarını yutan bir ejderhaya dönüşmesidir.¹⁹⁷

Şu beyitte şair, Hz. Mûsâ'nın beyaz el ve asâ olayına telmih yapmıştır:

شرح ید بیضا را موسی صفتی باید کو حیه تسعی را در دست عصا بیند

Şerh-i yed-i beyzâ râ Mûsâ¹⁹⁸ sıfatî bâyed

Kû heyte-i tes 'î râ der dest-i 'asâ bîned

Yed-i beyzanın şerhi için Mûsâ gibi biri gerekir ki o sürünerek hızla giden yılanı elinde âsâ görsün. (Gazel-129\6)

Hz. Mûsâ Allah ile konuştuğu için ona “Kelimullah” denilmiştir. Türk İslam edebiyatında bu isim, yed-i beyza, âsânın ejderha olması olayı, Firavun'un Kızıldeniz'de boğulması gibi farklı mucizelerle yer alır.¹⁹⁹

Rivayete göre Hz. Mûsâ, Hz. Şuayb'ın yanında on yıl kadar kalır. Bu on yılı doldurduğunda ise ailesini de alarak Mısır'a yola koyulur. Mûsâ, Tur Dağı tarafında ışıldayan bir ateş görür. Ailesine dönerek: “Siz burada durunuz, ben bir ateş gördüm; belki oradan size bir haber yahut bir kor getiririm de ısınabilirsiniz.”²⁰⁰ dedi. Oraya vardığında kutlu yerdeki vadinin sağındaki ağaç yönünden: “Ey Mûsâ! Şüphesiz ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım” diye bir ses işitir.²⁰¹

Ayetlerde geçen bu konuyu Nesîmî bir beytinde şöyle ele almıştır:

¹⁹⁶ Ömer Faruk Harman, “Mûsâ”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2013, XXXI, 207-213.

¹⁹⁷ Canım, 215.

¹⁹⁸ Bu ismin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-4/8; Gazel-50/7; Gazel-80/10; Gazel-107/5; Gazel-113/10; Gazel-175/2; Gazel-180/2; Gazel-186/15; Gazel-189/3; Gazel-199/2; Gazel-203/6; Gazel-215/9; Gazel-219/2; Gazel-227/6; Gazel-243/7; Gazel-247/5; Gazel-250/3; Gazel-256/6; Gazel-281/8; Kaside-1/12; Kaside-2/16; Kaside-4/13; Mesnevi-1/12; Mesnevi-1/44; Tercii bent-32; Rubai-9; İlâhî şiir-38.

¹⁹⁹ Canım, 216.

²⁰⁰ Kasas, 29-30.

²⁰¹ Abdullah Aydın, *Tam Peygamberler Tarihi*, Mehdi Yay., İstanbul 1988, 502.

من موسی کلیم در وادی مقدس هست از شجر سخنگو آن شجره نار با من

Men Mûsâ-yi Kelimem der vâdi-yi mukaddes

Hest ez şecer suhengu ân şecere nâr bâ men

Ben, mukaddes vadide Mûsâ-yı Kelim²⁰²'im; o ateş parçası benimle ağaçtan konuşmaktadır. (Gazel-223\5)

2.4.8. Hz. Süleyman

Hz. Dâvud'un oğludur. Yahudiler ve Hristiyanlar için sadece kral olan Hz. Süleyman İslam'da ise hükümdar peygamberdir.²⁰³ Hz. Süleyman dünyada çok az insana bahşedilen güç ve saltanata sahip olan bir hükümdardır. Hayvanlarla konuşması, tahtının özellikleri, hükümdarlığının sembolü meşhur yüzüğünün gücü, rüzgâra ve cinlere emir verebilmesi gibi olağanüstü mucizelere sahiptir. Bu özellikleri Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayette geçmektedir. Süleyman (a.s.)'ın bu özelliklerinden dolayı onunla ilgili çokça efsanevi hikâyeler söylenmiştir. Bu hikâyelerden divan şairleri de etkilenmiştir.

Divan edebiyatında hatem diye geçen yüzük hakkında çeşitli bilgiler mevcuttur. Bu bilgilere göre Hz. Süleyman'ın gücünün ve kudretinin kaynağı bu yüzüktür. Yüzükte İsm-i Âzam yazılıdır. Yüzüğün verdiği güçle de insanlar, cinler, hayvanlar, rüzgârlar ve dahası Süleyman Peygamber'in emrine verilir.²⁰⁴

Şair şu beytinde Süleyman (a.s.)'ın saltanatına ve o saltanatın esas sahibinin varlığına dikkat çekmiştir.

خاتم ملک سلیمانی ز چیست؟ حکم تسخیر است خاتم از کجاست؟

Hâtem-i mülk-i Süleymanî²⁰⁵ zi çist?

Hük-m-i teshir est hâtem ez kucast?

²⁰² Bu ismin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-33/10; Gazel-74/2; Gazel-89/9; Gazel-105/7; Gazel-129/2; Gazel-135/8; Gazel-144/3; Gazel-149/8; Gazel-202/8; Gazel-212/3; Gazel-277/6; Mesnevi-2/21.

²⁰³ Ömer Faruk Harman, "Süleyman", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2010, XXXVIII, 56-60.

²⁰⁴ Tökel, 231-233.

²⁰⁵ Bu ismin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-54/4; Gazel-111/1; Gazel-127/7; Gazel-128/5; Gazel-141/2; Gazel-157/20; Gazel-240/4; Gazel-277/5; Gazel-278/1; Kaside-1/17; Mesnevi-1/43.

Süleyman'ın saltanat yüzüğü neredendir? Yüzüğün itaat emri neredendir?
(Gazel-23\5)

Rivayete göre bir zaman Süleyman (a.s.) ordusunu alarak sefere çıkar. Yolda ilerlerken karıncaların liderinin diğer karıncalara “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin.” dediğini işitir. Sonra karınca liderini yanına davet eder, karınca lideri de hediye olarak yanında çekirge buduyla davete icabet eder. Süleyman (a.s.)’ın duasıyla çekirge budu bereketlenir ve yarısıyla tüm ordu doyar, kalan yarısını da karıncaya geri verir.²⁰⁶

Nesîmî’nin şu beytinde Hz. Süleyman’ın karınca lideriyle olan hikâyesine telmih vardır. Şair beytini şöyle dile getirmiştir:

جان می‌دهم به دوست از این مور تنگدل پای ملخ به نزد سلیمان که می‌برد؟

Cân mi dehem be dûst ez in mûr-i tengdil

Pây-i meleh be nezd-i Süleyman ki mi bered?

Dosta canımı feda ediyorum; bu incinmiş karıncadan çekirgenin ayağını
Süleyman’ın huzuruna kim götürür? (Gazel-81\8)

2.4.9. Hz. Yunus

Hz. Yunus Musul yakınlarındaki Ninova halkına gönderilen İsrailoğlu peygamberlerinden biridir. Halk, Yunus (a.s.)’a inanmamış ve puta tapmaya devam etmiştir. Bunun üzerine Hz. Yunus öfkelenerek Allah’ın izni olmadan bir gemiye binip gitmek istemiş, ancak gemi bir zaman sonra hareket edememiştir. Gemidekiler “içimizde hain biri var, kurayla onu bulup denize atalım” demişler. Hz. Yunus artarda üç defa kurada çıkınca onu denize atmışlardır. Denize düşen Hz. Yunus’u büyük bir balık yutmuştur. Hz. Yunus balığın karnındayken pişman olup kırk gün Allah’a yalvarmış ve Allah onu affetmiştir. Daha sonra balık onu bir karaya bırakıp gitmiştir. Ninova halkı da pişman olup onu arayıp bulmuş ve tövbe edip Hz. Yunus’a inanmışlardır.²⁰⁷

Hz. Yunus’un hikâyesine telmih yapan şair, beytini şöyle dile getirmiştir:

دلہ یونس تتم حوت است و اشیا بحر بی‌پایان همه عالم به یک حمله بجنبد گر بجنیانم

²⁰⁶ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 412.

²⁰⁷ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 483.

Dilem Yûnus tenem hut est u eşya bahr-i bî pâyân

Heme âlem be yek hamle becünbed ger becünbânem

Gönlüm Yûnus, bedenim balıktır; eşya ise uçsuz bucaksız bir deniz. Eğer sallayacak olsam bütün âlemi bir hamlede sallarım ben. (Gazel-189\4)

Divan edebiyatında Yunus Peygamber genellikle balığın karnına girip orda tövbe edip kurtulmasıyla şiirlere konu olur.²⁰⁸ Nesîmî de aynı şekilde Yunus Peygamber'i bu konusuyla şiirine işlemiştir.

2.4.10. Hz. Yahyâ

Hz. Yahya, Hz. Zekeriya'nın oğludur. Hz. Zekeriya'nın Allah'tan evlat dilemesi üzerine Yahya (a.s.) dünyaya gelmiştir. Hz. İsâ ile aynı zamanda yaşamıştır.²⁰⁹ Şair, şu beyitte Yahya Peygamber'i ve diğer ismi geçen peygamberleri anmak suretiyle Hz. Ali'ye övgüde bulunmuştur. "Y" harfine dikkati çeken şair, Peygamberlerin isimlerine yer verirken özellikle ismi Y harfiyle başlayanları zikretmiştir:

ی یمن یمن یمن یاسین ینبوع کرم یادگار یوسف و یعقوب و هم یحیی علی است

Ye yumn yumn yumn Yâsîn yenbu-i kerem

Yadgâr-i Yûsuf u Yâkub u hem Yahyâ 'Ali est

Ye, bereket, uğur ve bolluk; Yasin'in cömertlik kaynağı, Yûsuf'un, Yâkub'un ve de Yahya'nın hatırası Ali'dir. (Kaside-6\28)

Şair, Yahya (a.s.)'nin adını ve diğer peygamberleri zikrettiği bir diğer beytini şöyle dile getirmiştir:

هادی دین یحیی یوسف بیان مظهر حق نوح سلیمان مکان

Hâdi-yi dîn Yahyâ-yi Yûsuf beyân

Mazhar-i Hak Nûh-i Süleyman mekân

Dinin rehberi Yûsuf beyanlı Yahyâ; Hakk'ın mazharı Süleyman mekânlı Nûh. (Mesnevi-1\43)

²⁰⁸ Canım, 232.

²⁰⁹ Canım, 229.

2.4.11. Hz. Îsâ

Hz. Îsâ kendisine İncil indirilen İsrailoğullarının son peygamberidir. Mucizevi bir şekilde Hz. Meryem'den babasız olarak doğmuştur.²¹⁰ Hz. Îsâ daha çocukken mucizelerini gösteren bir peygamberdir. Bebekken konuşması, nefesiyle ölüyü diriltmesi, hastayı iyileştirmesi, dokunduğuna hayat vermesi (mesih), körlerin gözünü açması, ruhunun göğe yükselmesi gibi mucizeleri vardır. Bir inanca göre Îsâ'nın Mehdi olduğu yahut onunla aynı zamanda tekrar ortaya çıkacağına inanılır. Halen gökte yaşamaktadır ve kıyamet zamanı gelince Deccal ile savaşıp onu yenecektir. Mesih olarak anılır ve ona "Rûhu'l-kuds" de denir. Divan şiirinde nefesinin kuvveti sevgiliye teşbih edilir. Onun canlandıran nefesi gibi sevgilinin dudağı da can verir.²¹¹

Şair, şu beytinde sevgilinin nefesini Îsâ'nın nefesine benzetip şöyle ifade etmektedir:

دمش چون نفحه عیسی به عاشق روح میبخشد تعالی الله! چه لطف است این که آن شیرین دهن دارد

Demeş çün nefhe-i Îsâ²¹² be âşık rûh mi bahşed

Teâlâllah! Çe lûtf est in ki ân şîrîndeheh dâred

Onun nefesi, Îsâ'nın nefesi gibi âşığa can veriyor. Ulu Allah'ım! O tatlı dillinin sahip olduğu şey ne güzeldir. (Gazel-79\7)

Şair, Hz. Îsâ'nın göğe yükselişini kendisiyle ilişkilendirip şöyle ifade etmektedir:

بی کیف و کم آن کس که چو ما نطق خدا شد چون عیسی مریم به سماوات برآمد

Bî kif u kem ân kes ki çü mâ nutk-i Hüda şod

Çün Îsâ-yi Meryem be semâvat berâmed

Nitelik ve niceliksiz, bizim gibi Allah'ın nutku olan kişi, Meryem oğlu Îsâ gibi göklere yükseldi. (Gazel-106\2)

Şu beyitte de Hz. Îsâ'nın Deccal ile savaşına işaret vardır.

از خر دجال اگر بگذرند همنفس عیسی دوران شوند

Ez her-i Deccâl eger begüzerend

²¹⁰ Pala, 235.

²¹¹ Canım, 205-207.

²¹² Bu ismin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-4/6; Gazel-16/4; Gazel-80/1; Gazel-98/9; Gazel-107/4; Gazel-109/5; Gazel-175/18; Gazel-175/19; Gazel-180/2; Gazel-181/4; Gazel-185/9; Gazel-190/15; Gazel-199/2; Gazel-203/6; Gazel-204/8/13; Gazel-215/11; Gazel-216/8; Gazel-220/3; Gazel-243/5; Gazel-246/5; Gazel-258/8; Gazel-277/2/6; Gazel-281/7; Gazel-289/28; Kaside-1/12; Kaside-4/13; Mesnevi-1/12; Mesnevi-1/45; Müstezad-3; Rubai-80; İlhâki şiir-2/2.

Hemnefes-i Îsâ devrân şevend

Deccal'ın eşeğini terk ederlerse eğer, zamanın Îsâ'sının arkadaşı olurlar.
(Gazel-128\13)

Hz. Îsâ'nın Mesih olarak anıldığı beyitler de şöyledir:

آن دمى كز وى مسيحا مرده را زنده گردانيد آن دم از كجاست؟

Ân demî kez vey Mesîhâ²¹³ morde râ

Zinde gerdanîd an dem ez kucaşt?

Mesih'in kendisiyle ölüyü dirilttiği o nefes nedir (nereden gelmiştir)?
(Gazel-23\4)

ای سالک راه خدا! روز مسیحا را طلب وعده همان بوده است کان آمد فرود از آسمان

Ey sâlik-i râh-i Hüda! Rûz-i Mesîhâ râ taleb

Va'de heman bûde est k'an âmed furud ez âsmân

Ey Allah yolunun saliki! Mesih'in (ineceği) günü talep et; çünkü onun gökyüzünden ineceği vadedilmiştir. (Gazel-204\5)

2.5. İLİMLER

2.5.1. Kelâm

Allâh Teâlâ'nın varlığından ve yegâneliğinden söz eden ilme kelâm ilmi denir. Kur'an-ı Kerim'den de Allah'ın sözü olması hasebiyle “Kelâm-ı Kadîm” diye bahsedilir.²¹⁴ Hakk'ın zâtıyla sıfatları, varlık, yokluk, eşyaların hakikatlerinin irdelenmesi gibi meseleler üzerinde İslam esaslarına uygun şekilde yapılan her türlü araştırma bu ilmin konusunu oluşturur.²¹⁵

Nesîmî'nin, kelâm ilmine şu iki beyitte değindiği görülmüştür:

چشم ما بینا به حق شد، ما به حق بینا شدیم صورت خود یافتیم آیینہ اشیا شدیم

Çeşm-i mâ bînâ be Hak şod, mâ be Hak bînâ şodîm

²¹³ Bu ismin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-28/1; Gazel-77/10; Gazel-99/6; Gazel-128/12; Gazel-162/7; Gazel-179/2; Gazel-183/12; Gazel-185/11; Gazel-188/9; Gazel-201/7; Gazel-204/7/10; Gazel-224/4; Gazel-243/3; Gazel-252/6; Gazel-259/7; Kaside-5/5; İlâhî şiir-2/3; Mesnevi-2/19.

²¹⁴ Pala, 264-265.

²¹⁵ Agah Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Dergâh Yay. İstanbul 2015, 81-84.

Sûret-i hod yâftim âyine-i eşyâ şodîm

Bizim gözümüz Hak ile gördü; biz Hak ile gördük. Kendi suretimizi bulduk, eşyanın aynası olduk. (Gazel-199\1)

مسیح است به ذات خدا، کلام قدیم به هر صفت که برآید چنانکه در حصبا

Müsebbih est be zât-i Hüda Kelam-ı Kadîm

Be her sıfat ki berâyed çünanki der hasebâ

Kelam-ı Kadim çakıl taşlarındaki gibi ortaya çıkan her sıfatta Allah'ın zatını tesbih eder. (Kaside-1\20)

2.5.2. İlm-i Ledün

“Ledün” kelimesi “tarafından” demek olup Arapçadır. Bu kelime direkt Allah tarafından bahşedilmiş bilgi anlamındadır. İslami düşüncede buna bâtın yani saklı bilgi denmiştir. Daha çok tasavvuf erbabının kullandığı bir kavramdır.²¹⁶ Nesîmî'nin divanında bu ilimle ilgili şöyle bir beyit yer almaktadır:

رموز «من لدن» بر من از آن شد مو به مو روشن که در تحقیق این علم دلایل آن خط و خال آمد

Rumûz-i min ledün ber men ez ân şod mû be mû rûşen

Ki der tahkîk-i in 'ilmem delil ân hatt u hâl âmed

Min ledün rumuzu bana büsbütün aydınlandı; çünkü araştırmada bu ilmime, o ayva tüyü ve ben delil oldu. (Gazel-108\4)

Nesîmî, sevgilinin yüzünün rehberliğiyle ledün ilmine vâkıf olduğunu dile getirerek sevgiliye iltifat etmiştir.

²¹⁶ Canım, 424.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİŞİLERLE İLGİLİ KAYNAKLAR

3.1. KUTSAL KİTAPLARDA ZİKREDİLEN İSİMLER

3.1.1. Âsaf

Kur'an-ı Kerim'de ismi geçmemekle birlikte Hz. Süleyman hakkındaki ayetin (Neml 27:38-40) tefsirinde âlimler Âsaf'ın ismini zikretmişlerdir. Bu ayetteki “kitabın bilgisine sahip biri” tabiriyle kastedilenin kim olduğu hakkında çeşitli rivayetler varsa da çoğu müfessir bu kişinin Süleyman Peygamber'in veziri Âsaf olduğunu söylemişlerdir.²¹⁷ Âsaf, İslami literatürde Hz. Süleyman'ın güvendiği kişi, teyze oğlu, kâtibi ya da en bilinen veziri diye anılır. İsm-i Âzam bilgisi olduğu, kerametli biri olduğu, dualarının geri çevrilmediği aktarılır. Edebiyatta bilhassa Hz. Süleyman ile ilişkisi, ileri görüşlü kişiliği, bilgi ve becerisiyle meşhur bir vezir olarak zikredilir.²¹⁸

مرا تا هدهد دل شد رسول نامه عشقت ز آصف بسته ام صفها، سلیمانم به جان تو

Merâ tâ hüdhüd-i dil şod resûl-i nâme-i 'ışket

Zi Âsaf beste em safhâ, Süleymânem be cân-i tu

Gönül Hüdhüd'ü senin aşk mektubunun elçisi olduğu için Âsaf'tan saflar dizmişim, Süleyman'ım canına yemin olsun. (Gazel-240\4)

Hz. Süleyman'ın ünlü veziri Âsaf'ı beytinde zikreden şair, onu Hüdhüd ile ele almıştır.

3.1.2. Dabbe

İri yapılı bir yaratık olduğu rivayet edilen Dabbetu'l-arz, kıyamet alametlerinden biri olarak bilinir. Mekke'de yer alan Safa tepesinin yarılabacağı ve içerisinden Dabbe'nin çıkacağı söylenir. Hz. Mûsâ'nın âsâsı ile Hz. Süleyman'ın yüzüğünün yerini bulacağı, âsâ ile insanların yüzüne dokunarak inanan ve inanmayanları damgalayacağı söylenir.

²¹⁷ Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yay., İstanbul 2016, 257.

²¹⁸ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008, 73.

Kur'an-ı Kerim'in Neml Suresi'nde(27:82) ayrıntıları olmadan yer alan bu yaratık, İslam kaynaklarında kıyamet alameti olarak söz konusu edilir.²¹⁹

زمین کعبه منشق شد برون آمد از او دابه چو کرد اظهار آیت ها ز کعبه زان دوانستی

Zemin-i Kâ'be münşak şod birûn âmed ez û Dabbe

Çü kerd ezhâr-i ayetha zi Kâ'be zan devanestî

Kâbe'nin yeri yarıldı, ondan bir hayvan çıktı; Kâbe'den ayetleri ortaya çıkardığı için koşturmaktadır. (Kaside-7\55)

Şair, Dabbetu'l-arz'ın ortaya çıkacağı yeri ve yapacağı şeyleri şiirinde konu etmiştir.

3.1.3. Deccal

Deccal kelime olarak “Allah'ın zıddı ve Mesih'in zıddı” anlamlarına gelir. Sözlüklerde de “aşırı yalan söyleyen” manasında yer alır. Tek gözü kör olarak bilinen Deccal'in Kûfe, İsfahan veya Horasan'da ortaya çıkacağı ve eşeğinin dolanarak hızlıca kötülüğünü yayacağı söylenir.²²⁰ Yalanlarıyla insanları kendine inandırıp yeryüzünde fitne yayacağı anlatılan bu varlığın kıyametin son demlerinde dünyaya gelip Tanrılık iddiasında bulunacağı ve Mehdi'nin gelip onu öldüreceği söylenmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.), kıyametin yaklaştığını gösteren birçok fitnenin olacağını ama bunlardan en kötüsü ve korkuncunun bu yaratık olacağını söylemiştir.²²¹

دلم ز فتنه دجال از آن شده است ایمن که روح قدسی ما همدم مسیحا شد

Dilem zi fitne-i Deccâl ez ân şode est îmen

Ki rûh-i kudüs-i mâ hemdem Mesîha şod

Gönlüm Deccal'in fitnesinden emin olmuştur; çünkü bizim Ruhu'l-kudüsümüz Mesih'in arkadaşı oldu. (Gazel-99\6)

Nesîmî bu beytinde memduhunu Ruhu'l-kudüs olarak görmüş ve onun yanındayken emniyette olacağını söylemiştir.

²¹⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 225.

²²⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 236.

²²¹ Pala, 109.

3.1.4. Firavun

Firavun, esasında eski Mısır krallarına verilen bir lakaptır. Ancak Kur'an'da bahsedilen Firavun, Hz. Mûsâ döneminde yaşayan kişidir.²²² Kur'an'da Hz. Mûsâ'ya ve kavmine eziyet eden bu Firavun'un yaptıkları Yûsuf suresinde geçer. Burada geçen hikâyeye göre Firavun Hz. Mûsâ'nın Hak dine davetini reddeder ve tanrılık davasında bulunur. Hz. Mûsâ kendisine inananlarla birlikte Mısır'dan ayrılırken Firavun da peşlerine düşer. Kızıldeniz Hz. Mûsâ'nın âsâ mucizesiyle iki yana doğru açılır ve tüm inananlar o geçitten geçer. Firavun da o geçitten peşlerine takılır, ancak tam orta yola geldiğinde geçit tekrar sularla dolarak Firavun'a mezar olur.²²³

آن که چون موسی نبرد از نار و جهت ره به حق
همچو فرعونش نماید در نظر خون آب نیل

Ân ki çün Mûsâ nebûrd ez nâr-i vechet reh be Hak

Hemçü Fir'avneş nemâyed der nazar hûn-i âb-i nil

Mûsâ gibi senin yüzünün ateşinden Hakk'a ulaşmayan kişinin gözüne Nil suyu, Firavun'a görüldüğü gibi görünür. (Gazel-175\2)

Bu beyitte Hz. Mûsâ'nın Nil nehrini aşması ve ateşe doğru gidip Allah'ın nidasını işitmesi olaylarına telmih vardır.

3.1.5. Hârût ve Mârût

İsimleri büyü konusunda zikredilen iki melektir. İkisinin ismi de Bakara suresi 102. ayette geçer. İslâmî ve İsrâîliyyat kaynaklı bilgilerde çeşitli hikâyeler yer alır. Hârût ve Mârût, Allah tarafından yeryüzüne indirilen, insanların davalarına bakan iki melek iken bir konu hakkında kötü davranışta bulununca Allah onları Babil'de ateşle dolu bir kuyuya baş aşağı asarak cezalandırır. Orada halen insanlara sihir öğretmeye devam ettikleri rivayet edilir.²²⁴

Divan edebiyatında sevgilinin gamzesi ve göz süzmeleri sihir yapmakta Hârût ve Mârût'a teşbih edilmiştir. Sevgilinin çene çukuru da bu meleklerin asılı olduğu kuyu anlamında kullanılmış ve âşık da o kuyuda asılı kişi olarak tasvir edilmiştir.²²⁵

²²² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 322.

²²³ Pala, 157.

²²⁴ Pala, 194.

²²⁵ Tökel, 283.

ز هاروت ار چه آموزند مردم ساحری لیکن کجا چون مردم چشمت تواند ساحری کردن

Zi Hârut er çi âmuzend merdûm sâhirî liken

Kuca çün merdûm-i çeşmet tevâned sâhirî kerdên

İnsanlar gerçi büyücülüğü Hârut'tan öğrenirler; ama senin gözbebeğin gibi büyücülük nasıl yapılabilir? (Gazel-211\4)

Şair, sevgilinin büyüleyici bakışlarını Hârut'un büyücülüğüne benzetmiştir. Sevgilinin büyücülükte daha etkili olduğunu söyleyerek onu övmüştür.

3.1.6. Hızır

Kur'an-ı Kerim'de adı geçmemekle beraber Kehf Suresi'nde (60-82) Hz. Mûsâ ile seyahat eden kişinin Hızır olduğu rivayet edilir.²²⁶ Ölümsüzlük sırrına vakıf olan Hızır'ın, zorda kalanlara yardımcı olduğu inanışı yaygındır. Hızır, edebiyatta pek çok yönüyle yer alır. İskender'le olan âb-ı hayata ulaşma macerası, Hz. Mûsâ ile olan yolculuğu, ayak bastığı yerlerin yeşermesi, kıyamete değin yaşaması, zorda kalmışlara yardımcı olması vb. gibi pek çok hikâyesi edebiyatlarda konu olmuştur.²²⁷

Nesîmî, Hızır'ın âb-ı hayat meselini beytinde şöyle ele almıştır:

چشمه حیوان کز او شد زنده جاوید خضر در بهشت روی او دیدم روان آن چارجوست

*Çeşme-i hayvan kez û şod zinde câvid-i Hızır*²²⁸

Der bihişt-i rûy-i û dîdem revân ân câr-i cûst

Hızır'ın kendisiyle sonsuza dek diri olduğu hayat suyunu, onun cennet yüzünde dört ırmak olarak akar gördüm. (Gazel-49\2)

Şair, Hızır'ın bin bir zorlukla bulduğu ölümsüzlük suyunun, aslında sevgilinin yüzünde olduğunu söyleyerek sevgilisini övmüştür.

3.1.7. Kârun

Kur'an-ı Kerim'de ismi Firavun ve veziri Hâmân'la birlikte yer alan, Hz. Mûsâ döneminde yaşamasıyla, hazineleriyle ve cimriliğiyle bilinen Kârun, Allah'a isyan

²²⁶ Keleş, *Divan Şiirinde Miraciyye Kasideleri-Tespit ve Tahlil*-, 335.

²²⁷ Canım, 283-285.

²²⁸ Bu ismin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-9/1; Gazel-19/5; Gazel-20/7; Gazel-49/2; Gazel-115/5; Gazel-262/5; Kaside-1/17/49; Kaside-5/108; Mesnevi-1/44; Rubai-31.

etmesinin akabinde tüm hazinesiyle birlikte yok olmuştur.²²⁹ Kârun edebiyatta, hazinesi cimriliği ve zalimliğiyle yer alır.²³⁰

Şair, beytinde memduhunun kapısında duran bir dervişin ne Cem'in saltanatına ne de Kârun'un hazinesine ihtiyaç duyduğunu dile getirmiştir.

هرکه را نامش به درویشی برآمد بر درت کی نظر در ملک جم یا گنج قارون می کند

Her ki râ nâmeş be dervîşî ber âmed ber deret

Key nezer der mülk-i Cem ya genc-i Kârun mi koned

Adı senin kapında derviş olarak ortaya çıkan kişi, Cem'in saltanatına veya Kârun'un hazinesine nasıl nazar eder? (Gazel-121\8)

3.1.8. Nemrut

Babil'in kurucusu ve kralı olan Nemrut, İbrahim Peygamber'i ateşe mancınıkla attırmasıyla bilinir. Bir rivayette kafasının içini kemiren sineği öldürtmek için kafasına her gün tokmakla vurdurmuş daha sonra tokmakçı tokmağın pamuğunun içine gürz koyarak Nemrut'un başına vurmuş ve onu öldürmüştür. Nemrut, edebiyatta daha ziyade Hz. İbrahim ile olan hikâyesiyle bilinir.²³¹

گر می توانی چون خلیل ای عاشق حق سوختن در آتش نمرود شو آنگه ببین گلزار او

Ger mi tevâni çün Halil ey âşık-i Hak sũhten

Der âteş-i Nemrud şev anki bebîn gülzar-i û

Ey Hak âşığı! Eğer Halil gibi yanabilirsen, Nemrut'un ateşine gir; sonra da onun gül bahçesini gör. (Gazel-238\9)

Nesîmî, Hz. İbrahim'in ateşe atılma olayına işaret etmiştir. Hak âşığı olan kişiye Halil gibi Nemrut'un ateşine girdiği sürece gül bahçesini görebileceğini anlatmıştır. Yani, eğer güzelliğe ulaşmak isteniyorsa zorluklara gözü kapalı girmek gerektiğini ifade etmiştir.

²²⁹ Canım, 302.

²³⁰ Pala, 258.

²³¹ Pala, 356.

3.1.9. Sâmirî

İbrani dilinde Şemeri diye adlandırılan Sâmirî ile ilgili bilgiler çeşitlidir. Kur'an-ı Kerim'de insanları Allah'ın yolundan şaşırtıp başka yola çağıran biri olarak bilinen Sâmirî'nin İslam kaynaklarındaki ismi Harun bin Zafer ya da Mûsâ bin Zafer diye geçer. Sâmirî sihirbazlık ve büyücülüğü ile tanınır. Kur'an-ı Kerim'in A'raf (7:148) ve Tâhâ (20:88\95-96) surelerinde ismi geçmektedir. Sâmirî edebiyatta da yine büyücülüğü, yoldan saptırıcılığı, meşhur buzağısı ve tanrı tanımazlığı yüzünden Hz. Mûsâ'nın onu cezalandırmasıyla tanınır.²³²

جمال نور تجلی چو دید چشم کلیم به کید سامری ایمان نخواهد آوردن

Cemal-i nûr-i tecelli çü dîd çeşm-i Kelîm

Be keyd-i Sâmirî îman nehâhed âverden

Kelîm'in gözü tecelli nurunun güzelliğini gördüğü için Sâmirî'nin hilesine inanmayacaktır. (Gazel-212\3)

Şair burada Hz. Mûsâ'nın Allah ile olan görüşmesine işaret etmiştir. Allah'ın tecelli güzelliği sayesinde Hz. Mûsâ'nın hiçbir büyüye kapılmayacağını ifade etmiştir.

3.1.10. Ye'cûc ve Me'cûc

Kur'an-ı Kerim'de isimleri yer alan Ye'cûc ve Me'cûc, kıyamet alametlerindendir. Bunlar dünyada bozgunculuk çıkaracağı ve herkese eziyet edeceği söylenen kabilelerin isimleridir. Bu iki isim ecic kökünden türemiş olup “ateş ve kıvılcım” manasındadır. Ye'cûc ve Me'cûc kavminin ekinlerini yağmaladığı ve hayvanları telef ettiği rivayet edilir. Bu duruma karşı halk Zülkarneyn'den yardım ister. Bunun üzerine Zülkarneyn, Allah'ın izniyle iki dağ arasına devasa bir duvar örerek halkı ve insanlığı kıyamete kadar bu kavimden korumaya alır.²³³ Bu iki kabile, Hz. Nûh'un oğlu Yafes'in soyundandır. Çeşitli rivayetler olmakla birlikte kıyamete yakın tekrar ortaya çıkacakları, yeryüzüne fesat yayacakları ve afetlere sebebiyet verecekleri anlatılır.²³⁴

²³² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 606.

²³³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 720.

²³⁴ Pala, 480-481.

Ye'cüc ve Me'cüc'ün yer aldığı şu beyitlerde hem Zülkarneyn'in çektiği setten hem de Hz. Nûh ile olan bağlantıya işaret edilmiştir:

چو انس و جن شدند کافر، شدند یاجوج و هم مأجوج از آن سدی که ذوالقرنین بر ایشان بست ایمان است

Çü ins u cin şodend kâfir, şodend Ye'cüc u hem Me'cüc

Ez ân seddî ki Zülkarneyn ber îşan best îman est

İnsanlar ve cinler kâfir oldular; ama Ye'cüc ve Me'cüc, Zülkarneyn'in önlerine çekmiş olduğu setle iman ettiler. (Gazel-36\9)

گر جهان از فتنه یاجوج پرطوفان شود چون تویی با نوح در کشتی، ز طوفان غم مخور

Ger cihan ez fitne-i Ye'cüc pür tufan şeved

Çün tûyî bâ Nûh der keşti zi tûfân gam mehor

Dünya Ye'cüc'ün fitnesinden dolayı tufanlarla dolsa da sen, Nûh ile gemide isen tufandan dolayı üzülme. (Gazel-157\19)

3.2. HÜKÜMDARLAR

3.2.1. Gazneli Mahmut

Gazneli bir komutanın oğlu Mahmut, cesaretiyle ve zekasıyla öne çıkmış ve bu başarılı durumuyla Gazneli Devleti'nin en önde gelen hükümdarı olmuştur. "Sultan" ünvanıyla anılan ilk hükümdardır. Fetihleriyle İslam dinini yaymada önemli bir kişidir. Hükümdarlığı süresince şairlere büyük değer vermiştir. Sarayında pek çok şair bulundurmıştır. Divan edebiyatında özellikle şairlere ihtimamı, cömertliği ve kulu Ayaz* ile çokça yer almıştır.²³⁵

متاب روی ز خدمت که بر در محمود طریق بنده مخلص بجز ایازی نیست

Metâb-i rûy zi hidmet ki ber der-i Mahmûd

Tarîk-i bende-i muhlis becuz Ayâzî nist

Hizmetten yüz çevirme; çünkü Mahmud'un kapısında samimi kulun yolu, Ayaz'ın yolundan başkası değildir. (Gazel-57\4)

* Gazneliler padişahı Sultan Mahmut'un fizikî ve ruhî güzelliğiyle meşhur kölesidir. Detaylı bilgi için bkz. Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 245.

²³⁵ Pala, 295.

Şair, öğüt verdiği beytinde köle Ayaz'ın Sultan Mahmud'a olan muhabbet dolu hizmetini örnek vermiştir.

3.2.2. Sencer

Büyük Selçuklular devletinin hükümdarlarından. İsmi, İran'ın Sencar kasabasından dolayı Sencer diye zikredilmiştir. Selçuklular, onun devrinde parlak dönemlerini yaşamıştır.²³⁶

Nesîmî, Sencer döneminin kötü zamanlar olduğunu söyleyerek, onun hüküm sürdüğü yerlerde iğde gibi bir bitkinin bile yeşermediğini şöyle ifade etmiştir:

گرچه عالم بود در فرمان سنجر آن زمان سنجدی ناید برون آنجا که خاک سنجر است

Gerçi âlem bud der ferman-i Sencer ân zaman

Sencidi nâyed birûn anca ki hak-i Sencer est

Gerçi dünya o zaman Sencer'in fermanı altında idi; ama onda bir iğde bile bitmez, çünkü Sencer'in toprağıdır. (Kaside-5-Bahru'l-esrâr\13)

3.3. EFSÂNEVÎ AŞK KAHRAMANLARI

3.3.1. Hüsrev ve Şirin

Sâsânî Padişahı Hüsrev Perviz ve Ermen Kraliçesi Şirin'in meşhur aşklarını konu alan mesnevinin adıdır.²³⁷ Gerçek bir olaydan esinlenerek yazılan, zamanla efsaneleşen Hüsrev ve Şirin hikâyesi ilk kez Firdevsî'nin *Şâhname*'sinde hükümdar Hüsrev Perviz'den dolayı yer almıştır. Bu hikâye, *Şâhname*'den ayrı olarak mesnevi formunda çeşitli şairler tarafından kaleme alınmıştır. Hikâye, çeşitli yazar ve şairlerin eserlerinde genişlemiş ve değişik detaylara sahip olmuştur.²³⁸

Nesîmî, çeşitli şairlerin kaleminden geçen bu hikâyeyi şiirinde şöyle ifade etmiştir:

فرهاد بیدل از غم شیرین هلاک شد این قصه را به خسرو خوبان که می‌برد؟

²³⁶ Pala, 399.

²³⁷ Pala, 220.

²³⁸ Canım, 355.

Ferhâd-i bîdil ez gam-i Şîrin helak şod
În kıssâ ra Husrev-i hûban ki mî borîd?

Âşık Ferhat, Şirin'in gamıyla helak oldu. Bu hikâyeyi güzeller Hüsrev'ine kim götürür? (Gazel-81\6)

3.3.2. Leyla ile Mecnûn

Bilhassa Doğu edebiyatlarında çokça bahsedilmiş bu aşk hikâyesi, Leyla adlı bir kızla Kays adındaki bir genci anlatır. Aynı zamanda bu başlıkla yazılan pek çok eser mevcuttur. Kays, Leyla'ya olan aşkı yüzünden deliye dönüp artık Mecnûn olarak anılır. Leyla ile Mecnûn'a nispet edilen anlatıların bir şekilde ilave ve yorumlarla artarak büyük bir hikâyeyi ortaya çıkardığı düşünülmektedir.²³⁹

Divan edebiyatında Mecnûn âşığı, Leyla ise sevgiliyi temsil eder. Şairler Mecnûn'un Leyla'ya olan sevdasını çeşitli mazmunlarla taçlandırır. Leyla kelime anlamı olarak gecedir. Leyla'nın saçlarının siyah oluşu ve zinciri andırması pek çok şairin şiirinde konu olmuştur.²⁴⁰ Nesîmî de şu beytinde Leyla'nın saçlarını zincire benzeterek Mecnûn'a çare arayışını şöyle ifade etmiştir:

ای صبا زنجیر جعد طره لیلی کجاست؟ تا علاج این دل بیچاره مجنون کنم

Ey sabâ zincir-i câ 'd-i torre-i Leylâ kocast?

Ta 'ilac-ı in dil-i biçâre-i Mecnûn konem

Ey saba rüzgârı! Leyla'nın zincir gibi olan kıvrımlı kâkülü nerede? (Getir de) Mecnûn'un bu çaresiz gönlüne şifa vereyim. (Gazel-192\3)

3.3.3. Yûsuf ve Züleyha

Yûsuf (a.s.)'un Züleyha ile olan hikâyesini konu alan tüm eserlerin ortak ismidir. Mesnevi olarak işlenen bu kıssa Kur'an'da Yûsuf suresinde anlatılmaktadır. Yûsuf ve Züleyha kıssası, şiirlere çeşitli kompozisyonlar oluşturmuştur. Yûsuf'un kuyuda bırakılması, Züleyha'nın Yûsuf'a olan aşkı bu hikâyede başı çeken konulardır.²⁴¹

²³⁹ Keleş, *Divan Şiirinde Miraciyye Kasideleri -Tespit ve Tahlil-*, 385.

²⁴⁰ Tökel, 350-351.

²⁴¹ Keleş, *Divan Şiirinde Miraciyye Kasideleri -Tespit ve Tahlil-*, 387.

Şair, Yûsuf ve Züleyha hikâyesine hatırlatma yaparak âşık kişiyi hem aşkından çığına dönen Züleyha'ya hem de kuyuya düşen Yûsuf'a benzetmiştir. Her ikisini de sevgiliye aşkından dolayı tuzağa düşmüş olarak tasavvur etmiştir.

صد سینه به سودای تو خون شد چو زلیخا صد یوسف صدیق فرو رفته به چاهت

Sed sîne be sevdâ-yi tu hun şod çü Züleyhâ

Sed Yûsuf-i sâdık furu refte be çâhet

Yüz göğüs, senin sevdandan dolayı Züleyha('nın göğsü) gibi kan oldu, yüz Kenanlı Yûsuf senin kuyuna düştü. (Gazel-66\2)

3.4. DİNÎ VE TASAVVUFÎ ŞAHISLAR

3.4.1. Ebû Derdâ

Üveymir bin Malik, Hz. Peygamber'in ileri gelen sahabelerindendir. Hatta Hz. Peygamber onun için "ümmetimin bilgelerinden biri" diye bahsetmiştir. Selman-ı Fârisî ile sahabe kardeşi olmuşlar ve Kur'an-ı Kerim'i toplama görevini de Ebu Derdâ üstlenmiştir. Derdâ kelimesi Farsçadaki derd kelimesiyle benzediği için Ebû Derdâ'nın ömrü boyunca hastalıkla uğraştığı düşünülmüştür. Bu bilgi neticesinde insanlar, evlerinden hastalığı defetmek için âş-ı Ebû Derdâ ismini verdikleri bir yemek yapıp fakirlere dağıtmayı uygun görmüşlerdir.²⁴²

Nesîmî, Ebû Derdâ'nın bu dertli yönüne şöyle yer vermiştir:

هست از کرم درمان، محروم ابودردا کو درد دل خود را غیر از تو دوا ببند

Hest ez kerem-i dermân, mahrûm-i Ebû Derdâ

Kû derd-i dil-i hud râ gayr ez tu devâ bîned

Dermanın kereminden Ebû Derdâ mahrumdur; çünkü o, gönül derdinin dermanını senden başkasında görür. (Gazel-129\10)

3.4.2. Ferîdüddin Attâr

Nişabur köylerinden birinde doğan Ferîdüddin Attâr, yaşamının yirmi dokuz yılını Nişabur'da, seksen beş yılını da Şadbah'ta sürdürmüştür. Esaret altında olduğu bir

²⁴² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 267.

dönemde Moğol bir asker tarafından şehit edilmiştir (586\1190). Gençlik döneminde sufilerden feyz alan Attâr, kendini dünya meşgalelerinden uzak tutup ibadete ve nefis terbiyesine vermiştir. Tasavvufi edebiyatın deha seviyesinde zekaya sahip bir şahsıdır. *Mantıku't-Tayr* ve *Pendname* onun en meşhur eserleridir.²⁴³

Şair, Attar'ı şu beytinde ünlü eseriyle şöyle zikretmiştir:

آن کتابی که پر ز اسرار است منطق الطیر شیخ عطار است

Ân kitabî ki pür zi esrâr est

Mantıku't-tayr-i Şeyh Attâr est

Sırlarla dolu olan kitap, Şeyh Attar'ın *Mantıku't-tayr*'ıdır. (Kıta, Tamamlanmamış Gazeller ve Beyitler-21)

3.4.3. İbrâhim b. Edhem

Tasavvuf şahsiyetlerinin önde gelen isimlerinden olan İbrahim Edhem, hükümdarlık zamanında şatafat içerisinde yaşarken, ilahî bir kıvılcımla kendini tasavvufa vermiştir. Bu ilahî yola kendini adanması, malı mülkü ve dünya kaygısını aşarak hayatına devam etmesi onu örnek alınan bir kişi yapmıştır. Onun hayatındaki bu fedakârlık örneği çeşitli efsaneleri peşinde getirmiştir.²⁴⁴

Nesîmî'nin, girdiği âşıklık yolunda yanına yârenlik edecek kişinin İbrahim Edhem gibi bir sûfî olmasını arzu ettiği beyti şöyledir:

تا نباشم در بیابان محبت بی‌طریق همجو ابراهیم عاشق ادهمی می‌بایدم

Tâ nebâşem der bepâyan muhabbet bî tarîk

Hemçü İbrahim âşık-i Edhemî²⁴⁵ mî bâyedem

Muhabbet çölünde arkadaşsız kalmamam için, âşık İbrahim gibi bir Edhem gerekiyor bana. (Gazel-185\8)

3.4.4. Mani

Mani, çeşitli dinlerin karışımı olan Maniheizm adındaki dinin kurucusudur. Edebiyatta ise genellikle resim yapma maharetiyle meşhur olan bir ressamdır. Nereli

²⁴³ Kam, 127-128.

²⁴⁴ Tökel, 321-322.

²⁴⁵ Bu ismin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-55/3; Gazel-277/10.

olduğu kesin olarak bilinmemektedir.²⁴⁶ Maniheizm daha çok Çin’de yaygınlaşmıştır. Çizdiği resimlerin güzelliğiyle ünlenmiş ve müridlerini bu resimlerle etrafına toplamıştır. Erjeng isminde meşhur bir resim mecmuası vardır. Edebiyatta bu mecmuasıyla da anılır.²⁴⁷

خیال صورت رویت به چین گر بگذرد روزی شود بر کافران بسته در بتخانه مانی

Heyâl-i sûret-i rûyet be Çin ger bûgzered rûzî
*Şeved ber kâfiran beste der-i buthâne-i Manî*²⁴⁸

Eğer yüzünün suretinin hayali bir gün Çin’e giderse, Mani’nin puthane kapısı kâfirlere kapanır.²⁴⁹(Gazel-281\5)

Nesîmî, memduhunun yüzünün hayalinin bile Mani’nin resimlerinden daha etkili olduğunu ifade etmektedir.

3.4.5. Mansûr

Tasavvufun ilerlemesinde büyük katkıları olan Hallac-ı Mansûr, Türk İslam edebiyatında bahsi geçen ünlü sûfilerden biridir.²⁵⁰ Mansûr’un öldürülüşü hakkında Ene’l-Hak sözünü sarf etmesi, hac vazifesinin farz olmadığını söylemesi, Abbasilerin düşmanı Karmatilerle mektuplaştığı iddiası gibi çeşitli söylentiler öne sürülmüştür.²⁵¹ Mansûr, divan edebiyatında çoğunlukla ene’l-Hak sözünden dolayı zikredilir. Şiirlerde de bilhassa bu sözünden dolayı idam edilişi konu edilir.²⁵²

Şair bu konuyu şöyle dile getirmiştir:

گر اناالحق های ما را بشنود منصور مست هم به خون ما دهد فتوی وهم دار آورد

*Ger ene’l-Hak hây-i mâ ra beşneved Mansûr*²⁵³-i mest
Hem ne hûn-i ma dehed fetvâ u hem dâr âvered

²⁴⁶ Tökel, 182.

²⁴⁷ Pala, 297.

²⁴⁸ Bu ismin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-80/7; Gazel-4/7.

²⁴⁹ Değirmençay, 186.

²⁵⁰ Gencay Zavotçu, *Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006, 308.

²⁵¹ Yıldırım, 348.

²⁵² Keleş, *Divan Şiirinde Mi’râciyye Kasideleri*, 369.

²⁵³ Bu ismin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-88/9; Gazel-90/3; Gazel-105/3; Gazel-114/1; Gazel-149/3; Gazel-152/9; Gazel-161/9; Gazel-163/7; Gazel-181/4; Gazel-186/7; Gazel-196/2; Gazel-201/9; Gazel-215/8; Gazel-223/3; Gazel-268/7; Rubai-33.

Eğer sarhoş Mansûr, bizim ene'l-Hak'larımızı işitse hem öldürülmemiz için fetva verir hem de darağacı getirir. (Gazel 86\3)

3.4.6. On İki İmam

Arapçada “isnâ aşeriyye” olarak bilinen on iki imam, Şîîlerce dinin gerekliliklerini yapmak için Hz. Peygamber'in halifeleri diye inandıkları on iki şahıstır. Bu isimler şöyledir: Aliyyü'l-Murtazâ (Ali b. Ebî Talib), Hasanü'l-Mücteba, Hüseynü'ş-Şehid, Ali Zeynelabidin, Muhammed Bakır, Caferüs's-Sadık, Mûsâ Kazım, Ali er-Rıza, Muhammed Takiyyüddin, Ali en-Nâki el-Hâdi, Hasanü'l-Askeri ve Mehdi.²⁵⁴

Nesîmî, on iki imamı kasidelerinde övgüleriyle zikrederek, Allah'a niyazda bulunmaktadır:

يارب بحق سيد كونين و آل او يارب به علم و حلم و کمالات مرتضى

Yâ Rab! Be hak seyyid Kevneyn u âl-i û

Yâ Rab! Be 'ilm u hilm u kemâlat-i Murtazâ

Ey Rabbim! İki dünyanın efendisi ve onun ailesinin hakkı için; ey Rabbim, Murtaza'nın ilmi, hilmi ve olgunlukları için. (Kaside-2\38)

يارب به مردی حسن هادی دين ذوالمنن سبط النبى بدرالسخی چشم و چراغ مرتضى

Yâ Rab! Be merdî Hasan hâdî dîn-i Zü'l-minen

Sebt-in-nebî bedru'l-sehî çeşm u çerâğ-i Murtezâ

Ey Rabbim! Zü'l-Minen'in dininin rehberi, Resul'ün torunu, cömertlik ayı, Murtaza'nın gözünün nuru ve övüncü Hasan'ın cömertliği için. (Kaside-4\4)

يارب به ناحق ريخته خون حسين بن على شاه شهيد تشنه لب مظلوم دشت كربلا

Yâ Rab! Be nâ hak rihte hun Hüseyin bin Alî

Şah-i şehîd teşne leb-i mazlûm-i deşt-i Kerbela

Ey Rabbim! Haksız yere kanı dökülmüş, susamış şah-ı şehit, Kerbela çölünün mazlumu Ali oğlu Hüseyin için. (Kaside-4\5)

يارب به حق طاعت و اخلاص زين العابدين أن نوح كشتی نجات آن آدم آل عبا

²⁵⁴ Pala, 364-365; Keleş, *Divan Şiirinde Mi'raciyye Kasideleri*, 337.

Yâ Rab! Be Hakk-i ta'at u ihlâs-i Zeyne'l-abidin

Ân Nûh-i keştî-yi necât ân âdem-i âl-i 'abâ

Ey Rabbim! O kurtuluş gemisinin Nûh'u, o âl-i abâ eri, Zeynelabidin'in ibadetinin ve ihlasının hakkı için. (Kaside-4\6)

یارب به حق دانش باقر امام مؤمنین آن کاشف علم یقین وان والی ملک ولا

Yâ Rab! Be Hakk-i dâniş-i Bâkır-i emam-i mü'minin

Ân kâşif-i 'ilme'l-yakin u an vâli-yi mülk-i velâ

Ey Rabbim! O ilme'l-yakin'in kâşifi ve o sevgi ülkesinin valisi, müminlerin imamı Bakır'ın bilgisinin hakkı için. (Kaside-4\7)

یارب به حق جعفر صادق که صدیقان همه هستند مولایش ز جان اندر سر صدق و صفا

Yâ Rab! Be Hakk-i Cafer-i Sâdık ki sadıkân heme

Hestend mevlayeş zi cân ender ser-i sâdık u sefa

Ey Rabbim! Bütün sadıkların samimiyette ve doğrulukta içtenlikle kulu ve kölesi olduğu Cafer-i Sadık'ın hakkı için. (Kaside-4\8)

یارب به حق موسی کاظم که در دو کون بر خلق کائنات امیر است و مقتدا

Yâ Rab! Be Hakk-i Mûsâ-yi Kâzım ki der du kevn

Ber halk-i kâinat emir u mükteza

Ey Rabbim! İki dünyada da insanların emiri ve imamı olan Mûsâ Kazım'ın hakkı için. (Kaside-2\44)

یارب به حق مرقد پاک امام هشتمین سلطان جمع اولیا سلطان علی موسی رضا

Yâ Rab! Be Hakk-i merkad-i pâk-i emam-i heştomin

Sultan-i cem ' evliya sultan-i 'Ali Mûsâ-yi Rıza

Ey Rabbim! Bütün velilerin şahı, sekizinci imam, sultan Ali Mûsâ er-Rıza'nın temiz kabrinin hakkı için. (Kaside-4\10)

یارب به حق آنکه شد ختم همه پیغمبران یعنی تقی المتقی آن شاه جمله اتقیا

Yâ Rab! Be Hak ân ki şod hetm-i heme peygamberan

Ya 'ni Takîyu 'l-Muttaki ân şâh-i cümle etkiyâ

Ey Rabbim! Bütün peygamberlerin sonuncusu, bütün müttakilerin şahı, yani muttaki Taki'nin hakkı için. (Kaside-4\11)

یارب به اخلاص علی بن محمد کز شرف آمد (همیشه) نامور نامش به ملک کبریا

Ya Rab! Be ihlâs-i Ali bin Muhammed kez şeref

Âmed(hemişe) nâmur-i nâmeş be mülk-i Kibriyâ

Ey Rabbim! Şerefiyle yüce Tanrı'nın mülkünde adı her zaman meşhur olan Muhammed oğlu Ali'nin ihlası için. (Kaside-4\12)

یارب به حق عسکری سلطان جمع سروری موسی کف و عیسی نفس احمد دل و حیدر لقا

Yâ Rab! Be Hakk-i Askerî sultân-i cem '-i serveri

Mûsâ kef u Îsâ nefş Ahmed dil u Haydar likâ

Ey Rabbim! Mûsâ elli, Îsâ nefesli, Ahmed gönüllü ve Haydar yüzlü, bütün önderlerin sultanı Askerî'nin hakkı için. (Kaside-4\13)

یارب به حق خاتم آل نبی هاشمی مهدی هادی کو بود بر کل عالم پیشوا

Ya Rab! Be Hakk-i hâtim-i âl-i nebî-yi hâşimî

Mehdî-yi hâdi kû buved be küll-i âlem pîşvâ

Ey Rabbim! Haşimi Peygamber ailesinin sonuncusu, bütün âlemde önder, rehber Mehdi'nin hakkı için. (Kaside-4\14)

3.4.7. Selman-ı Fârisî

Selman-ı Fârisî, başlarda Mecusi iken yeni bir arayış içine girmiş ve Hristiyanlığı benimsemiştir. Daha sonra peşine giderek müslüman olmuştur. İslamiyet'le tanıştıktan sonra adını Selman İbnü'l-İslâm olarak değiştirmiştir. Selman ve Ebû Derdâ Hz. Peygamber tarafından din kardeşi ilan edilmişlerdir.²⁵⁵

Nesîmî, Selman-ı Fârisî ile Ebû Derdâ'nın din kardeşliklerini bilerek isimlerini kasidesinde şöyle zikretmiştir:

فتوت دار آن باشد که او در ظاهر و باطن بود تسلیم چون سلمان، بود با درد بودردا

Fütüvvetdâr ân bâşed ki û zâhir u bâtın

Bûved teslîm çün Selman, bûved bâ derd-i bû Derdâ

Fütüvvetli açıkta ve gizlide Selman gibi teslim olur ve Ebû Derdâ'nın derdiyle yaşar. (Kaside-3-Fütüvvetname\2)

Şair, sûfi kişinin özelliklerini Selman ve Ebû Derdâ'yı işaret ederek göstermiştir.

²⁵⁵ İbrahim Hatiboğlu, "Selman-ı Fârisî", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2009, XXXVI, 441-443.

3.5. MİTOLOJİK ŞAHISLAR

3.5.1. Cem\Cemşid

İran’da Pişdâdiyan sülalesinin dördüncü ve en önde gelen hükümdarıdır. Cem kimilerine göre Hz. Âdem kimilerine göre ise Hz. Âdem’in oğullarından biridir. Cem, İslamî Türk edebiyatında çoğunlukla kadehiyle beraber anılır, hatta şarabı bulan kişi olarak da bilinir.²⁵⁶ Cem ismi Fars edebiyatında üç kişiyi akla getirmektedir: Yüzük, mühür, kuşlar, cin ve peri gibi unsurlarla Süleyman (a.s.); şarap, kadeh gibi unsurlarla Cemşid; âyine, set gibi unsurlarla da İskender.²⁵⁷ Türk ve Fars edebiyatında câm-ı cihannüma, câm-ı cihanbîn, câm-ı gîtinümâ gibi terkiplerle zikredilen Cem’in kadehi, sırlarla dolu ve özel yapılmış efsanevi bir kadehtir.²⁵⁸ Genellikle Cem’e atfedilen bu kadeh, Firdevsî’nin *Şahnâme*’sinde Keyhüsrev’le birlikte zikredilir.²⁵⁹

Nesîmî, Cem’den bahsettiği beyitlerinde özellikle dünyayı gösteren kadehinden bahsetmiştir:

دم مزن از جام جم با رخ یارم که هست آینه طلعتش چهره نمایی دگر

Dem mezen ez câm-ı Cem²⁶⁰ ruh-i yârem ki hest

Âyine-i tel ‘ateş çehre nümâyî diger

Yârimin yüzü yanında Cem’in kadehinden söz etme, çünkü onun ay gibi olan yüzünde başka bir yüz gösteren vardır. (Gazel-153\10)

Şair, beyitte Cem’in kadehine tenezzül edilmemesi gerektiğini söylemiş ve sevgilisini överek, esas onun yüzünde başka bir âlem olduğunu iddia etmiştir.

3.5.2. Dahhâk

Dahhâk, İran’ın Pişdâdiyan sülalesinden olup zalimliğiyle bilinen bir hükümdardır.²⁶¹ Dahhâk, omuzlarının üstünde iki yılanla yaşarmış. Yılanların ona

²⁵⁶ Nurettin Albayrak, “Cem”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, VII, 279-280.

²⁵⁷ Nimet Yıldırım, *İran Mitolojisi*, Pinhan Yay., İstanbul 2012, 466-467.

²⁵⁸ Pala, 83.

²⁵⁹ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi*, 190.

²⁶⁰ Bu ismin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-11/1; Gazel-31/2; Gazel-38/4; Gazel-79/12; Gazel-109/4; Gazel-121/8; Gazel-124/5; Gazel-180/7; Gazel-185/1; Gazel-277/3; Terciibent-1/1; Rubai-17; Kıta, tamamlanmamış gazeller ve beyitler-14.

²⁶¹ Zavotçu, 100.

işkence etmemesi için her gün iki tane çocuğun beynini yedirirmiş. Bir gün demirci Kâve'nin on sekizinci çocuğuna sıra gelmiş ve Kâve ardına insanları toplayarak Dahhâk'ı tahttan indirmiş ve yerine Feridun geçmiştir.²⁶²

Nesîmî, beyitin ilk mısrasında bazı öğeleri sıralamış, ikinci mısrasında kime ve neye ait olduğunu belli etmiştir. Bu sanata leff ü neşr ü müretteb denir. Şair, Hz. Ali'nin kılıç darbelerini Dahhâk'ın acımasız kişiliğine benzetmiş, fethin ve zaferin kefililiyle de Hz. Ali'yi kastetmiştir. Onun kılıcı, savaş zamanında Dahhâk kadar zalim, kendisi de fetih ve zafer getiren savaşçıdır.

ض ضرب تیغ او شد ضامن فتح و ظفر ضارب ضحاک و ضیغم در دم هیجا علی است

Zad zarib-i tiğ-i û şod zâmin-i feth u zafer

Zârib-i Dahhâk u zeygem der dem-i hîcâ 'Alî est

Zad, onun kılıcının darbesi, fethin ve zaferin kefilisi oldu. Savaş zamanında Dahhâk ve aslan vuruşlu Ali'dir. (Kaside-6\15)

3.5.3. Dârâ

Dârâ, Firdevsî'nin *Şahnâme*'sindeki ünlü kahramanlardandır. Keyaniyan sülalesine mensup son hükümrandır. Dârâ-yı Ekber ya da Dârâb olarak da bilinir. Bir savaş sırasında İskender'in onu öldürdüğü veya savaş meydanından kaçarken öldüğüne dair rivayetler anlatılır.²⁶³

Dârâ, İslami Türk edebiyatında yüceliğin ve yiğitliğin bir sembolü olarak görülür. Şiirlerde memduhunu övmek isteyen şairler, onun bu özelliklerini kullanırlar.²⁶⁴

Nesîmî, Farsça divanında Dârâ'nın ismini şöyle zikretmiştir:

کنگره ایوان شه می گوید از دارا نشان خشت چرخ پیرزن خاک قباد و قیصر است

Kongure-i eyvân-i şeh mi guyed ez Dârâ nişan

Heşt-i çerh pîrzen hâk-i Kubâd u Kayser est

Şâhin eyvanının şerefesi Dârâ'dan haber veriyor. Yaşlı kadın dünyanın kerpici Kubâd'ın ve Kayser'in toprağıdır. (Kaside-5- Bahru'l-esrâr\11)

²⁶² Pala, 119.

²⁶³ Tökel, 150.

²⁶⁴ Zavotçu, 103.

3.5.4. Ehrimen

Zerdüştlükte dev ve cadı gibi varlıkların lideridir. İyiilik tanrısı Ahura Mazda'nın baş düşmanı, bütün karanlıklar, anlaşmazlıklar ve zulümlerin ana kaynağıdır.²⁶⁵

Nesîmî, Farsça divanının ikinci mesnevisinde nasihat vererek Hurûfleri övmüştür.²⁶⁶ Nesîmî, nasihatler verdiği mesnevisinde insanı yoldan çıkaran şeytanı kötülüğün önderi Ehrimen'e benzeterek şöyle ifade etmiştir:

دلدادہ بہ اهرمن چرای؟ خالی ز محبت خدایی

Dildâde be Ehrimen çerâyî?

Hâlî zi muhabbet Hüdâyî

Niçin Ehrimen'e gönül vermişsin? Niçin Allah'ın muhabbetinden uzaksın?
(Mesnevi-2\8)

3.5.5. Ferîdun

Pişdâdiyan sülalesinin meşhur hükümdarlarından altıncısıdır. Cem'in sülalesinden gelmektedir ve zalim Dahhâk'ın öldürülüşünden sonra tahta geçirilmiştir.²⁶⁷ Ferîdun, Divan edebiyatında adaletin bir timsali olarak görünür. Şiirlerde adillikten bahsedilince adı geçen ünlü şahsiyetlerden biridir. Ferîdun'un bu özelliğiyle şairler, Ferîdun'u gölgede bırakarak memduhlarını överler.²⁶⁸ Şair bu beytinde, Ferîdun'u Cem ile zikretmiştir:

تا به شئی الله از لب داده‌ای جامی مرا صد فریدون را ز چشم‌ت جام جم بخشیده‌ام

Tâ be şey'en li'llah ez leb dâdeyî câmî merâ

Sed Ferîdun râ zi çeşmet câm-ı Cem bahşîde em

Allah rızası için dudağından bana bir kadeh verdin vereli, senin pınarından Cem'in kadehiyle yüzlerce Ferîdun'a (şarap) vermişim. (Gazel-180\7)

²⁶⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 272.

²⁶⁶ Değirmençay, XLIX.

²⁶⁷ Pala, 153.

²⁶⁸ Zavotçu, 158.

3.5.6. Giv

Şahnâme'de ismi yer alan Giv, İran'ın ünlü kahramanlardandır. Giv, Sâsâni edebiyatında, Keyhüsrev ile sis ve karın olduğu bir yerde kaybolup bir daha dönmeyen beş ölümsüzden biridir.²⁶⁹ Kendi döneminde İran ve Turan savaşlarında bulunmuş ve tarihe cesur kişiliğiyle adını yazdırmıştır. Bu yüzden edebiyatta da yiğitlik ve cesurluk sembolü olarak yer alır.²⁷⁰

Şair, şu beytinde Giv'in yiğitliğini örnek alan kişinin korkak olmaması gerektiğini şöyle dile getirmiştir:

تنی کو به مردی کند یال گیو چه باکش ز سر پنجه جور دیو

Tenî kû be merdî koned yâl-i Giv

Çü bâkeş zi ser pençe-i cevr-i div

Yiğitlikte Giv gibi olmakla övünen kişi, devin zalim pençesinden nasıl korkar? (Mesnevi-3\8)

3.5.7. Keyhüsrev

Keyhüsrev, Keyaniyan sülalesinden olup Siyaveş'in oğlu ve Keykavus'un torunudur.²⁷¹ *Şahnâme* destanına göre bu hanedanın üçüncü hükümrandır.²⁷²

Keyhüsrev olağanüstü hünerleri olan bir kahramandır. İnsanların zihninden geçen her şeyi okuması;²⁷³ cam-ı cihan-nüma adlı sihirli kadehi olması onu öne çıkaran özelliklerdendir. Divan şiirinde bu kadeh Cem ile meşhurdur, ancak *Şahnâme*'de kadehin sahibi Keyhüsrev olarak geçer. Cem'in kadehinden hiç bahsedilmez.²⁷⁴ Keyhüsrev, genellikle şairlerin memduhlarını öne çıkarmak için kıyas unsuru olarak ismine yer verdikleri kişidir. Bu hükümdarın daha çok saltanatı, ihtişamı ve iktidarlığı gibi yönleri divan edebiyatında söz konusu olmuştur.²⁷⁵

²⁶⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 335.

²⁷⁰ Tökel, 175.

²⁷¹ Pala, 268.

²⁷² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 464.

²⁷³ Zavotçu, 284.

²⁷⁴ Tökel, 214.

²⁷⁵ Canım, 308.

Şair şu beytinde saltanat sahibi kişilikleri zikrederek dünyada edindikleri saltanatlara bağlandıklarını şöyle ifade etmiştir:

کیخسرو و سکندر و کاووس و کیقباد بر منزل جهان زدند خیمه مراد

Keyhüsrev u Sikender u Kavus u Keykubâd

Ber menzil-i cihân zedend heyme-i murâd

Keyhüsrev, İskender, Kavus ve Keykubâd, dünya konağı üzerinde murat çadırı kurdular. (Musammat\14)

3.5.8. Keykâvus

İran'ın Keyâniler döneminin ikinci hükümdarıdır. *Şahnâme*'de ismi yer alan hükümdarların ise on ikincisidir. Keykubâd'ın oğlu, Siyavuş'un babası ve Keyhüsrev'in de dedesidir.²⁷⁶ Keyâniler dönemi İran milli hikâyelerinde önemli bir yer tutar. Bu dönemin en önemli hükümdarları Keykâvus ve Keyhüsrev'dir. Fars edebiyatında gücüyle ve yetenekleriyle ünlü olmasına rağmen genellikle olaylara karşı aciz kalışıyla söz konusu olmuştur.²⁷⁷ Yine edebiyatta şairlerin memduhlarını üstün göstermek için yerdiği biri olarak yer alır. Ayrıca yer aldığı beyitlerde daha çok iktidarlığın geçiciliği, dünya saltanatının boş iş olduğu anlamlar öne çıkar.²⁷⁸

Şair şu beytinde, sevgilinin esareti altına girmeyi saltanata tercih ettiğini vurgulamıştır.

تا شد اسیر چاه زنخدان او دلم عار آیدش ز شاهی کاووس و جاه کی

Tâ şod esîr-i çâh-i zenehdân-i û dilem

‘Âr âyedeş zi şâhi-yi Kâvûs u câh-ı key

Gönlüm onun çene çukurunda esir oldu; Onun için Kâvus'un saltanatından ve Key'in makamından utanıyor. (Gazel-283\6)

²⁷⁶ Zavotçu, 285.

²⁷⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 470.

²⁷⁸ Canım, 309.

3.5.9. Keykubâd

İran'ın Keyaniyan sülalesinin ilk hükümdarıdır. Aynı zamanda bu Key ünvanını kullanan ilk hükümdardır.²⁷⁹ Fars edebiyatında iyi ve sevimli bir hükümdar olarak anılır. Keykubâd'ın döneminde halk, huzurlu ve mutlu olarak yaşamıştır.²⁸⁰ Şahnâme'de Keykubâd'ın ismi sıkça geçer ve genellikle adaletli kişiliğiyle övülen biridir. Edebiyatta ululuk ve şatafatın simgesi olarak da ismi anılır. Beyitlerde genellikle diğer hükümdarlarla birlikte ismi geçer.²⁸¹

Nesîmî, buradaki beyitte Kubâd'ın ismini başka bir saltanat sahibi olan Hz. Süleyman ile zikrederek, saltanatın önemsiz ve geçici olduğuna vurgu yapmıştır. Bununla birlikte sevgili olmadan geçen zamanın da zaten kıymetsiz olacağını söylemiştir:

تاج قباد و ملک سلیمان به نیم جو چون حاصل زمین و زمان بی تو هیچ نیست

Tâc-ı Kubâd²⁸² u mülk-i Süleyman be nîm-i cû

Çün hâsıl-ı zemîn u zaman bî tu hîç nist

Kubâd'ın tacı ve Süleyman'ın saltanatı yarım arpa (etmez), çünkü yerin ve zamanın faydası sensiz hiç yoktur. (Gazel-54\4)

3.5.10. Kısra (Nûşîrevân)

Kısra, Araplar'ın Sâsânîyan hükümdarları için kullandığı bir ünvandır. Şahnâme'de adı geçen tarihî, efsanevî ve gerçekte de yaşamış olduğu bilinen bir kişilik olan Nûşîrevân'ın lakabıdır. Sonradan tahta geçen hükümdarlara da bu ünvan verilmiştir.²⁸³ Nûşîrevân'ın hüküm sürdüğü zamanlar, Sâsânîyan sülalesinin en parlak dönemleridir. Hz. Peygamber bu hükümdarın son dönemlerinde doğmuştur.²⁸⁴

Nûşîrevân veya Enuşîrvan edebiyatta genel olarak adaletli oluşuyla meşhur olmuştur. Buna ek olarak inşa ettirdiği saraylar ve kasırlarla da değişik efsaneler ortaya çıkmıştır. Medayin'de inşa ettirdiği Tak-ı Kısra ve Eyvan-ı Kısra en meşhur saraylarıdır.

²⁷⁹ Pala, 268.

²⁸⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 471.

²⁸¹ Canım, 309.

²⁸² Bu ismin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Kaside-5/11; Mesnevi-3/25; Musammat-14.

²⁸³ Zavotçu, 287.

²⁸⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 558.

Bu meşhur Tak-ı Kistrâ sarayının Hz. Peygamber'in doğumu sırasında yıkıldığı rivâyet edilmektedir.²⁸⁵ Tac-ı Nûşirevân veya Tac-ı Kistrâ denilen Nûşirevân'ın tacı göz alıcı ışıltısı sebebiyle şiirlerde güneşe teşbih edilir. Aynı zamanda bu tacın üstünde Enuşirvan'ın nasihatlerinin yazılı olduğu rivayet edilir.²⁸⁶

سلطین جهان، یعنی گدایان سر کویت به چشم اندر نمی‌آرند تاج و تخت کسری را

Selâtin-i cihân, ya 'nî gedâyân-i ser-i kûyet

Be çeşm ender nemî ârend tâc u taht-ı Kistrâ râ

Dünya sultanları yani senin mahallendeki dilenciler Kistrâ'nın tacına ve tahtına itibar etmezler. (Gazel-4/10)

Nesîmî, bu beytinde Kistrâ'nın saltanatını önemsiz gösterip memduhunun mahallesinde dilenci olmanın çok daha değerli bir saltanat olduğunu söyleyerek memduhunu övmüştür.

3.5.11. Leylâc

Edebiyatta Leclâc olarak da bilinen başarılı satranç oyunculuğuyla tanınan Leylâc, kumarbazlığın da öncüsü sayılır.²⁸⁷ Satrancı Leylâc'ın icat ettiği düşünülse de esasında onun ustası Dahir b.Sısa icat etmiş fakat İran'a Leylâc getirmiştir. İran'da satranç meşhur olunca mucidinin Leylâc olduğu düşünülmüştür.²⁸⁸ Leylâc ismi şiirde çoğunlukla satranç terimleriyle zikredilir.²⁸⁹ Satrançtaki her obje şiirde bir anlam ifade etmektedir. Şah sevgiliyi, piyon âşığı, satranç tahtası çoğu kez dünyayı temsil eder. Leylâc'ın kendisi ise oyunu kuran olarak feleğe benzetilir. Satranç terimleri bazen aşk, âşık ve sevgili ilişkileri hakkında; bazen tasavvuf ve insanî haller hakkında, bazen de ölümle alakalı konularda kullanılmıştır.²⁹⁰

از نازکی رخ چو مهت بر بساط حسن لیلاج عقل را به دو منصوبه کرده مات

Ez nâzikî-i ruh çü mehet ber besât-i hüsn

²⁸⁵ Canım, 322.

²⁸⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 559.

²⁸⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 485.

²⁸⁸ Pala, 286.

²⁸⁹ Canım, 311.

²⁹⁰ İlyas Kayaokay, "Divan Şiirinde Satranç Terimleriyle Yazılmış Manzumeler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 2018, 248-249.

*Leylâc*²⁹¹-ı 'akl râ be du mensube kerde mat

Zarafette senin ay gibi olan yüzün güzellik tahtasında akıl Leylâc'ımı iki oyunla mat etti. (Gazel-20\5)

Nesîmî, buradaki beytinde, Leylâc'ın marifetiyle memduhunu kıyaslamış ve onu geri plana bırakarak memduhunu övmüştür.

3.5.12. Zülkarneyn\İskender

Eskiden beri iki İskender'den bahsedilir. Bunlardan ilki İskender-i Zülkarneyn, ikincisi de Makedonyalı İskender'dir. Yaşadığı yerler ve başardıklarıyla birlikte genel olarak birbirlerine benzetilmiş; tarih ve edebiyat sahaları bunları genelde aynı kişi sanmışlardır.²⁹²

Edebiyatta bahsedilen İskender, Büyük İskender ve Zülkarneyn'in yaşamlarının birbirine girmesiyle ortaya çıkan bir kişidir.²⁹³ İskender, çoğu kez âb-ı hayatı araması, Hızır ile olan yakınlığı, ordusu, aynası, seti gibi çeşitli yönleriyle edebiyatta geniş yer bulur.²⁹⁴ İskender'in tüm çabasına rağmen âb-ı hayatı bulamaması, arzusuna ulaşamayan kişi olarak sembolize edilmesine neden olmuştur. Bunun için hayat suyuna ab-ı İskender de denir. Aklın ve gönlün ikisi bir arada olduğunda esas ölümsüzlüğe o zaman ulaşılır. İskender bu meselde akli temsil ederken Hızır da gönlün temsilcidir. Hızır bu sayede karanlıkların içinde ölümsüzlük suyuna erişir. İskender de bu arzusuna ulaşamadan göçüp gider.²⁹⁵

Şair burada memduhuna iltifatta bulunup, onun yakınında olmanın zaten ölümsüzlük suyunu içmeye bedel olduğunu, İskender'in aradığı âb-ı hayatın ise bir önemi olmadığını ifade etmiştir:

زمره ای را که بود خاک درت آب حیات چون سکندر طلب چشمه حیوان نکند

Zümreî ra ki buved hâk-i deret âb-ı hayat

²⁹¹ Bu ismin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-84/2.

²⁹² Pala, 236.

²⁹³ Tökel, 187.

²⁹⁴ Zavotçu, 254.

²⁹⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 39.

Çün sikender²⁹⁶ taleb-i çeşme-i hayvan neked

Senin kapının toprağı hayat suları olanlar, İskender gibi hayat suyunu istemezler. (Gazel-127\2)

²⁹⁶ Bu ismin yer aldığı diğer beyitler için bkz. Değirmençay, Gazel-17/6; Gazel-109/4; Gazel-158/10; Kaside-5/7; Musammat-15.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİĞER KAYNAKLAR

4.1. HAYVANAT²⁹⁷

4.1.1. Ankâ

Kaf Dağı'nda yaşadığı söylenen Ankâ, rengârenk tüyleri olan, siması insana benzeyen, uzunca boyunlu, her tür hayvandan bir özellik almış olan, hiçbir zaman yere temas etmeyen ve devamlı yüksek yerlerde uçan efsanevi bir kuştur.²⁹⁸ Divan edebiyatında bu kuşla ilgili efsanelere çokça rastlanır. Bazen Simurg ya da Sireng ismiyle de anıldığı olur.²⁹⁹

ز من که طایر قافم نشان عنقا پرس ز من که ماهی عشقم رسوم دریا پرس

Zi men ki tâyir-i kâfem nişân-i ankâ pûrs

Zi men ki mahî-yi 'ışkem resûm-i derya pûrs

Ankâ'nın izini Kaf kuşu olan bana sor. Denizin kurallarını aşk balığı olan bana sor. (Gazel-162\1)

Şair bu beytinde Ankâ'yı sevgiliye benzetip onu en çok arayanın kendisi olduğunu ifade etmiş, yine devamında denizin belki hırçın oluşunu düşünüp onu da sevgiliye benzetmiş, aşk balığı olarak kendini düşünerek o derdi de bana sorun demiştir.

4.1.2. Baykuş

Yırtıcı bir tür olan baykuş, genelde geceleri ortaya çıkar. Bûm ya da bülbül-i genc diye de isimlendirilir. Altmışa yakın türü mevcuttur. Baykuş edebiyatta daha çok uğursuzluğu ile bilinir. Köhne yerlerde yaşadığı ve uğursuzluk unsuru olup ölümü akla getirdiği söylenir. Nasıl ki bülbül gül bahçesinde olur, baykuşun yeri de viranelerdir.³⁰⁰

در عشق تو ای مهر و! عاشق چو منی کوکو؟ تا بر سر ویرانها چون کوف زند کو کو

²⁹⁷ Nesîmî, Farsça divanında kırk farklı hayvanın ismini zikretmiş ancak bu çalışmada ismi en çok geçen ve mitolojik yönü bulunan hayvanlara yer verilmiştir.

²⁹⁸ Canım, 474.

²⁹⁹ Pala, 24.

³⁰⁰ Canım, 479.

*Der ‘ışk-i tu ey mihrû! Âşık çü menî ku ku?
Tâ ber ser-i viraneha çün kûf zened “kû kû”*

Ey ay yüzlü (güzel)! Senin aşkında benim gibi âşık nerede ki baykuş gibi yıkıntıların üstünde kû kû desin. (Gazel-244\1)

Sevgiliye seslenen şair, aşktan harabelere düşen baykuş gibi olduğunu söyleyip, kendisini gerçek âşık olarak nitelendirmiştir.

4.1.3. Bülbül

Divan edebiyatının olmazsa olmazlarından olan bülbül, inleyen ötüşleriyle, durmaksızın sevgiliye aşk nağmeleri söyleyişiyle âşığın bir timsalidir. Bülbülün esas hikâyesi güle olan aşkıdır. Bu yüzden âşığa bülbül yakıştırması yapılır. Ötüşündeki nağmeleri de şiirlere dökülen kelimelerdir. Âşık olduğu gülün dikenleri de sevgilinin bağrını delen eziyetleri olarak görünür.³⁰¹

شکر ایام وصال گل چه داند بلبلی کز جفای خار نالش یا شکایت می‌کند

*Şükr-i eyyâm-i visâl-i gül çi dâned bülbülî
Kez cefâ-yi hâr nâleş ya şikâyet mî koned*

Dikenin cefasından feryat veya şikâyet eden bülbül, gülün vuslat günlerinin şükrünü ne bilir? (Gazel-120\5)

Şair beytinde, gülün aşkından yanan bülbül, daha dikeninde pes ederse kavuşmayı nasıl düşünür demektedir. Bülbül âşığı, gül ise dikenler ardındaki ulaşılmaz sevgiliyi temsil eder.

4.1.4. Ceylan

Güzel gözleriyle, eşsiz kokusuyla ve ürkekliğiyle sevgili figürlerinden biri olan ceylan, ahu ismiyle de şiirlerde teşbih edilir. Ceylanın edebiyatta en yaygın kullanılma şekli misk sebebiyledir. Sevgilinin saçlarının kokusu miske benzetilir. Ceylan genellikle Hata, Tatar, saç vb. sözcüklerle kullanılır.³⁰²

تا بوی زلف و عارضت شد با نسیمی هم‌نفس بر آتشت آهو و گل مشک و گلاب انداخته

³⁰¹ Pala, 77.

³⁰² Pala, 14.

Ta bûy-i zûlf u ârizet şod ba Nesîmî hem nefş

Ber âteşet âhu u gül mişk u gülâb endâhte

Senin zûlfünün ve yanağının kokusu Nesîmî ile arkadaş olduğu için, senin ateş (yüzünün) üzerine ceylan ve gül, misk ve gülsuyu atmış. (Gazel-247\14)

Şair, kendisinden dolayı sevgilinin yüzüne güzel kokular atıldığını söyleyerek kendini övmüştür.

4.1.5. Doğan

Avcı ve yırtıcı bir kuş olan Doğan, divan edebiyatında Şahin ya da Bâz olarak da karşımıza çıkar. Sevgilinin âşığı cezbedip avlayan saçlarına benzetilir.³⁰³

Nesîmî, kendini doğan kuşuna benzeterек beytini şöyle ifade etmiştir:

من شاهباز زاده شاه شریعتم از بهر صید طایر قدس حقیقتم

Men şahbâz zâde şâh-i şerîatem

Ez behr-i seyd-i tâyr-i kuts-i hakîkatem

Ben şeriat şahının gerçek cennet kuşunu avlamak için (gelmiş) doğan kuşuyum. (Gazel-182\1)

4.1.6. Domuz

Klasik şiirimizde genellikle âşığın sevgilisiyle arasına girmek isteyen üçüncü kişi için kullanılır. Şair rakibini domuz, köpek veya şeytan gibi hakaret sayılan kelimelerle isimlendirir.³⁰⁴

Nesîmî, her beytinde karşılaştırma yaptığı mesnevisinde bu defa domuza yer vererek, onun gibi davranan kişilerin iyi bir şeye sahip olamayacağını ifade etmiştir:

دد و دیو را ره به معراج نیست سر خوک شایسته تاج نیست

Ded u div ra reh be mi 'rac nist

Ser-i huk şâyeste-i tâc nist

³⁰³ Canım, 480.

³⁰⁴ Canım, 485.

Vahşi hayvan ve şeytan miraca çıkamaz; domuzun başı taca layık değildir.
(Mesnevi-3\41)

4.1.7. Döldül

Hız. Ali'nin meşhur bineğidir. Döldül, İskenderiye kralı Mukavkıs'ın Hız. Peygamber (s.a.v.)'e hediyesidir. Peygamberimiz daha sonra Döldül'ü Hız. Ali'ye hediye etmiştir.³⁰⁵

Şair, Hız. Ali'ye övgüler yağdırdığı kasidesinin bu beytinde Döldül'e şu şekilde yer vermiştir:

ز زمین در زیر نعل دلش زیر و زیر زور بازوی زبردستان ز سر تا پا علی است

Ze zemin der zîr-i nâl-i döldüleş zîr u zeber

Zûr bâzûyi zeberdestân zi ser ta pâ 'Alî est

Ze, yeryüzü Döldül'ünün nalının altında altüst olmuştur. Güçlülerin en güçlü ve kuvvetlisi tamamen Ali'dir. (Kaside-6\11)

4.1.8. Ejderha

Büyük yılan olarak bilinir. Farklı inanışların birinde yalnızca birisi tarafından öldürülebilen yılan, 100 yaşında olduğu zaman Ejderhaya dönüşmüştür. Bu değişimle ağzından ateş saçabilecek güce sahip olmuştur. Büyülü hazineleri bu hayvanın beklediğine inanılır. Edebiyatta sevgilinin kıvrır kıvrır saçları ejderhaya benzetilir.³⁰⁶

فتوت دار آن باشد که نفس او بود مرده نباشد حرص اندروی که او مار است و (ازدها)

Fütüvvetdâr ân bâşed ki nefsi-û buved morde

Nebâşed hers enderûyi ki û mâr est u (ejdeha)

Fütüvvetlinin nefsi ölüdür; onda hırs olmaz, çünkü (hırs) yılan ve ejderhadır.
(Kaside-3-Fütüvvetname\21)

Şair, kasidesinde fütüvvetli yani yiğit kişinin ancak nefsini yenen kişi olduğunu ifade etmiş, nefsini yenmeyen kişinin hırsını da yılanların en büyüğü olan ejderhaya benzetmiştir.

³⁰⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 262.

³⁰⁶ Pala, 136.

4.1.9. Eşek

Binek ve hizmet hayvanıdır. “Her\Har” ismiyle de şiirlerde yer alır.³⁰⁷ Eşek, Nûh tufanında gemiye binerken şeytan da onun kuyruğuna takılır ve gemiye biner. Bu hikâyeyle divan şiirinde ismi geçer.³⁰⁸ İnsanlar tarafından cahilliği ve saflığı gibi yönlerle de tanınan eşek, benzetmelerde bu özellikleriyle de kullanılır.³⁰⁹

Nesîmî, İlahî yazıları anlamaktan aciz kişileri tanımlamak için eşeği beytinde şu şekilde ifade etmiştir:

کسی که خط الہی نخواند هیچ نخواند بمانده است به جہل اندر و چو خر بہ خلا

Kesî ki hatt-i ilâhî nehâned hîç nehâned

Bemande est be cehl ender u çü her be helâ

İlahî yazıyı okumayan kişi hiç okumamış demektir. O, bataklıkta eşek gibi cahil kalmıştır. (Kaside-1\26)

4.1.10. Hüma Kuşu

Divan edebiyatında ve doğu mitolojisinde olağanüstü özellikleriyle bilinen efsanevi bir kuştur. Cennet veya devlet kuşu da denir. Göğün yedi kat üstünde felekler arasından Allah’a vardığına inanılır.³¹⁰ Hüma kuşu, refah ve mutluluk veren bir şans sembolü olarak görülür.³¹¹

Şair, sevgilinin saçını Hüma kuşuna teşbih etmiştir. Saçının yüzü üstünde salınışı ve uçuşmasını Hüma kuşuyla ilişkilendirmiştir.

ای زلف یار من! چه ہمایی کہ روز و شب بر فرق آفتاب رخس پر گرفتہای

Ey zülf-i yâr-i men! Çe hümâyî ki rûz u şeb

Ber ferik-i âftâb ruheş per girefteî

Ey benim yârimin zülfü! Nasıl bir Hüma’sın ki gece gündüz onun güneş yüzünün üstünde kanat çırpıttın? (Gazel-258\2)

³⁰⁷ Canım, 489.

³⁰⁸ Pala, 191.

³⁰⁹ Yusuf Babür, “Sadi’nin Gülistan’ında Hayvan Teşbih ve Temsilleri”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 24(24), 2020, 41-107.

³¹⁰ Keleş, *Divan Şiirinde Mi’raciyye Kasideleri-Tespit ve Tahlil*, 384.

³¹¹ Pala, 216.

4.1.11. Karınca

Karınca, küçük ve siyah narin bedende bir hayvandır. Şiirlerde genellikle Süleyman Peygamberle olan kıssasıyla yer alır.³¹²

Nesîmî, karıncaların narin ve kimi zaman ayaklar altında çiğnendiği zor anları belirterek mazlum insanları onlara benzetmiştir.

مانده مظلومان چو موران هم بزیر دست و پای از وطن گشته جدا هر سو فقیری دیگر است

Mânde mazlûman çü mûran hem bezir-i dest u pâý

Ez vatan geşte cûda her sû fakîrî dîger est

Mazlumlar, karıncalar gibi el ve ayak altında kalmışlar. Her tarafta vatanından uzak kalmış bir başka fakir var. (Kaside 5-Bahru'l-esrâr\96)

4.1.12. Kelebek

Divan edebiyatında âşığı temsil eden kelebek, şiirlerde pervane olarak geçer. Pervane muma olan aşkıyla bilinir ve bu ikisi birlikte zikredilir.³¹³

Nesîmî, kelebek ve mum ikilisiyle tenasüp sanatını gerçekleştirmiştir. Beyitte kendini sevgilinin aşk ateşiyle yanan kelebeğe, sevgiliyi de yakıcı ve ışık saçan muma teşbih etmiştir.

تا بسوزم ز آتش عشق رخس پروانه وار گرد شمع روی او خواهم به پرواز آمدن

Tâ besûzem zi âteş-i 'ışk-i rûheş pervânevâr

Gird-i şem'-i rûy-i û hâhem be pervâne âmeden

Onun yüzünün aşk ateşiyle kelebek gibi yanmak için, onun mum gibi olan yüzünün etrafında uçmaya geleceğim. (Gazel-216\2)

4.1.13. Köpek

Kelb ve Seg olarak da divanlarda yer alan köpek, bazen sahibine sadık karakteriyle bazen de düşman ya da rakip kişiyi tarif ederken zikredilir.³¹⁴

عابد اندر حلقه رندان نشد بی ترک ترک باش گو چون حلقه آن سگ بر در و خونخوار خوار

³¹² Keleş, *Divan Şiirinde Mi'racyye Kasideleri-Tespit ve Tahlil*, 417.

³¹³ Pala, 370.

³¹⁴ Keleş, *Divan Şiirinde Mi'racyye Kasideleri-Tespit ve Tahlil*, 418.

Âbid ender halka-i rindan neşod bî terk-i türk

Bâş gû çün halka-i ân seg ber der u hunhâr hâr

Âbid, güzeli terk ettiği için rintler halkasına katılmadı. Bırak kapıda duran o hunhar köpeğin halkası gibi hakir olsun. (Gazel-148\7)

Nesîmî, rintlere katılmayan kişiye beddua ederken köpeğin ismini ve sıfatını kullanmıştır.

4.1.14. Papağan

Taklitçi bir hayvan olan papağan şiiirlerde genellikle tûti olarak yer alır. Coğunlukla Hindistan'da yaşayan bir kuş olduğu için Hint kültüründen hikâyeleriyle Fars edebiyatına da geçmiştir.³¹⁵

Nesîmî, sevgilisini övmek ve ulu kişiliğini göstermek için papağanı ve Rûhu'l-kudûs'ü onunla ilişkilendirmiş ve beytinde şöyle zikretmiştir:

مرغ خرد طوطی بستان او روح قدس طفل دبستان او

Murg-i hîred tûtî-i bostân-i û

Rûh-i kuds tıfl-i debistân-i û

Akıl kuşu onun bahçesinin papağanıdır. Rûhu'l-kudûs onun mektebinin çocuğudur. (Mesnevi-1\4)

4.1.15. Simurg

Simurg'un Sanskritçe ve Avesta'daki anlamı şahin ya da avcı kuştur. Fars edebiyatında bu kuşla ilgili pek çok efsane yer alır. Fars mitolojisinde zikredilen özellikleriyle İran için kutsal bir hayvan olan Simurg, efsanevi niteliklerinin yanında metafiziksel özellikleriyle de kahramanların hayatında ve mitolojik durumlarda önemli görevler üstlenmiştir. Simurg, diğer mitolojik kuşlara nazaran en parlak çehreli kuş diye bilinir. Her yanında rengarenk dörder kanadıyla büyük ve kuvvetli bir kuştur. Bu sebeple kuşların şahı olarak da anılır. İslam sonrası dönemde Ankâ ve Simurg aynı kuş olarak söylenmeye başlamıştır.³¹⁶

منم سیمرغ آن عالم که بر عرش آشیان دارم نه زاغ و کرکس دنیا که بر مردار بنشینم

³¹⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 693-694.

³¹⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 623-627.

Menem simurg-i âlem ki ber arş âşyan dârem

Ne zâğ u kerkes-i dünya ki ber mordâr beneşinem

Arş'ta yuvası olan o âlemin Simurg'u benim. Dünya kargası ve akbabası değilim ki leşe konayım. (Gazel-195\13)

Şair, iyi ve kötüyü anlatmak için zıt karakterli kuşları kullanarak tezat sanatı yapmıştır. Burada kendini iyi olan Simurg'a benzetmiş ve akbaba gibi leş kuşlarla ilgisi olamayacağını anlatmıştır.

4.1.16. Yılan

Divan edebiyatında âşığın ahı veya sevgilinin kıvrımlı ve siyah saçları yılanla teşbih edilir.³¹⁷

Nesîmî, yılanı gerçek anlamda kullanıp hazine ile ilişkilendirmiştir. Talip ya da âşığın istediğine ulaşma yolunda engellerden korkmaması gerektiğini şöyle ifade etmiştir:

ای طالب گنج و گهر از مار میندیش گنج و گهر آن برد که از مار نترسد

Ey tâlib-i genc u goher ez mâr miyendiş

Genc u goher ân bered ki ez mâr netersed

Ey hazineye ve mücevhere talip olan! Yılandan korkma; hazineyi ve mücevheri yılandan korkmayan götürür. (Gazel-90\4)

4.2. NEBATAT

4.2.1. Fesleğen

Sözlükte reyhan olarak da geçen bu çiçek, pembe ya da beyaz çiçek açan, güçlü aroması olan otsu bitkilerdendir.³¹⁸ Divan edebiyatında da güçlü kokusuyla ve şekliyle yer alır.³¹⁹

Nesîmî rubaisinde bahsettiği fesleğeni kokusu ve rengi itibarıyla şarap ile ilişkilendirmiştir. Sevgilisinin kırmızı dudaklarını da Bedahşan³²⁰ yakutuna benzetip

³¹⁷ Canım, 513.

³¹⁸ Keleş, *Divan Şiirinde Mi'racyye Kasideleri-Tespit ve Tahlil*, 411.

³¹⁹ Pala, 376.

yine şarabın kırmızı oluşuyla ele almış ve bu yüzden hitabını kime yapıyorsa ona bu şarabı içmeye devam edebileceğini ifade etmiştir:

ياقوت لب! لعل بدخشانی کو؟ وان راحت روح و راح ریحانی کو؟
گویند حرام در مسلمانی شد تو می خور و غم مخور، مسلمانی کو؟

Yâkut lebâ! l'al-i bedehşânî ku?
Van râhet rûh u râh-i reyhâni ku?
Guyend haram der müselmani şod
Tu mi hor u gam mehor; müselmani ku?

Yakut dudaklı (güzel)! Bedahşanlı lâl nerede? O ruhun rahat ettiği fesleğen (kokulu) şarap nerede?

Müslümanlıkta haram oldu derler; ama sen şarap iç ve gamlanma,
Müslümanlık nerede? (Rubai-72)

4.2.2. Gonca

Açılmamış, tomurcuk çiçek manasındadır. Divan edebiyatında sevgilinin ağzı küçük olmasıyla bu çiçeğe benzetilir. Kapalı ağzıyla sırları içinde tutan bir güle benzer.³²¹

Nesîmî şu beytinde, kendini goncaya benzetip onun gibi sır sakladığını ve aşkına dair sırları paylaşmayacağını ifade etmiştir:

ز سر عشق تو چون غنچه وار دارم لب که سر عشق تو نتوان در این جهان گفتن
Zi sırr-i eşk-i tu çün goncevâr dârem leb
Ki sırr-i 'ışk-i tu netvan der in cihan goften

Gonca gibi senin aşkının sırrını söylemem; çünkü bu dünyada senin aşkının sırrı söylenemez. (Gazel-210\2)

4.2.3. Gül

Farsçada çiçek manasında olan gül, dikenli oluşuyla ve rengarenk çeşitleriyle çalı türü bir bitkidir.³²² Gül, edebiyatta farklı özellikleriyle birlikte en çok yer alan çiçektir.

³²⁰ Afganistan'da yakut madeniyle ünlü bir yer. Detay için bkz. Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 61.

³²¹ Pala, 168.

Şairlerin esin kaynağıdır. Genel olarak bülbul ile zikredilir, bunun yanı sıra sevgilinin çehresi, kokusu da gül ile teşbih edilir.³²³

Nesîmî, açmış gül derken memduhuna hitap eder. Memduhunu açmış bir güle benzeterek bu güzelliği herkesin görmesi gerektiğini söyler:

بگشای نقاب ای گل خندان که جهانی مانند نسیمی به جمالت نگرانند

Bügşây nekad ey gül-i handan ki cihanî

Mânend-i Nesîmî be cemâlet nigerânend

Ey açmış gül! Örtüyü kaldır; çünkü bir dünya Nesîmî gibi senin cemalini merak etmektedir. (Gazel-122\10)

4.2.4. Lâle

Lâle, soğangillerden bir bitki olup, parlak ve aynı eşitlikteki taç yapraklarıyla zarif bir çiçektir.³²⁴ Divan edebiyatında kırmızı rengiyle sevgilinin yanakları ve âşığın ağlayan gözleri lâleye teşbih edilir. Şekil bakımından kadehe de benzer.³²⁵

ای حور بهشتی که گل و لاله به رویت مانند به حسن اندک و بسیار نمانند

Ey hûr-i bihiştî ki gül u lâle be rûyet

Mânend be hüsn endek u besyâr nemânend

Ey cennet hurisi! Gül ve lâle senin yüzüne güzellikte az benzer, fazla benzemezler. (Gazel-122\7)

Şair, sevgilisinin gül ve lâleden daha güzel olduğunu iddia ederek, onların güzelliklerini küçümsemiştir.

4.2.5. Nergis

Yumrulu, beyaz ya da sarı çiçekli bir bitkidir.³²⁶ Edebiyatta sevgilinin gözü nergise benzetilir.³²⁷

³²² Turhan Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1994, 123.

³²³ Canım, 529.

³²⁴ Ahmet Kartal, *Klasik Türk Şiirinde Lâle*, Akçağ Yay., Ankara 1998, 1.

³²⁵ Pala, 284.

³²⁶ Baytop, 195.

³²⁷ Canım, 537.

Nesîmî, nergis çiçeğini kadeh olarak ele almış ve onunla sevgilinin gözüne teşbih yapmıştır. Kendisinin de o göze bakarak ya da şiirdeki gibi o kadehten içerek mahmur ve sarhoş olduğunu ifade etmiştir:

تا هست جام نرگس شهلاى او چنين کارم همیشه خواب و خمار است والسلام

Ta hest câm-i nergis şehlay-i û çenin

Kârem hemîşe hâb u humar est vesselam

Onun siyah nergis gözünün kadehiyle sarhoş olduğum için, işim hep uyumaktır, mahmurluktur vesselam. (Gazel-176\4)

Nergis çiçeğinin bünyesinde bulunan uyuşturucu maddeler sebebiyle mahmur bir hali vardır, bu sebeple divan edebiyatında sarhoşluk ve mahmurluk gibi söylemlerle de ismi anılır.³²⁸

4.2.6. Servi

Uzun ve düzgün boyuyla, sulak yerlerde yetişmesiyle, hafif hafif salınmasıyla şiirlerde benzetilen olarak yer almıştır.³²⁹

نهال سرو بلندت به روضه گر بخرامد درخت سدره و طوبى ز اعتدال برآید

Nihâl-i serv-i bülendet be ravza ger beherâmed

Dıraht-i sidre u tûbâ zi i'tidal berâyed

Senin uzun servi fidanın eğer cennette salınarak yürürse Sidre ağacı ve Tûbâ itidalden çıkar (perişan olur)lar. (Gazel-137\2)

Şair, sevgiliyi överek servi ve Tûbâ ağacını geri plana atmıştır. Servi uzun ve düzgün boyuyla Tûbâ ise hem boyu hem gölgesiyle bilinen ağaçlardır. Şair bu özelliklere kıyasla sevgilisini kıskanılacak kadar güzel tasavvur etmiştir.

4.2.7. Sümbül

Soğanlı, otsu ve güçlü aromatik esanslı bir çiçektir.³³⁰ Sümbül, divan edebiyatında sıkça yer alır ve daha çok sevgilinin kıvrımlı saçıyla ve kokusuyla ilişkilendirilir.

³²⁸ Beşir Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, Kapı Yay., İstanbul 2007, 162.

³²⁹ Keleş, *Divan Şiirinde Mi'râciyye Kasideleri-Tespit ve Tahlil*, 412.

³³⁰ Baytop, 251.

Sümbül kimi zaman gülle birlikte anılır ki bu durum sevgilinin saçını sümbüle, çehresini de güle benzetmeyle tamamlanır.³³¹

Nesîmî sümbülü hem gülle hem de yine kokusuyla meşhur fesleğenle birlikte zikretmiştir:

مرا آن چهره زیبا بس است ای سنبل رعنا قرین گل جز این ریحان جان پرور نمی باید

Merâ ân çehre-i zîba bes est ey sünbül-i rânâ

Kârin-i gül cuz in reyhan câniver nemî bâyed

Ey misk kokulu sümbül! Bana o güzel yüz kafidir. Güle bu hayat veren fesleğenden başka arkadaş gerekmiyor. (Gazel-140\10)

Şair beytinde sevgiliye hitap ederken sümbülün hoş kokusuna teşbih yapmıştır. Aynı şekilde fesleğen de kokusuyla bilinirken onu da sevgiliye benzetip övgü seline tutmuştur.

4.2.8. Şebboy

Şebboy, gece kokusu anlamındadır. Divan edebiyatında fazla yer almayan çiçeklerdendir. İsmiinin olduğu beyitlerde de daha çok kokusuyla ve gece açmasıyla bahsi geçer. Sevgilinin saçının kokusuyla ilişkilendirilmiştir.³³²

نسیمی! ز نسیم ریاض معرفت همی دمد دم عرفان چو خیری از خارا

Nesîmîya! zi nesîm-i riyâz-i ma'rifet

Hemi demed dem-i 'irfan çü hîrî ez hârâ

Ey Nesîmî! Senin marifet bahçenin melteminden mermerden çıkan şebboy gibi sürekli irfan esintisi geliyor. (Kaside-1\49)

Nesîmî, kendine seslendiği beytinde, kendini överek marifetli ve irfanlı oluşunu şebboy çiçeğinin hoş kokusuna benzetmiş, nasıl ki şebboy çiçeği kokusuyla gönülleri hoş eder, o da irfanıyla etrafa ışık saçar.

³³¹ Pala, 414-415.

³³² Canım, 544.

4.2.9. Tûbâ

Dalları aşağıda, kökleri yukarda olarak tasavvur edilen, cennetin tamamını gölgesi altına alan ilahî bir ağaçtır. Divan edebiyatında boyu ve gölgesi sebebiyle yer alır. Memduhun boyu Tûbâ ağacına benzetilir.³³³

قیامت گر بیندازی ز قامت سایه طوبی به زیر سایه بنشانند اهل روضه، طوبی را

Kıyâmet ger beyendâzi zi kâmet sâye-i tûbâ

Be zir-i sâye benişânend ehl-i ravza tûbâ râ

Eğer tûbânın gölgesi senin boyundan ve posundan dolayı kıyameti koparırsa cennet halkı tûbâyı (senin) gölgen altında oturtsunlar (Gazel-4\2)

Şair, sevgilisinin Tûbâ ağacından daha endamlı ve boylu olduğunu söyleyerek onu övmüş, Tûbâ ağacının da sevgilisini kışkırdığını ima etmiştir.

4.2.10. Yasemin

Divan edebiyatında daha çok beyaz rengiyle, kokusuyla ve yaprağıyla bahsedilir ve sevgilinin yanağıyla ilişkilendirilir.³³⁴

دانه می سازی ز خال عنبرین دام دل زلف سمن سا می کنی

Dâne mi sâzi zi hâl-i enberin

Dâm-i dil zülfi semen sâ mî konî

Amber kokulu beninden yem yapıyorsun; yasemin kokulu zülfünü gönül tuzağı yapıyorsun. (Gazel-282\7)

Şair, yasemin çiçeğinin kokusunu amber kokusuyla ilişkilendirmiş, sevgilinin amber kokusuyla ilgi çekip yasemin kokulu saçıyla da tuzağa düşürdüğünü söyleyerek, onun cezbedici ve acımasız tarafını göstermiştir.

³³³ Pala, 459.

³³⁴ Canım, 547.

4.3. ÜLKELER VE ŞEHİRLER

4.3.1. Aden

Güney Arabistan'ın çoğunlukla körfeziyle bilinen Kızıldeniz'e yakın sahil ilidir. Bu ilde önceden beri inci çıkartıldığı için edebiyatta da inci ile zikredilir.³³⁵

Şair, sevgilinin ağzından dökülen her sözü inci saymış ve onun incilerinin Aden incisini kıskandırdığını ima ederek sevgiliye övgüsünü sunmuştur:

چشم بد دور ز رویت که به گفتار فصیح آب لؤلؤی تر و در عدن ریخته‌ای

Çeşm-i bed dūr zi rūyet ki be goftâr-i fesîh

Âb-i lu'lû ter u dürr-i 'Aden rihteî

Kötü göz senin yüzünden uzak olsun; çünkü akıcı sözünle taze inciyi ve Aden incisini rezil etmişsin. (Gazel-257\2)

4.3.2. Alıncak

Azerbaycan'da yüksek bir tepeye inşa edilen, Selçukî döneminden kalan bir kaledir.³³⁶ Şiirde yer alan bilgi: Timur döneminde oğlu Mîran Şah, Fazlullah-i Hurûfî'yi yakalayıp Alıncak kalesine kapatmış, yaptıkları muhakeme sonucunda Şirvan Emiri Şeyh İbrahim'in kadısı Bayazıd'ın verdiği fetva ile de hicri 796 yılında bu kalede boynu kesilerek idam edilmiştir. Alıncak kalesi Fazlullah'ın öldürüldüğü yer olması hasebiyle Hurûfîler'in kâbesi olmuş ve Maktelgâh olarak anılmıştır.³³⁷

Şair, Fazlullah'ın ölümüne ilişkin yazdığı şu şiirinde onun Şirvan'dan alınıp Alıncak kalesinde öldürüldüğünü anlatmaktadır:

چون به ظلم از ملک شروانش طلب کردند و رفت بر در آلینجه بود آن نطفه شمر و یزید

Çün be zûlm ez mülk-i Şîrvâneş taleb kerdend u reft

Ber der-i Alınca bûd ân nutfe-i Şemir u Yezid

Onu zorla Şirvan ülkesinden istediler; o da gitti. O Şemir ve Yezid dölü, Alıncak kapısının önünde idi. (Kıta, Tamamlanmamış gazeller ve Beyitler-5\3)

³³⁵ Canım, 571.

³³⁶ İdris Bostan, "Alıncak", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1989, II, 370.

³³⁷ Hüsamettin Aksu, "Fazlullah-ı Hurûfî", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1995, XII, 277-279.

4.3.3. Bâbil

Bağdat'ın yakınlarında yer alan ilk çağdan kalıntıları bulunan bir şehirdir. Divan edebiyatında genellikle Bâbil'in kuyusu şeklinde veya Hârut-Mârut hikâyesiyle birlikte anılır.³³⁸ Şair, Bâbil'de olduğu söylenen Hârut ve Mârut'a atıf yaparak sevgilinin gözlerindeki büyüleyiciliği de oraya yormuştur:

معجز چشمت که عارف خواندش سحر حلال جان عاشق را به جذبه سوی بابل می‌کشد

Mu 'ciz-i çeşmet ki ârif hândeş sihr-i helâl

Cân-i âşık ra be cünbe sûy-i Bâbil mî keşed

Ârif'in kendisine sihr-i helal dediği gözünün mucizesi, âşığın canını cezbeyle Bâbil'e doğru çekiyor. (Gazel-102\9)

4.3.4. Beytü'l-makdis

Müslümanların ilk kiblesidir. Beytü'l-makdis'in içinde bulunduğu Kudüs şehri de aynı kökten gelmektedir.³³⁹

همه در بیت مقدس در کنون جمع آمدند دیگر چه جای پشت آب زان است که حشر مؤمنانستی

Heme der Beyt-i makdis der kunun cem' âmedend diğer

Çe cây-i püşt âb zan est ki haşr-i mü'minanestî

Herkes Beytü'l-makdis'te şimdiki gibi toplandı. Babanın sülbüne ne gerek var? Çünkü müminlerin kıyametidir. (Kaside-7\62)

Şair, geniş coğrafyasına kutsal mekanları da ekleyerek Beytü'l-makdis'ten söz etmiştir.

4.3.5. Çin

Doğu Asya'da bulunan çok milletli bir ülkedir. Dünyadaki eski medeniyetlerden biridir. Resim sanatı, güzel yüz gibi ibareler genel olarak Çin'e nispet edilir.³⁴⁰

واله و حیران شود صورتگر چینی اگر صورت پاکیزه چون روی تو آرد در خیال

³³⁸ Pala, 51.

³³⁹ Nebi Bozkurt, "Mescid-i Aksâ", *DİA*, TDV Yay., Ankara 2004, XXIX, 268-271.

³⁴⁰ Canım, 580.

*Vâlih u hayrân şeved sûretger-i Çînî eger
Sûret-i pâkize çün rûy-i tu âred der hayâl*

Çin ressamı senin yüzün gibi temiz bir yüzü hayaline getirse şaşırır, hayran olur. (Gazel-172\3)

Çin Ressamı Mani'ye atıf yapan şair, sevgilinin suretinin onun resimlerini güzellikte geçeceğini ve Mani'yi şaşırtacağını dile getirmiştir.

4.3.6. Hata

Çin ülkesinin kuzeyi ile Türkistan kısmına verilen isimdir. Kıta, Hıta ya da Hutun isimleriyle de anılır. Hata, edebiyatta bilhassa ceylan ve misk kokusuyla ünlüdür. Misk ceylanlarının bu bölgedeki çokluğu ve buradan pazara çıkması, Hata bölgesinin değerini arttırmıştır.³⁴¹

Miskiyle meşhur Hata bölgesini şiirine konu eden şair, sevgilinin zülûfleriyle misk kokusunu karşılaştırmıştır:

يکدم عنان زلف پریشان به دست باد بگذار و حال نافه مشک خطا شنو

Yekdem 'inân-i zûlf-i perîşan be dest bâd

Bügzâr u hâl-i nâfe-i mişk-i Hata şinev

Dağınık zülfünün dizginini bir an rüzgâra bırak ve Hata (ceylanın)daki misk kesesinin halini dinle. (Gazel-245\11)

4.3.7. Hindistan

Divan edebiyatında esrarengiz oluşuyla, bağlarıyla, bahçeleriyle, havasıyla ve uzaklığı ile bahsedilen Hindistan, inci, yakut ve anberin bol bulunduğu bir yerdir.³⁴²

Şair, sevgiliye seslendiği beytinde Hindistan'ı konu etmiştir.

چون چشم ترکت ای پری! مردم نشین شد از چه رو هر لحظه راهی می زند جادوی هندستان در او

Çün çeşm-i türket ey peri! Merdum neşin şod ez çi rev

Her lahza râhî mi zened câdu-yi Hindistan der û

³⁴¹ Pala, 197.

³⁴² Keleş, *Divan Şiirinde Mi'raciyye Kasideleri-Tespit ve Tahlil*, 390.

Ey peri! Mademki senin güzel gözün insanların oturduğu yer oldu; o halde niçin Hindistan güzelleri orada her zaman yol kesiyorlar? (Gazel-239\6)

4.3.8. Horasan

“Güneşin doğduğu bölge” anlamına gelen Horasan, İran’ın doğusundaki bir eyalettir.³⁴³ Divan edebiyatında sıkça bahsi geçen coğrafi bölgelerden biridir. Genellikle madenleri ve verimli topraklarıyla ismi zikredilir.³⁴⁴

Nesîmî, sevgiliyi övdüğü beytinde Horasan’a şöyle yer vermiştir:

تا بوی زلف یارم افتاد در خراسان باد سحر ز مشرق با مشک و عنبر آمد

Ta bûy-i zûlf-i yârem üftâd der Horasan

Bâd-i seher zi meşrag ba mişk u anber âmed

Yârimin zûlfünün kokusu Horasan’a düştüğü için, seher rüzgârı doğudan misk ve amberle geldi. (Gazel-104\9)

4.3.9. İrem Bahçesi

Kabile, bölge veya şehir ismi olduğu düşünülse de ortak görüşte şehir olduğu söylenmektedir. Kur’an-ı Kerim’de (Fecr 89\6-10) adı geçen İrem, azgınlıklarıyla helak olan Âd ve Semûd kavimleriyle beraber zikredilir ve bu ayetlerde kabile ismi ya da yerleşim merkezi olarak yer alır. Edebiyatta çoğunlukla Bâğ-ı İrem terkiibiyle kullanılır. Tasavvuf edebiyatında “insanın gönlü” anlamına gelen bir semboldür.³⁴⁵

بر سر کوی تو آن دل که مقیم است چو خاک صحن باغ ارم و جنت اعلی دارد

Ber ser-i kâiy-i tu ân dil ki mugim est çü hâk

Sahn-i bağ-i irem u cennet-i â'lâ dâred

Senin mahallende toprak gibi oturan gönül, İrem bahçesi avlusuna ve cennet-i âlâya sahiptir. (Gazel-80\3)

Nesîmî, sevgiliyi övgü için onun mahallesinin cennet ve İrem bahçesi olduğunu, orada duranın da bunlara sahip olduğunu söylemiştir.

³⁴³ Osman Çetin, “Horasan”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVIII, 234-241.

³⁴⁴ Pala, 210.

³⁴⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 418-419.

4.3.10. Kâbe

Kâbe, Mekke’de Harem-i Şerif içerisindeki kutsal mabedin adıdır. Beytü’l-haram, Kâbetullah ve başka isimlerle de bilinir. Tasavvufî anlamda Kâbe bir simgedir ve esas Kâbe insanın gönlüdür. Edebiyatta aşk, gönül, güzellik vb. argümanlarla Kâbe ismi sıkça zikredilir. Sevgilinin yaşadığı mahalle ve bizzat sevgilinin sureti de Kâbe’ye benzetilir.³⁴⁶

Şair, sevgilinin yüzünü Kâbe’ye teşbih etmiştir. Kâbe’ye varmak isteyen sevgilinin yüzünü göstermiştir.

کعبه دل روی محبوب است اینک راه دور گر کسی را دل به سوی کعبه گل می‌کشد

Kâ‘be-i dil rûy-i mahbûb est înek râh dûr

Ger kesi ra dil be sûy-i Kâ‘be-i gil mî keşed

Gönül Kâbe’si sevgilinin yüzüdür. Eğer bir kimsenin gönlü topraktan Kâbe’ye gitmek istiyorsa, işte uzak bir yol. (Gazel-102\3)

4.3.11. Keşmir

Himalaya dağlarının eteklerinde bir bölgedir. Tarihin farklı dönemlerinde çeşitli devletler ve şehirlere ev sahipliği yapmıştır. Divan edebiyatında farklı yönlerden ismi geçmiştir.³⁴⁷

Şair, kendi coğrafyasına Keşmir’i de dâhil ederek başka diyarlarla birlikte şöyle bahsetmiştir:

خال تو کشمیر و بابل است زرخدان چشم تو از خطا و روی تو چین است

Hâl-i tu Keşmir u Bâbil est zenehtan

Çeşm-i tu ez Hata u rûy-i tu Çin est

Senin benin Keşmir, çene çukurun Babil’dir. Senin gözün Hata’dan, yüzün Çin’den. (Gazel-37\9)

³⁴⁶ Pala, 245.

³⁴⁷ Pala, 268.

4.3.12. Maçin

Çin'in güneyidir. Bölgeye bu isim Maçin ismindeki Türk boyundan dolayı verilmiştir. Edebiyatta Çin u Maçin olarak birlikte söylenir.³⁴⁸ Nesîmî de bu bölgeyi Çin ile birlikte şiirde şöyle zikretmiştir:

چرا جان را نیارایی به حکمت که ارزد هر دمت صد چین و ماچین

Çerâ cân râ neyârâyî be hikmet

Ki erzed her demet sed Çin u Mâçin

Niçin canı bilgiyle süslemiyorsun? Çünkü onun her nefesi yüz Çin ve Maçin eder. (Gazel-237\8)

4.3.13. Rum

Tarihte Doğu Roma Devleti Anadolu coğrafyasını da içerisinde bulundurduğu için Anadolu'ya Diyar-ı Rum ya da sadece Rum denilmiştir. Edebiyatta ise Rum'da yaşayan insanlar güzel ve beyaz ırk olarak nitelendirildiği için siyahi olan Habeşlilerle karşılaştırma yapılarak tezat sanatıyla birlikte zikredilmiştir. Gündüze Rum denilirken geceye de Habeş benzetmesi yapılmıştır. Genellikle sevgilinin sureti için zikredilmiştir.³⁴⁹

Nesîmî, sevgiliye iltifat ederek, saçlarıyla nice diyarları ele geçirdiğini şöyle söylemiştir:

ای سر زلف شکن بر شکن و چین بر چین بستد از ملکت روم وز حبش لشکر چین

Ey ser-i zülf-i şiken ber şiken u çin be çin

Bested ez mülket-i Rûm vez hebeş leşker-i Çin

Ey kıvrım kıvrım ve büküm büküm zülfüyle Rum ülkesini alan ve siyah saçıyla Çin ordusunu yenen! (Gazel-234\1)

³⁴⁸ Canım, 602.

³⁴⁹ Canım, 608.

4.3.14. Türkistan

Türkistan, İran'ın Horasan kısmından başlayıp birçok coğrafyayı içine alan geniş bir bölgenin adına verilen isimdir.³⁵⁰

Şair, Türkistan'ı başka eyaletlerle birlikte zikrederek şiirde şöyle yer vermiştir:

آفرین بر زلف و بر خالت که در عالم جز او هندویی نگرفته باشد روم و ترکستان چنین

Âferin ber zülf u ber hâlet ki der âlem cuz û

Hindûyi nigerefte bâşed Rûm u Türkistan çenîn

Aferin senin zülfüne ve benine; çünkü dünyada ondan başka bir Hindu (zülf), Rum ve Türkistan (yüz) yakalamıştır. (Gazel-235\3)

4.4. KOZMOGRAFYA

4.4.1. Ay

Divan edebiyatında ay, sevgilidir. Gece ışıldayan haliyle etrafa hoş bir ambiyans verir. O, ulaşılmaz olup ancak uzaktan seyredilir. Yeri her zaman yükseklerdir. Ay pek çok teşbihle anılmış şairin sevgili dediği kişi aydan üstün tutulmuştur.³⁵¹

Pek çok şair gibi Nesîmî de sevgilisini ay yüzlü olarak teşbih etmiş ve ondan ayrılmanın verdiği duruma daha fazla dayanamayacağını şöyle dile getirmiştir:

تا جدا افتاده ام از روی ماهت ای حبیب من فتادم یک طرف صبر و تحمل یک طرف

Tâ cüdâ üftâde em ez rûy-i mâhet ey habib

Men fütâdem yek teref sabr u tahammul yek teref

Ey sevgili! Senin ay (gibi olan) yüzünden ayrı düşeli bir taraftan ben tükendim, bir taraftan sabır ve tahammül. (Gazel-166\4)

4.4.2. Güneş

Güneş, edebiyatta hurşid, şems, afitab ya da mihr olarak da karşımıza çıkmaktadır. Şiirlerde genellikle ısıtan yönü, göz alıcı parlaklığı ve ışıyla benzeyen ya da benzetilen durumunda olmuştur.³⁵²

³⁵⁰ Ahmet Taşağıl, "Türkistan", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2012, XLI, 556-560.

³⁵¹ Pala, 43.

³⁵² Pala, 176.

Nesîmî övgüler saçtığı sevgilisini bu defa güneşe benzetmiş ve dünyayı aydınlattığını söylemiştir. Saçlarının kokusuyla da her tarafın hoş koktuğunu şöyle dile getirmiştir:

ای ز آفتاب رویت روز جهان منور وی از نسیم زلفت کون و مکان معطر

Ey zi âftâb-i rûyet rûz-i cihan münevver

Vey ez nesîm-i zûlfet kevn u mekân muatter

Ey, senin güneş gibi olan yüzünden dünyanın gündüzü aydın ve ey zülfünün güzel kokusundan varlık âlemi kokulu. (Gazel-158\1)

4.4.3. Müşteri Yıldızı

Altıncı felekteki gezegenin ismidir. Bircis, Jüpiter ve farklı birkaç ismi daha vardır. Bu gezegen haya, ilim, akıl, tevazu, din gibi kavramların temsilcisi olarak bir inanışta yer alır. Bu sebeple bu gezegenin etkisinde doğanların yumuşak ve iyi huylara sahip oldukları ifade edilmiştir. Edebiyatta da pek çok yıldızın içinde en parlak olarak görüldüğü için benzetmelere konu olmuştur. Bilhassa hükümdarlar ve önde gelen kişiler için benzetilen bir unsurdur.³⁵³

Şair, talihli olması için sevgilinin ona el vermesi gerektiğini söylemiş, hatta abartarak Müşteri yıldızının tacını bile alabileceğini şöyle iddia etmiştir.

از سر سعد فلک برداشتی قدرم کلاه بخت اگر در گردنم دست نگار انداختی

Ez ser-i sa'd-i felek berdâştî kadrem kûlâh

Baht eger der gerdenem dest-i nigâr endahî

Eğer talih sevgilinin elini boynuma atsaydı ululuğum, Müşteri yıldızının başından tacını alırdı. (Gazel-263\7)

4.4.4. Ülker Yıldızı

Süreyya ya da Pervin de denilen Ülker yıldızı, yaz ortasında ufkta hafif yukarıda olarak tan ağarana dek görünür. Bu yıldızın batı yönünden ufuğa yaklaşması

³⁵³ Canım, 439.

ilkbaharın habercisi olur. Edebiyatta sevgilinin çehresi ay olursa benleri de Ülker yıldızına benzetilir.³⁵⁴

Şair Ülker yıldızından şiirinde şu şekilde bahsetmiştir:

ندا آمد به جان از چرخ پروین که بالا رو چو دزد بسته منشین

Nidâ âmed be cân ez çerh-i pervin

Ki bâlâ rev çü düzd-i beste menşin

Ülker yıldızından “yukarı çık tutsak hırsız gibi oturma!” diye cana hitap geldi. (Gazel-237\1)

4.4.5. Zühre Yıldızı

Bir gezegen ismi olan Zühre, edebiyata Hârut ve Mârut hikâyesiyle girmiştir. Bu ikilinin âşık olduğu fettan bir sevgilidir. Onları kandırıp aldığı uhrevi bilgilerle göğeyi yükselmeye başlar ve üçüncü göğeyi geldiğinde Tanrı onu cezalandırır. Bu cezayla Zühre yıldızına dönüşür. Şiirlerde feleğin çalgıcısı olarak da yer alır.³⁵⁵

Şair sevgilisini, Zühre yıldızı, ay ve güneşten üstün tutmuş, onların sevgilinin makamını gözlediklerini ifade etmiştir:

خورشید و مه و زهره که شاهان جهانند بر مسند خوبی همه نازند به جاهت

Hurşîd u mih u zühre ki şâhan cihânend

Ber mesned-i hûbî heme nâzend be câhet

Dünyanın padişahları olan güneş, ay ve zühre yıldızı, güzellik tahtında hep senin makamınla övünürler. (Gazel-66\5)

³⁵⁴ Pala, 370.

³⁵⁵ Canım, 453.

SONUÇ

Türklerin İslamiyet'ten önceki edebiyatlarında gelenek, görenek, dil, yaşayış ve başka birçok unsur hakimdi. Kendi mitolojileri, efsanevi kahramanları, yaşadıkları coğrafyalardan aldıkları özellikler bu edebiyatın kapsamına girmiştir.

İslamiyet'in Türk coğrafyalarına girmesinden itibaren edebiyatta da köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişikliklerle birlikte Türk edebiyatının muhtevası zenginleşmiş ve yeni ufuklar edinmiştir. Türkler gerçekleştirdikleri göçler ve savaşlar gibi sebeplerle kendi geleneklerinden ayrı olarak farklı milletlerin geleneklerine, âdetlerine, inançlarına, mitolojilerine, önemli kişiliklerine ve daha pek çok unsura edebiyatlarında yer vermiştir. İslamiyet'le birlikte ise Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber, hadisler ve dinî ilimler bu edebiyatın muhtevasına dahil olmuştur. İslâmî unsurlar XI. y.y.'dan itibaren şairlerin eserlerinde kendine yer bulmuş ve pek çok şair, tevhitlerle, na'atlarla ve İslam ile ilgili kaleme aldıkları tüm şiirlerinde bu unsurları yansıtmışlardır.

İslâmî Türk edebiyatı, İslam dininin getirdiği unsurlar haricinde Yahudilik, Hristiyanlık, Mecusilik ve birçok farklı inançtan gelen bilgilere de yer vermiştir. Peygamberler, melekler ve ilimlerle ilgili bilgiler, İslâmî kaynaklar dışında Yahudi ve Hristiyan kaynaklarını da içine alarak bu edebiyata dahil olmuştur.

Nesîmî, Hurûfilik akımının önemli şairlerindendir. Hurûfî motiflerin onun şiirlerine yansımaları açıkça görülmektedir. Şairin Hurûfî kimliği onun divanında şahsına münhasır bir yol oluşturmuş ve bu ekoldeki çoğu şaire öncülük etmiştir. Şair, şiirlerinde Hurûfilik ile ilgili hemen hemen tüm argümanlara yer vermiş bilhassa Fazlullah-i Hurûfî'den, Hz. Ali'den ve on iki imamdan söz etmiştir. On iki imamın tamamını şiirlerinde zikredip onlara hem övgüde bulunmuş hem de özellikleriyle şiirine konu etmiştir. Nesîmî İslam'a bağlılığı ve tercih ettiği Hurûfilik yolunda pek çok bilgi edinmiş ancak Hurûfî yönü sebebiyle canından olmuştur.

Şair, İslam diniyle edindiği bilgi birikimini Kur'an-ı Kerim ayetleri, hadisler, dinî ilimler, peygamberler, melekler ve dinî birçok şahısla ortaya koymuştur. Bunların yanı sıra Arap ve Fars kültürlerinden edindiği bilgilere, mitolojik özellikli kişiliklere, tasavvufî kişiliklere, görsel dünyasında bulunan hayvanat, nebatat, ay ve yıldızları içine alan kozmik birçok bilgiye bu divanında yer vermiştir.

Nesîmî'nin divandaki ayetleri anlamlarına göre bazen Hz. Ali'ye, Fazlullah'a, Hz. Peygamber'e yahut sevgiliye övgü olarak kullandığı bazen de ayetin içeriğine göre peygamberlerin mesellerine telmih yaptığı görülmüştür. Bunların yanı sıra herhangi birine nasihat için de ayetlere yer vermiştir. Şair, hadislerin bulunduğu beyitlerde de çoğu kez Hz. Ali ve Hz. Peygamber'i zikretmiştir. Bu beyitlerde de yine övgü ve nasihatın söz konusu olduğu görülmüştür.

Peygamberlerin yer aldığı beyitlerde hayatlarına dair beyitler dışında Hz. Peygamber'in ayı ikiye bölmesi, Hz. İsa'nın nefesiyle ölüyü diriltmesi, Hz. Mûsâ'nın yed-i beyza ve âsâ mucizeleri, Hz. İbrahim'in ateşe atılıp yanmaması, Hz. Süleyman'ın hayvanlarla konuşması gibi mucizeleri de yer almaktadır.

Şairin, kişileri ele aldığı beyitlerinde bizzat onlara ait özellikleri kullanarak övgü ya da nasihatlerini onlar aracılığıyla desteklemiştir. Şair, maharetleriyle ya da üstünlükleriyle bilinen şahısları sevgiliye karşılaştırarak sevgiliyi onlardan daha üstün gösterip övme yoluna gitmiştir. Kimi zaman karakterlerin hikayelerine telmihte bulunup onlara dair meselleri öne çıkarmıştır. Hükümdar olan şahısların kimini üstün yetenekleriyle el almış kimini de dünya saltanatının önemsizliğini vurgulamak için bir unsur olarak kullanmıştır.

Nesîmî son olarak coğrafya, kozmografya, hayvan ve bitkilere dair beyitlerinde çoğunlukla sevgiliye teşbih yapmıştır. Ayın, gülün ve güzel olan her şeyin sevgili olduğunu teşbihlerinde ortaya koymuştur. Bazı beyitlerinde Fazlullah'ı anarak onun öldürülüşünü konu etmiş, yasını ve nefretini göstermiştir. Kendini övdüğü ve unsurlarla ilişkilendirdiği beyitleri de divanda yerini almıştır.

Dört bölümden müteşekkil bu çalışmada Nesîmî'nin Farsça Divanında yer alan muhteva ortaya çıkarılmak istenmiştir. Birinci bölüm şairin hayatı, eserleri, edebî kişiliği ve Hurûfilik başlıklarından oluşmuştur. Diğer üç bölüm divanın muhtevasına göre başlıklara ayrılıp beyitlerine yorumlar getirilerek anlamlarına değinilmeye çalışılmıştır. İslâmî Türk edebiyatının sahası çok daha geniş olmakla birlikte bu çalışma Farsça Divan'ın muhtevasındaki unsurlarla sınırlandırılmıştır. Bazı başlıklara birden çok beyit eklenerek farklı anlamlı olanlara ayrıca yer verilmiştir.

Bu alışma Nesîmî'nin Farsça Divanı incelenerek ortaya koyulmuştur. Belli kategorilerde sınıflandırdığımız bu çalışma bir şairin duygu ve dūřünce dūnyasını hangi kaynaklarla beslediğini ve bunu beytinde dile getirişini bir nebze olsun göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Aksu, H., “Fazlullah-ı Hurûfî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1995, XII, 277-279.
- Akün, Ö.F., *Divân Edebiyatı*, İSAM Yayınları, İstanbul 2013.
- Albayrak, N., “Cem”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, VII, 279-280.
- Arslan, Ğ., “el-urvetü’l-vüska”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2012, XLII, 185-186.
- Ayan, H., *Nesîmî-Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni-*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Aydemir, A., *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (2.baskı), Ankara 1996.
- Aydın, A., *Tam Peygamberler Tarihi*, Mehdi Yayınları (8.Baskı), İstanbul 1988.
- Ayvazoğlu, B., *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, (9.Baskı) Kapı Yay., İstanbul 2007.
- Babür, Y., “Sadî’nin Gülistan’ında Hayvan Teşbih ve Temsilleri”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 24(24), 2020, 41-107.
- Baytop, T., *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1994.
- Bilgin, A. A., “Nesîmî”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, XXXIII, 3-5.
- Bostan, İ., “Alıncak”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1989, II, 370.
- Bozkurt, N., “Mescid-i Aksâ”, *DİA*, TDV Yay., Ankara 2004, XXIX, 268-271.
- Canan, İ., *Kütüb-i Sitte Muhtâsârı Tercüme ve Şerhi*, Hadis nr. 3483, Akçağ Yay., Ankara 1995, X.
- Canım, R., *Divan Edebiyatının Kaynakları*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2016.
- Çetin, O., “Horâsân”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVIII, 234-241.
- Davudoğlu, A., *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi VI*, Işık Yay., İzmir 2013.
- Değirmençay, V., *İmadüddin Nesîmî ve Farsça Divanı* (1. Baskı) Kurtûbâ Kitap, İstanbul 2013.

- Diyanet İşleri Başkanlığı, “*Neml Suresi*”, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Neml-suresi/3166/7-14-ayet-tefsiri>.
- Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi I-III*, (Terc. İbrahim Koçaşlı), Erkam Yayınları, İstanbul 2008.
- el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ I-IV*, (Çev. Mustafa Genç), Beka Yayıncılık, İstanbul 2019.
- Ertürk, M., “Havz-ı Kevser”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1997, XVI, 546-549.
- Hañçerlioğlu, O., *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984.
- Harman, Ö.F., “Süleyman”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2010, XXXVIII, 56-60.
- Harman, Ö.F., “Ya’kûb”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2013, XLIII, 274-276.
- Harman, Ö.F., “Yûsuf”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2013, XLIV, 1-5.
- Hatiboğlu, İ., “Selman-ı Fârisî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2009, XXXVI, 441-443.
- <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-i-turki-nesimi>, (Erişim Tarihi: 07.01.2025).
- Kam, Ö. F., *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş (Âsar-ı Edebiye Tetkikatı)*, Halil Çeltik (Haz.), Millî Eğitim Bakanlığı Yayıncılık, Ankara 2003.
- Karaman, F., Karagöz, İ., Paçacı, İ., Canbulat, M., Gelişgen, A. & Ural, İ., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2009.
- Kartal, A., *Klasik Türk Şiirinde Lâle*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- Kayaokay, İ., “Divan Şiirinde Satranç Terimleriyle Yazılmış Manzumeler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 2018, 248-249.
- Keleş, R., *Divan Şiirinde Ayet ve Hadis İktibasları*, (1. Baskı), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2016.
- Keleş, R., *Divan Şiirinde Miraciyye Kasideleri-Tespit ve Tahlili*-(1. Baskı), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2018.
- Küçük, H., *Tercüme-i İntihanâme-i Sultan Veled: İnceleme-Metin* (2. Baskı) (trc. İbrahim Hakkı Eroğlu, Aybil Yayınları, Konya 2012.

- Levend, A.S., *Divan Edebiyat & Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.
- Levend, A.S., *Divan Edebiyatı & Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- Mermer, A. & Keskin, N.K., *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara 2016.
- Pala, İ., *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (21.Basım), Kapı Yayınları, İstanbul 2011.
- Parlatır, İ., *Açıklamalı İslami Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayıncılık., Ankara 2017.
- Penderî, Y. C., *Zindegî ve Eş'ar-ı 'Îmâdüddîn Nesîmî*, Tahran 1382 hş.
- Süyûtî, Celaleddin Abdürrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-ehâdisi'l-müştehire*, (nşr. Muhammed Abdülkadir Ata), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- Şener, H.İ. & Yıldız, A., *Türk İslam Edebiyatı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003.
- Taşagıl, A., “Türkistan”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2012, XLI, 556-560.
- Tökel, D.A., *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.
- Uludağ, S., *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1990.
- Usluer, F., *Hurûfîlik-İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren-*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2014.
- Uysal, M., *Tasavvuf Kültüründe Hadis, Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivâyetler*, Yediveren Kitap, Konya 2001.
- Uzun, M.İ., “Ya'kûb”, *DİA*, TDV Yay, İstanbul 2013, XLIII, 276-277.
- Uzun, M.İ., ” Besmele”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, V, 538-540.
- Ünver, M., *Hurûfîlik ve Kuran -Nesîmî Örneği-*, Fecr Yayınevi, Ankara 2003.
- Yavuz, Y.Ş. & Çetin, A., “Ayet”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1991, IV, 242-244.
- Yazır, Elmalılı H.Y., *Hak Dinî Kur'an Dili (Türkçe Tefsiri)* (Sadeleştiren: Hamdi Döndüren), Çelik Yayınları, İstanbul 2017, I-X.
- Yıldırım, N., *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008.

Yıldırım, N., *İran Mitolojisi*, Pinhan Yay., İstanbul 2012.

Yıldız, A. & Yıldırım, Y. (Ed.), *Nesîmî Kitabı*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, Sivas 2019.

Zavotçu, G., *Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Selma MOLLAİBRAHİMOĞLU
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	